

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DIŞ POLİTİKA - MEZHEP İLİŞKİSİ:
BAHREYN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Yusuf Bahadır KESKİN

Danışman
Prof. Dr. Ali YAMAN

BOLU 2016

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Yusuf Bahadır KESKİN'e ait "Dış Politika-Mezhep İlişkisi: Bahreyn Örneği" adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliğiyle / oy çokluğuyla kabul edilmiştir.

07.06.2016

Unvan, Adı, Soyadı

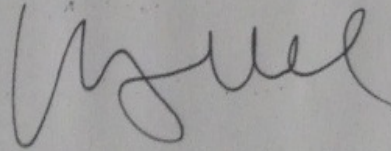
İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Ali Yaman

Üye : Doç. Dr. İbrahim Serbestoğlu

Üye : Doç. Dr. Yaşar Sarı

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Erol ÖZTÜRK

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Dış Politika - Mezhep İlişkisi: Bahreyn Örneği**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvuru kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Yusuf Bahadır KESKİN

20.05.2016

ÖN SÖZ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığımız bu çalışmada, Ortadoğu'da bir takımada ülkesi olmasının yanı sıra, demografik olarak kozmopolit bir yapıya sahip Bahreyn örneği üzerinden, dış politika yapım sürecinde mezhep faktörünün rolü, önemli siyasi gelişmeler incelenerek ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu durumun daha net anlaşılabilmesi adına İslam dininde mezhep faktörünün geçmişi, uğradığı değişimler ve Bahreyn'in kendi iç yapısı incelenmiştir.

Tez süreci boyunca değerli katkı ve yönlendirmeleriyle desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ali Yaman ve Arş. Gör. Fatih Şen başta olmak üzere, idarecilerim Yrd. Doç. Dr. Erdal Ünsalan, Yrd. Doç. Dr. Burak Eryılmaz, Öğr. Gör. Bülent Şimşeker ve mesai arkadaşlarım Öğr. Gör. Sinan Meral, Öğr. Gör. Cem Yücetürk, Uzm. Özgür Atakan ile Doç. Dr. İbrahim Serbestoğlu'na teşekkür ederim. Ayrıca tezin hazırlanması sürecinde maddi - manevi çok değerli yardımlarını esirgemeyen Uğur Yılmaz, M. Celalettin Alagüney, Gökhan Öçalan, İshak Turan, Yaşar Erkuş ve Kübra Karaca'ya, en önemlisi de eğitim hayatım boyunca destek veren, beni bugünlere getiren canım anne - babama sonsuz teşekkür ederim.

Yusuf Bahadır KESKİN

ÖZET

DIŞ POLİTİKA - MEZHEP İLİŞKİSİ: BAHREYN ÖRNEĞİ

Yusuf Bahadır KESKİN

Yüksek Lisans Tezi

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ali YAMAN

Mayıs 2016, 146 + XII Sayfa

İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in (S.A.V.) 632'de Medine'de vefat etmesinin ardından tarih sahnesinde yerini alan ve insanların yaşamının tüm alanlarına etki eden dinin yaşanmasında önemli rol oynayan mezhep faktörü, İran İslam Devrimi ile siyasi manada çok fazla ön plana çıkabilmiş bir kavramdır. İsrail haricinde neredeyse tamamı Müslüman nüfusa sahip diyebileceğimiz Ortadoğu bölgesinde, bu inanç üzerinden toplumların birleşmesini değil; dinin beşeri yorumlamaları olan mezhep kavramı üzerinden ayrışmasını izlemekteyiz. Bu ayrışma iktidarlar tarafından da siyasi malzeme olarak kitleleri sürüklemek amacıyla kullanılmakta ve hatta bazıları tarafından dış politika yapım sürecinde başat unsur olarak değerlendirilmektedir.

Demografik yapısı ve siyasi durumu itibariyle karar alma sürecinde İslam dini mezheplerinin etkisinin net olarak gözlemlenebileceği Ortadoğu devletlerinden birisi de Şii yoğun nüfusuna rağmen, siyasi, ekonomik ve sosyal olarak iktidarın Sünnilerin kontrolünde bulunması durumuyla Bahreyn'dir. Suudi Arabistan ve İran arasındaki güç savaşına sahne olan Bahreyn sosyal, dini, iktisadi ve siyasi yapıları açısından detaylı şekilde incelenmiş ve mezhep faktörünün dış politikaya yansımaları üzerinde durulmuştur.

Yakın tarihimizde yaşanmış gelişmelerin akademik eserler ve siyasi gelişmelerin incelenerek değerlendirildiği bu çalışmada, mezhep faktörünün öne çıktığı ve karar

sürecini etkilediği durumlar örneklendirilerek teorik bir çerçeve oluşturmak amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Mezhep, Dış Politika, Bahreyn, Ortadoğı

ABSTRACT

FOREIGN POLICY - SECT RELATION: CASE OF BAHRAIN

Yusuf Bahadır KESKİN

Master Thesis

Department of International Relations

Advisor: Prof. Dr. Ali YAMAN

May 2016, 146 + XII Pages

The sect factor, which, aftermath the death of the Prophet, has played a considerable role in causing the religion factor to have its place in history and effect every aspect of people's life, is a notion that had the opportunity to stand out with the Islamic Revolution. We experience not the uniting of the societies with this religion, but the dissociating of them by the sect factor, which is the humane approach to the religion in the Middle East, a region that has a population of almost all of whom are Muslims except Israel. Such dissociation is also being used by the governments as a political instrument in leading to the masses, and even seen by some as principal factor in the process of creating foreign policies.

Even though having a Shiah-intensive population, as the Sunnis have the control over the government in terms of political, economical and social issues, Bahrain is the country on which the effects of Islamic sects can be observed in decision making processes because of it's demographic structure and political stance. Witnessing the power struggle between the Saudi Arabia and Iran. Bahrain was investigated in detail regarding it's social, religious, financial and political structures, and the reflection of the sect factor to the foreign policy was accentuated.

In this study, in which the happenings of our recent history were evaluated by investigating academic works and political developments, to create a theoretical framework by sampling the cases in which the sect factor comes to the forefront, and effects the decision making process is aimed.

Key words: Bahrain, Foreign Policy, Middle East, Sect.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI.....	iii
ÖN SÖZ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii

GİRİŞ	1
-------------	---

I. BÖLÜM

1. MEZHEP KAVRAMI VE ORTAYA ÇIKIŞI	5
1.1. Mezhep Kavramı	6
1.1.1. İslam'da Mezhep Olgusu	7
1.1.2. Mezhep Kavramının Genel Hatları	10
1.1.3. Mezheplerin Ortaya Çıkışı	10
1.2. İslam'da Mezhepler ve Coğrafi Dağılımları	15
1.2.1. Sünnilik	20
1.2.2. Şiilik.....	20
1.2.3. Sünni ve Şii Mezheplerinin Ayrışmasının Boyutları	21
1.3. Mezheplerin Siyasete Bakışı ve Kimlik Olarak Mezhep Faktörü.....	23
1.3.1. Kimlik Olarak Mezhep Faktörü	29
1.4. Mezhepler Arası İlişkiler.....	33
1.5. Osmanlı - Safevi Mücadelesi	37

II. BÖLÜM

2. DIŞ POLİTİKA KAVRAMI VE KARAR ALMA SÜRECİ	44
2.1. Dış Politika Kavramı.....	44

2.2. Karar Alma Süreci.....	46
2.3. Dış Politikada Karar Mekanizması	51
2.4. Dış Politikanın Uygulanışı	52

III. BÖLÜM

3. KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE BAHREYN SİYASİ TARİHİ..... 56

3.1. Devlet Yapısı ve Ana Siyasi Akımlar	60
3.1.1. Devlet Yapısı.....	60
3.1.2. Ana Siyasi Akımlar	62
3.1.2.1. Parlamentoda Yer Alan Siyasi Topluluklar.....	62
3.1.2.1.1. Vifak.....	62
3.1.2.1.2. Asala.....	63
3.1.2.1.3. Minbar el - Islami.....	64
3.1.2.1.4. Mustaqbal	64
3.1.2.2. Parlamentoda Yer Almayan Siyasi Topluluklar.....	65
3.1.2.2.1. Wa'ad.....	65
3.1.2.2.2. Minbar (APDS)	65
3.1.2.2.3. Meethaq.....	66
3.1.2.2.4. Amal	66
3.1.2.2.5. Watani	66
3.1.2.2.6. Adala	67
3.1.2.3. Kayıt Dışı Siyasi Topluluklar	67
3.1.2.3.1. Haq	67
3.1.2.3.2. Wafa	68
3.1.3. Seçimler.....	68
3.1.3.1. 2002 Seçimleri.....	69
3.1.3.2. 2006 Seçimleri.....	69
3.1.3.3. 2010 Seçimleri.....	71
3.1.3.4. 2014 Seçimleri.....	71
3.1.4. Mevcut Durum.....	73
3.2. Sosyal Yapı ve Mezhepsel Görünüm	74
3.2.1. Nüfus.....	74

3.2.2. Ekonomi	75
3.2.3. Toplumsal Yapı.....	78
3.3. Bahreyn'in Bölgesel Konumu ve Jeopolitik Önemi.....	79
3.3.1. Ticari Durum.....	79
3.3.2. İdeolojik Yapı	83
3.3.3. Askeri Önem	84

IV. BÖLÜM

4. BAHREYN DIŞ POLİTİKASI VE MEZHEP UNSURU.....	87
4.1. İran İslam Devrimi (1979)	87
4.2. İran - Irak Savaşı (1980 - 88)	96
4.3. Körfez Savaşları	102
4.3.1. Birinci Körfez Savaşı (1990 - 91).....	102
4.3.2. İkinci Körfez Savaşı (2003 - 2011).....	105
4.4. İran'ın Nükleer Faaliyetleri	109
4.5. Arap Baharı	115

V. BÖLÜM

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	121
---------------------------------------	------------

KAYNAKLAR	129
------------------------	------------

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AL	: Arap Ligi
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BSG	: Bahreyn Savunma Gücü
DAEŞ	: Dawlat al Islamiyyah f'al-iraq wa belaad al-sham (Irak - Şam İslam Devleti)
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
İŞİD	: Irak - Şam İslam Devleti
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
NPT	: Non-Proliferation of Nuclear Weapons (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması)
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistanê (Kürdistan İşçi Partisi)
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Savunma Paktı)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
UET	: Ulusal Eylem Tüzüğü
US	: United States (Birleşik Devletler)
YYK	: Yüksek Yargı Konseyi
yy	: Yüzyıl

GİRİŞ

Günümüz uluslararası ilişkilerinin en yoğun ve komplikasyon içerisindeki bölgelerinden birisi şüphesiz Ortadoğu'dur. Son 100 yılı aşkın süredir yaşanan savaşlar, mücadeleler ve siyasi hamleler sadece bölge ile kalmamış, neredeyse tüm dünyayı etkileyebilen bir hal almıştır. Burada bir çoğunun kökenleri henüz 100 seneden daha öncesine dahi dayanmayan devlet yapıları isim olarak birbirinden farklılık gösterse de, nitelik ve format olarak çok net farklar göstermemektedir.

İngilizlerin İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde bölgeden kontrollü bir şekilde çekilmeye başlamasıyla birlikte yerini bıraktığı Sünni monarşiler, tarihsel süreçte istisnalar dışında hegemon batılı güçlerle çok fazla ters düşmemiş, onların çıkarlarını ciddi sekteye uğratacak durumlardan da uzak durmuşlardır. Bu süreçte gösterilebilecek en güzel örneklerden bir tanesi de Bahreyn'dir.

Bölgesel ve küresel güçlerle denge politikası izlemek amaçlanıyor gibi görünse de; Bahreyn dış politikası neredeyse tamamen küresel güçler kontrolünde ilerlediği iddia edilebilir. Dinsel olmasa da mezhepsel farklılaşmanın çok ileri boyutlarda olması, günümüz siyasetinde Bahreyn'i mezhep ve siyaset bağlantısının net olarak incelenebileceği bir alan örneği olarak ortaya koymaktadır.

Son dönemde Ortadoğu'nun iki bölgesel gücü olan Suudi Arabistan ve İran arasında hem coğrafi, hem de siyasi olarak tampon durumunda bulunan Bahreyn, diğer bir değerlendirmeye de bu güçler arasında çatışmanın en şiddetli yaşandığı sınır hatlarından birisidir. Bu dış politika yapım sürecini zorlaştırdığı gibi, belirli noktalarda bazı avantajları ortaya çıkartabilmektedir ve burada en önemli manevra alanını Batı yanlısı olmak ve mezhep farklılığı oluşturmaktadır.

Sünni yapıya sahip ve kendisini bu konuda merkez ülkelerden birisi olarak gören Suudi Arabistan, 1979 sonrası kendisini başta dünya Şii'leri olmak üzere tüm dünya Müslümanlarının hamisi olarak gören İran ile otuz yılı aşkın süredir bir mücadele içerisinde. Mücadelenin taraflarının da mezhep ekseninde ayrışma göstermesi, Bahreyn'e bu nokta üzerinden riskler oluşturduğu kadar, politik manevra opsiyonu sunmaktadır.

Bundan dolayı çalışmanın birinci bölümünde, İslam dininde mezhep kavramının oluşumu, ortaya çıkışı, mevcut mezhepler ve bu mezheplerin birbirinden özellikle siyasi manada ayrışma hususları, Bahreyn'den tam bağımsız olmaması ve konunun odak noktasından çok fazla dağılmaması için ağırlıklı olarak Şii - Sünni eksen çerçevesinde incelenmiştir.

Mezhep faktörünün beşeri nitelikleri dolayısıyla siyasi argüman olmaya yatkınlığı, bu yatkınlığı pekiştiren görüşler, mezhepler üzerinden çıkabilecek Müslüman kavgasına dinin esas yaklaşımı ve buna rağmen anti-tez niteliğinde yorumlar üzerinden mezhep faktörünün siyaset alanına nasıl etki edebileceği çalışılmıştır.

Dış politika kavramı temel hatları ve teorik yaklaşımlarıyla incelenmiş, devletlerin bu eylemlerinin tanımlaması, karar alma süreçleri ve uygulamaları hakkında bir çerçeve oluşturulmaya özen gösterilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Bahreyn Krallığı'nın genel durumu incelenmiştir. Bu inceleme mezhep faktörü ile birleştirildiğinde Bahreyn'de nasıl bir etkileşim ortaya çıkacağını anlamak adına, başta ülkenin ticari, sosyal ve ekonomik durumu araştırılmış, bu bağlamda demografik yapının oluşumu ve mevcut durumu ortaya konulmuştur. Buradan hareketle ülke içerisinde yoğun bir Şii nüfusu ve bunun genel içerisindeki payını azaltmak için ülkeye getirilen göçmen nüfusu ortaya koyulmuştur. Yerel toplum içerisinde neredeyse %20'nin altında bir paya sahip Sünni nüfustan bir ailenin 200 yıldan daha uzun bir süredir iktidarı elinde tutma başarısı da araştırılması gereken bir husustur.

Ülke içerisinde hüküm süren hanedan ve oluşturulan mevcut devlet yapısı, bu yapının son dönemde gösterdiği değişimler, ülke içerisinde oluşmuş siyasi akımlar ve bu siyasi akımların yapıları açıklayıcı şekilde izah edilmiştir. İlaveten ülkede demokratik değişimler adına yapılan seçimler, bu seçimler öncesinde çalkantılı süreçler, sonuçları ve bölgesel etkileri araştırılmıştır. Tüm bu gelişmelerin temel sebebi niteliğinde olan Bahreyn'in önemi de ticari, siyasi, ideolojik ve askeri açılardan ayrı ayrı irdelenmiştir.

Mezhep faktörünün etkisini görmek adına, bölgede mezhep kavramının iktidarlar için tehlike olarak algılanmaya başladığı İran İslam Devrimi (1979) ile ortaya çıkıp, günümüze kadar gelen süreçteki olaylar incelenmiştir. 20. yüzyıl itibariyle dünya siyaseti açısından önemli bir kırılma noktası olan bu devrim, İran monarşisini ortadan kaldırmakla kalmamış, "Şii Hilali"¹ ve "Rejim İhracı"² gibi algılamalarıyla bölgedeki Sünni monarşileri de ciddi şekilde tehdit etmiştir. Kendilerini Şii'lerin ve hatta tüm Müslümanların koruyucu olarak gören İran'ın, Bahreyn içerisindeki Şii kesimin muhalefetindeki rolü, bu muhalefet ile olduğu iddia edilen ilişkileri ve bu durumun mezhepsel olarak yansımaları verilmiştir. Devrimci ruha sahip Şia anlayışının ortaya çıkışı, gelişmesi, evrilmesi ve bugüne gelişi üzerinden hareketle İran İslam Devrimi'nin Bahreyn'i nasıl etkilediği, Bahreyn'in bu duruma nasıl yaklaştığı ve sergilediği yaklaşımda mezhep faktörünün nerede konumlanarak, dış politikayı ne şekilde etkilediği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Esasında din unsurunun genel olarak bir devletin dış politika yapımını etkileyen yegane süreç olmadığı bilinmektedir. Lakin dinin ve benzer şekilde mezhebin, ulusal ve uluslararası konjonktüre göre akıllıca şekillendirilip kullanıldığında çok etkili silahlar olduğu bilinmektedir. Bu örneği bölgede sert bir yayılmacılık ekseninde İran'da; agresif bir savunmacılık düzleminde ise Suudi Arabistan ve Bahreyn'de görüyoruz.

¹ Şii Hilali kavramı ilk kez Ürdün Kralı Abdullah tarafından 2004 senesindeki bir röportajda kullanılmıştır. Yemen'den başlayıp, Suudi Arabistan'ın doğu kıyıları ve Basra Körfezini de içerisine alarak, İran, Irak, Suriye ve Lübnan üzerinden devam eden alanda İran'ın Şiilik aracılığıyla oluşturabileceği bir etki alanını ifade eden teoridir (<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-175-2015010628report-35-iran-shia-crescent-and-the-ara p-spring.pdf>, 3 Nisan 2016'da erişildi).

² 1979 İran İslam Devriminin ardından İran'ın bölgedeki Sünni monarşileri hedef alan, Şiilik temelli yönetim ihraç etme anlayışıdır (Şahin 2004: 9). Bir diğer yorum da İran yönetiminin yerel güç dinamiklerini etkin şekilde kullanmak suretiyle bölgede etki alanını genişletmesidir (Karabat 2015).

1979'daki İran İslam Devrimi sonrası patlak veren ve 1980-88 arasında tam 8 sene süren İran - Irak Savaşı, bu savaşın Bahreyn ile oluşturduğu etkileşim ve Manama yönetiminin aldığı pozisyon, ayrıca savaşın sona ermesi ile izlenen politikalar ortaya konulmuştur. Bölgeye ABD ve bazı batılı güçlerin dahil olması süreci, bu sürecin ortaya çıkardığı iki körfez savaşı, bu savaşların bölgesel denklemlere ve Bahreyn'e etkileri üzerinde durulmuştur.

Bahreyn dış politikasının temel belirleyicilerinden birisi olan Şii korkusunun, İran'ın nükleer faaliyetleriyle nasıl zirve yaptığı, Tahran'ın nükleer teknolojisine başlangıçta - İslam Devrimi öncesi - destek veren batının, sonrasında takındığı tavır ile bugün gelinen konjonktürde Bahreyn'in pozisyonu görülecektir.

Son olarak Tunuslu seyyar satıcı Muhammed Buazizi'nin 17 Aralık 2010'da ülkesinin Sidi Buzid şehrinde belediye yetkililerine tepki olarak kendini ateşe vermesi ile başlayıp günümüze dek süren Arap Baharı³ ve mezhepsel olarak farklılık içeren Bahreyn örneğinde nasıl olaylara vesile olduğu, bu durumun genel hatlarıyla dahil olan ülkeler de denkleme alındığında ne gibi etkileri olabileceği incelenmiştir. Aslında Arap Baharı sürecinin "halen devam ediyor" söylemleri, bu kısmın net sonuçlarının görülmesine engel olacağını ifade etse de, 2011'den günümüze süregelen olaylar silsilesinin etkileşimleri üzerinden siyasi çıkarımlar yapılabilmesi için yeterli gelişme olduğu söylenebilir.

Çalışmanın son bölümünde bu 5 olay (İran İslam Devrimi, İran-Irak Savaşı, I. ve II. Körfez Savaşları, İran'ın Nükleer Faaliyetleri ve Arap Baharı) ekseninde Bahreyn dış politikasında mezhep faktörünün rolü, girdikleri etkileşim ve tarafların bu etkileşimler sürecinde çıkarlarını maksimize etmek için mezhep faktörünü nasıl kullanabildikleri, bunun toplumlar üzerinde gerçekten etki gösterip gösteremediği araştırılmıştır. Ortaya konulabilen değerlendirmeler ışığında sonuç kısmında günümüz konjonktürü çerçevesinde Bahreyn yönetiminin ve muhalefетinin uluslararası güçlerin de dahil olduğu mücadelesinde, mezhep faktörünün gözlemlenebildiği süreçler ifade edilmiştir.

³ Bouazizi'nin kendisini yakmasıyla başlayan gösteriler, çoğu askeri darbeyle gelmiş bir çok iktidarın, halk protestolarıyla makamından indirilmesi ile devam ederek günümüze kadar gelen olaylar dizisi olarak ifade edilir (Ulrichsen 2004: 332-344).

I. BÖLÜM

1. MEZHEP KAVRAMI VE ORTAYA ÇIKIŞI

Tarihin başından beri insanların neredeyse tamamı bir yaratıcının varlığına inanmış ve bunu da genellikle tek Tanrı inancına indirgemıştır. İnsanlığın başladığı günden itibaren dinden tamamıyla uzak bir toplumun varlığı tam olarak görülmemekte; yani din olgusu insanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır (Küçük ve Tümer 1993: 29).

Temelinde bir insanın "Müslüman'ım" demesini yeterli gören İslam dini; bu noktadan öteye insanların inançlarının sorgulanabilmesinin ve özellikle bunun belirli kişi ya da zümrelerin tekeline verilmesinin önünü açmayan bir inanç sistemidir. Buradan hareketle İslam dininin temel rehberi olarak kabul edilen kutsal kitap Kuran-ı Kerim'in de benzer şekilde yol gösterici olması, inananların uzun süreler sonra dahi dini yaşayabilmelerinde ikame edilemez bir kaynak niteliği taşır. Bir din olarak; gerek dünyevi ve uhrevi, gerekse sosyal ve siyasi yaşam konusunda hayatın bir çok alanına etki eden bu inanç, aradan yüzyıllar geçmiş olmasının da etkisiyle önemli görüş ayrılıklarının baş gösterdiği ve bu ayrılıkların çok derin boyutlara ulaştığı bir duruma erişmiştir.

Esasında İslam dinine veya herhangi bir başka dine bağlı olan kimselerin inandıkları dine aidiyetleri üst kimlik, mezhepleri ise alt kimlik olarak bütünleştirici bir paydada değerlendirilebilir (Sarıkaya 2009: 15). Fakat alt kimliğin, üst kimliğin önüne geçmesi durumu, farklı etnik unsurları içerisinde bulunduran devletlerde olduğu gibi; dinlerde de iyi niyetle tabiiyet gösteren bireyleri olumsuz manada etkileyebilmektedir.

İslam dininde Kelam İlmi doğrultusunda kesin deliller dışına çıkılmaması halinde, bu denli marjinalleşmesi mümkün olmayan mezheplerin, kutsal kitapların dışına çıkması ve hatta ayrı bir din suretine bürünmeleri, amaçlarından uzaklaştıklarını ve kendilerine tabi olanları da bu noktada yanlış bir duruma sürüklediklerini ortaya koyduğu söylenebilir.

1.1. Mezhep Kavramı

İslam inancının kutsal kitabı Kuran-ı Kerim'in gelmesinde elçi olan Hz. Muhammed'in vefatının ardından dinin okunması noktasında farklı görüşler doğmuş, daha sonraları Arapça 'zehebe - gitmek' fiilinden türeyen ve gidilen yol manasını taşıyan 'mezhep' kavramı ortaya çıkmıştır. Lakin bunlarla alakalı bir genelleme yapmak gerekirse; alternatif bir din olarak değil; dini anlama tarzları veya dinin pratikteki ekolleri olarak şekillenmiştir.

Mezhep terimi bazı eserlerde ise “makâle” yani "söz, kanaat, inanç" anlamında kullanılmıştır. Dilbilimci İbn Manzûr ise kendi lügatında mezhep terimine “takip edilen itikad” anlamını yüklemektedir (Büyükkara 2010: 9).

İslam'a yönelik fikri bir sistem geliştiren tüm oluşumların mezhep olarak adlandırılması doğru bir yöntem değildir. Fırka, cemaat ve tarikat gibi daha küçük ölçekli ve köklü olmayan oluşumlardan farkının her daim göz önünde bulundurulması gereken mezhepler, bu mikro oluşumlar temelinde oluşmuştur.

Mezheplerin salt dinin yaşayış biçimi olmaktan ziyade, insanların inançları ve siyasi yaşamları doğrultusunda oluşan bir inanış sistemi olma vasfı, tarihsel süreçte Hz. Muhammed'in vefatından sonra ona inananların iktidar çekişmesine girişmesi ve kendilerine hayatlarının her safhasında önderlik edecek mutlak otoriteyi kaybetmeleri, İslam temelli yeni oluşumların ortaya çıkışına ve zaman geçtikçe birbirinden itikadi temelde farklılaşmasına sebep olmuştur. Öyle ki; zaman içerisinde farklı yorumlamalar kesin inançlara, kesin inançlar da bir araya gelerek cemaat ve bir sonraki aşamada

mezheplere dönüşebilmiştir. İslam tarihinde sayısal olarak net bir rakam vermenin mümkün olmayacağı sayıda mezhep bulunsa da, bunların bir çoğu tarihsel ırmakları oluşturan su akıntıları gibi ya bu süreçte ortadan kaybolmuş veya başka mezheplere katılmış ve onların inanç sistemlerini etkilemişlerdir. Bu kaybolma sürecine maruz kalmayan inançlar bütünü ise zaman içerisinde kurumsallaşarak ve akademik çalışmalarla desteklenerek kendi literatürünü oluşturmuş, mezhep formatına bürünebilmiştir.

Mezheplerin de cemaat ve tarikatlar gibi zaman içerisinde ortadan kaybolması veya daha radikal şekilde içerisinde doğduğu dini reddederek, alternatif bir din haline dönüşebilmesi mümkündür (Büyükkara 2005: 489).

Ortaya çıkışlarında en önemli faktörün insan olduğu mezheplerin bazıları, bireyleri samimi niyetlerle Tanrı'nın emirleri yolunda yönlendirme gayesi gütsede; siyasi rant için etkili bir argüman olduğu göz önünde bulundurulduğunda art niyetli kullanımlara da sıklıkla maruz kalmış ve siyasi hareketlilikte önemli bir araç olduğu görülmüştür.

İnanışların oluşmasında dinin önüne geçmemesi gereken mezheplerin, oluşum ve yaşamları süresince otoriteler tarafından etkinlik ve iktidarların meşruiyet vasıtası olarak etkin şekilde kullanılması veya iktidarı ele geçirme gayesiyle muhalif kesimler tarafından siyasete alet edilmesi, otoriteyi yıpratmak için öne sürülmesi ve mevki uğruna bir katalizör olarak değerlendirilmesi tarih boyunca görülmüş, sağduyulu düşünce kalıplarına aykırı olarak inançların arasında kamufle olabilen bir durumdur.

1.1.1. İslam'da Mezhep Olgusu

Mezhep kavramının ortaya çıkışını esas olarak Hz. Muhammed'in 632 senesinde öldüğü güne kadar inerek değerlendirmek gerekmektedir. Bugün bile şiddetli bir konu olarak tartışılan halifelik makamının, Hz. Muhammed'in vefatından sonra onun belli zamanlarda imametini bıraktığı, beraber hicret ettiği. çevresindekiler arasında en yaşlı ve en yakınlarından olan Hz. Ebu Bekir'in, Peygamberin defin işleriyle uğraşan ve

halifenin seçildiği toplantıya bu sebepten iştirak edemeyen, kan bağı anlayışı çerçevesinde hem onun kabilesinden bir birey hem de en yakını olan Hz. Ali'yi de geçerek ciddi bir muhalefet oluşmadan halife seçilmesiyle başlayan tartışma, halifeliğin Türkiye Cumhuriyeti'nin himayesinde iken 3 Mart 1924'de kaldırılmış olmasına rağmen bugün hala ciddi bir ayrışma noktası olarak süregelmektedir (Gleave 2011: 47).

Hz. Ali'nin, Hz. Ebu Bekir'den sonra Hz. Ömer ve Hz. Osman hilafetlerinin ardından halife olması ve sonrasında şehit edilmesi, Müslüman dünyasında yüzyıllar sürece mezhep çatışmasının da fitilini ateşlemiştir. Burada ortaya çıkan ihtilaf yıllar içerisinde bireylerin siyasi çıkarlarına eklemelenmenin de etkisiyle çok ileri derecede ivme kazanmış ve 21.yüzyıl itibariyle onarılması pek de mümkün görünmeyen bir hal almıştır. Bu vaziyet benzer şekilde başta Orta Çağ Avrupa'sı ve Anadolu politliğini doğrudan biçimlendirmede etkili olduğu gibi, bugünkü Ortadoğu siyasetinin de en önemli dinamiklerinden birisi durumundadır.

Hz. Muhammed'in vefatı akabinde gelen dört halife döneminde dahi bir arayış süreci yaşayan İslam dini, bu halifelerin dahi yeri geldiğinde farklı uygulamalara başvuruyor olmaları göz önünde bulundurulduğunda mezhep kavramının ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğunu ispat eder niteliktedir. Hz. Ebu Bekir, Müslüman tebaanın içerisinde Peygamberin üstü kapalı onu işaret ettiği yorumuyla "büyük ölçüde genel" diyebileceğimiz bir uzlaşıyla halife olmuşken, Hz. Ömer ise Hz. Ebu Bekir'in açık beyanıyla işaret etmesi üzerine onun vefatından sonra makamına geçmiştir. Ufak çaplı tartışmalar yaşansa da çatışma şeklinde bir dışavurum yaşanmadığı bu dönemin sonuna gelirken, Hz. Ali'nin halifeliği dönemi kargaşaya maruz kalmış ve belki de yol ayrımı olarak nitelendirilebilecek olayların çıkış noktası olmuştur.

Esası itibariyle İslam dininin Hz. Muhammed dönemindeki etkileşimi incelendiğinde mezhep veya cemaat gibi mikro inanç örgütlenmelerinin olmadığını ve Müslümanlar arasında aşırıya gitmemek koşulu ile kabilecilik anlayışının varlığını belirtmek mümkündür. Lakin İslam dininin dünyadaki yegane elçisi Hz. Muhammed'in vefatıyla birlikte, siyasi hırs, kabilecilik, yeni kişi ve toplumların dahli gibi gelişmeler dinin pak halini bozmuş, dezenformasyonun başlangıcına vesile olmuştur. Bu

dezenformasyonun ve dinin sahih boyutundan uzaklaşmanın kurumsallaşması da mezhepler, cemaatler ve tarikatlar aracılığıyla kolaylaşmış, bireyler dinin gösterdiği yola gitmek maksadıyla bağlanmış oldukları bu oluşumların bazılarında olumsuz manada etkilenmişlerdir.

İslam, esas içerik ve geçmişsel olarak incelendiğinde, Hz. Muhammed'in örnek alınarak "sünnet" arayışı ve bu noktada dezenformasyon niteliğindeki "bid'at"⁴ kavramlarının ayrıştırılabilmesi için gayret göstermiş ve arayış sürecine girmiştir.

Doğuş süresinde etki gösteren önemli unsurların başında sosyal ve siyasi durum da boy gösterir. Arap kültürüyle yoğrulmuş çölde yaşayan bir topluma inen İslam dini, Muhammed'in elçiliğiyle bu topluma siyasi, sosyal ve idari manada bir altyapı anlayışı sunmuş ve bunu pratiğe dökebilmiştir. Medeni hayat olarak nitelendirdiğimiz genel yaşam tarzından uzakta addedebileceğimiz bedevi kültürü ile uzun süre yarı ilahi ve karizma sahibi krallar tarafından yönetilmiş Fars toplumunu veya "Gök Tanrı'nın yöneticilere kendi kanını bahşettiği ve devletin başındaki insanı da kutsallaştırdığı" inancına sahip Türk toplumunda değişik etkileşimler yaşayarak farklılaşması, Hz. Muhammed sonrası asırlarda İslamiyet açısından net olarak öngörülemez bir sürecin doğmasını da beraberinde getirmiştir (Onat 2015, <http://www.hasanonat.net/index.php/98-mezhep-kavram-ve-mezheplerin-dogus-sebepleri>, 11 Nisan 2016'da erişildi). Siyasi meseleler konusunda dönemin insanların kanaatlerine önem veriyor olması da din-siyaset ilişkisi açısından önemli bir olaydır ve sosyal yapı içerisinde yıllarca biçimlenerek gelmiş algılarda farklı şekillerde dinin değerlendirilebilmesinin tetikleyicilerindendir.

Bugün dünya üzerinde ciddi bir varlığa sahip olan Müslüman nüfusun bu varlığı etkin olarak kullanamadığı görüşü yaygındır. Filistin'in İsrail tarafından işgali gibi Müslüman aleminin en temel sorunlarından bir tanesini çözmek hususunda dahi yetersiz kalmasının yanında, özellikle son dönemde mezhep eksenli olarak tekrar ayrışmaya ve çatışmaya gidilmektedir. Bu çatışmanın esasında siyasi rekabet gayesiyle gerçekleştirilmekte olduğunu anlamak için öncelikle mezheplerin temel çıkış

⁴ İslam dininde, Hz. Muhammed' ve O'nun dört halifesi zamanında bulunmayıp da, dinde sonradan meydana çıkarılan Sünnete, din bilgilerine uymayan, itikat (inanış), amel (iş) ve sözler, hurafeler.

noktalarının ve birbirlerinden ayrıştıkları hususların net olarak belirlenmesi gerekmektedir. Bu belirlemeyi yapmadan önce aslında İslam dini çerçevesinde her yaklaşımın mezhep olmadığını ve bir inaniş mezhep olarak değerlendirmek için neler gerektiğini de yorumlayabilmek önemlidir.

1.1.2. Mezhep Kavramının Genel Hatları

İslami inaniş yapılanmasında her farklı görüş veya fikirler bütününün mezhep olarak adlandırılması mümkün değildir. 14 asırlık dönemde sayısız farklı yaklaşım ortaya çıkmış, bunlardan önemli bir kısmı bugün kendi yaklaşımlarını bağımsız olarak ifade edebilecek durumdan çok uzaklara kaybolmuştur. Kendi içerisinde tutarlı olmayan, kendisine has ve diğerlerinden farklı bir yöntem belirleyememiş ve esas olarak diğer yaklaşımlardan önemli ölçüde farklılık ortaya koyamamış oluşumların mezhep olarak kabul edilmesi mümkün görülmemektedir. Herhangi bir mezhebin genel çerçevesi içerisinde ufak dokunuşlar veya belirli bölümdeki değişikliklerin ileri sürüldüğü görüşler fırka ya da makale olarak değerlendirilebilse de başlı başına bir mezhep olarak isimlendirilemeyeceği görüşü hakimdir.

Siyasi veya itikadi olarak ortaya çıkan bir fikri sistemin mezhep olarak adlandırılmasında aranan temel koşul sistemli bir teolojisinin ve bunu ayakta tutacak yazılı edebiyat ve halk nezdinde kabul edilmesini sağlayacak toplumsal altyapısının varlığıdır. Birikimini Kuran'a dayandırmayan bir yaklaşımın kurumsallaşmasının zorluğu, yazılı bir edebiyat olmadığında kısır kalacak olması ve bu edebi boyutun halka indirgenememesi pratik hayatta kabul göremeyerek devamlılık sağlamanın önünde engel olacaktır (Castells 1997: 198).

1.1.3. Mezheplerin Ortaya Çıkışı

Hız. Muhammed'in 632 senesinde vefatıyla ortaya çıkan siyasi ayrışmalar, zaman içerisinde ivme kazanarak silahlı çatışma, hatta halifelerin şehit edilmesine kadar ilerledi. Halifelik makamının Kuran'ın emri ile bütün hakimiyetin Allah'a ait olduğu ve sadece onun emriyle yöneten isimlerin o makamı hak edecekleri hükmü, siyasi ağırlığın

yanında imamet edecek olması yönüyle dini mevcudiyeti de ağır basan kimselere daha fazla yakıştırılmasına sebep olmuştur (Mücahit 2005: 49). İlaveten makamın Hz. Muhammed'in soyundan gelenlere verilmesi fikri de ortaya atılsa da, bu öneri tabanda geniş katılımlı bir karşılık bulamamıştır.

Hz. Muhammed, inananlar arasında kesin kabul gören bir kişiydi ve inanış gereği o makama Muhammed'den sonra kimse gelmeyecekti. Yaşadığı sürece hem yargıç, hem yasaları koyan, hem de İslam ordusunun başkomutanıydı ve bu yetkilere ümmetten neredeyse hiç kimsenin itirazı yoktu (Goldschmidt ve Davidson 2011: 81). Vefatından sonra "Peygamberlik Mührünün" kimseye geçmeyeceğini belirterek yerine de net bir halef bırakmamış olması bir takım tartışmaları doğurdu (Kennedy 2011: 60). O dönemde ortaya çıkan soruların büyük bir kısmı, hala geçerliliğini korumaktadır.

632 senesinde Muhammed'in vefatından hemen sonra hicretteki yoldaşı ve yakın arkadaşı, İslam toplumunun saygı gören isimlerinden Hz. Ebu Bekir'in, yapılan istişareler neticesinde büyük bir muhalefet olmadan halife seçilmesi sonucu ortaya çıktı. Onun bu kadar güçlü bir aday olarak öne çıkmasında, Ümeyye veya Haşimi sülalelerinden olmayıp da, prestijli Kureyş kabilesinden olması, Hz. Muhammed'e eziyet edenlerden değil de ona inanan ilk Müslüman olması, Hz. Muhammed'in sevgili eşi Hz. Aişe'nin babası olması, 622'de Mekke'den Medine'ye onunla birlikte hicret etmesi ve Arap kabileleri arasındaki ilişkileri çok iyi bilip, bu bağlantıları başarılı şekilde yönetebilmesi çok önemli unsurlardı (Goldschmidt ve Davidson 2011: 82). Arap kültüründe cenaze işleri ile ilgilenen Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı olan Hz. Ali'nin halife seçiminin yapıldığı bu toplantıya beklenmemiş olması da Hz. Ebu Bekir halifeliğinin kabulüne engel olmamış, çok uzun bir süre geçmeden Hz. Ali de bu halifeliği kabul etmiştir.

Halifenin seçilmesine dair sürecin, artık sadece tek bir sefer değil her halifenin vefatından sonra yaşanacak olması sebebiyle bu işin nasıl yapılacağına dair görüşler ortaya atılmaya da başlandı ve bu görüş ayrılıkları yıllarca sürerek mezhepler arasında da farklılık gösterdi. O dönemde bazı sahabeler halifeliğin İslam toplumunun önde gelen ve saygı duyulan isimlerinin kabulüyle ve kendi aralarından birisini seçmeleriyle

olacağını, bir kısım sahabeler de kan bağı faktörünün kıstas alınması gerektiğini ortaya attılar (Hizmetli 1995: 88). Sürecin Ensar⁵ ve Muhacirin⁶ arasında dahi tartışmaya açılması, bu seçim işleminin din ve devlet işlerinin yönetiminde kabile otoritesine karşı bir hamle olarak şekillenmesine de sebep oldu.

Çok yıkıcı bir muhalefet olmadan geçen Hz. Ebu Bekir dönemi, halifenin ölmeden varisini işaret etmesi ile yerini çatışmasız şekilde Hz. Ömer iktidarına bıraktı. Fetihlerin daha da hız kazandığı bu dönemin ardından şura kararı ile bir sonraki halife olarak gelen Hz. Osman dönemi, tartışmaların alev aldığı zaman dilimi olarak addedilebilir. Dört halife dönemi yapılan çok önemli fetihler dolayısıyla bazı İslam tarihi değerlendirmelerinde "Altın Çağ" olarak geçse de, aslında İslam Devleti için çok gergindi. Devletin büyümesiyle birlikte sorunların da artması kaçınılmaz hale geldi ve bu meselelere yönetim, adalet ve devletin başının otorite sınırlarının tanımlanması da eklenince problemler daha da büyüyerek gündeme geldi (Kennedy 2011: 61).

Hz. Muhammed ve Hz. Ebu Bekir dönemlerinde Müslüman Ordularının Başkomutanı manasında "*Emir-ül Mü'minin*", Hz. Osman dönemi ve sonrasında ise Allah'ın yeryüzündeki vekili anlamına gelen "*Halifetullah*" ibarelerinin halifelik makamı için kullanılması tartışmalara farklı boyut kazandırdı. Manevi otoritede hak iddiası ithamı veya ibadetleri yönetme ve İslam hukuku konusundaki sorunları çözme yetkisinin temel otoriteyi oluşturduğu hilafet makamı, Hz. Osman döneminde dini uygulamalar konusunda takdir toplarken, siyasi hususlarda özellikle de kendisine yakın kişileri akrabacılık yapmak suretiyle vali tayin etmesi ve vergilerin dağılımında adaletsizliklerin yaşanması iddialarıyla tartışmaya açıldı (Crone ve Hinds 1986: 122). Bu tartışmaların boyut kazanması ile Küfe ve Fustat'tan Müslümanların memnuniyetsizliklerinden doğan reform talepleriyle ses vermeye başlamaları sonrasında, bunu dile getirmek için İslam Devletinin başkenti kabul edilen Medine'ye gelmeleri süreci kan aktığı bir noktaya getirdi. Osman'ı evinde Kuran okurken öldürenlerin, buradan gelen kişiler ve Medine'deki bazı işbirlikçileri olduğu iddialarını, belki de bugünkü çatışmaların başlangıcını oluşturan gelişme olarak değerlendirilmek yanlış olmayacaktır.

⁵ Hz. Muhammed'le beraber Medine'ye göç edenler.

⁶ Hz. Muhammed'in yardımcıları olarak bilinen Medine'nin yerel halkı.

Ali'nin halifeliği, Osman'ın öldürülmesinin yankısıyla önemli bir karmaşa içerisinde başladı. Sahabelerden Talha ve Zubeyr ve Hz. Muhammed'in hanımı Hz. Aişe, Hz. Ali'nin halifeliğine karşı çıkarak taraftar toplamak için Basra'ya gittiler. Burada devletin valisinin makamından indirilmesi ve bir ordu kurulması üzerine Hz. Ali de peşlerinden gitmek zorunda kaldı. Basra dışında yeterli destek bulamayan Aişe, Talha ve Zubeyr'in aksine, Hz. Ali özellikle Küfe'de önemli ilgi gördü. Bu dönemde yaşanan Cemel Muharebesinde Talha ve Zubeyr öldürüldü. Akabindeki dönemde Irak'ta güç kazanan Hz. Ali, buna paralel olarak Medine'deki gücünü yitirmeye başladı (Kennedy 2011: 63). Osman'ı öldürenlerin Küfe'de Hz. Ali'yi destekleyenlerin arasında olduğu ve bu iddianın Hz. Ali ve yandaşları tarafından kabul görmemesi, tartışmayı derinleştirdi.

Hz. Muhammed'in eski düşmanı iken, Müslüman olarak İslam'a katkılar sağlayan Ebu Süfyan'ın oğulları Yezid ve Muaviye'nin, aynı zamanda akrabaları olan önceki halife Osman'ın katillerinin adalet önüne çıkarılması taleplerinin ileri götürülerek, Hz. Ali'yi bu cinayetle alakalı itham etmeleri, 657 senesinde tarafların savaş meydanında karşılaşmasına sebep oldu (Bates 1998: 4). Cemel Savaşı (656) sonrasında, Muaviye kontrolündeki Suriye dışında tüm İslam dünyasında otoritesini kuran Hz. Ali, bu orduyu da savaşı bozguna uğratmak üzereyken; Amr el-As'ın önerisiyle Suriyelilerin mızraklarına kutsal kitap sayfalarını takması ve bu durumu Kuran'a bir saygısızlık olarak addeden Hz. Ali yandaşlarının savaşı durdurması ile bu savaş durdu. Savaş yerine 'Hakem/Tahkim Olayı' olarak bilinen ve tarafların arasındaki sorunun çözümü için hakem atanması ve onun vereceği kararın kabul görmesini içeren öneri, Hz. Ali'nin durumun bir hile ve aldatmaca olduğunu fark etmesine rağmen bu durumu askerlerine anlatamaması sebebiyle kabul gördü (Kubat 2014: 28 - 30).

Ebu Musa el-Eşari Hz. Ali'nin, Amr el-As ise Muaviye'nin hakemi olarak seçildi. İki hakem bu isimleri temsilen aralarında uzlaşacak ve alınan kararlara uyulacaktı. Hakemler Osman'ın katillerinin hızlıca bulunarak cezalandırılması ve bunu şura eliyle gerçekleştirmek konusunda anlaştı. Ayrıca Hz. Ali ve Muaviye'nin halifelik iddialarından karar süresince vazgeçerek şuranın kararlarına uyması isteniyordu.

Tarafların anlaşmasından kısa süre sonra Amr el-As anlaşma metni dışına çıkarak Hz. Ali'nin görevden alınıp yerine Muaviye'yi getirdiğini söyledi (Şakir 1975: 188). Böylelikle Hakem/Tahkim olayı sonuçsuz kalmış oldu.

Sonrasında ise Hz. Ali'yi hakem konusunda yönlendiren taraftarları ile bu duruma sıcak bakmayan destekçileri arasında bölünme başladı ve Hariciler ortaya çıktı. Her iki ismi de reddeden Hariciler, dini yönden en güçlü kişilerin halife olabileceğini, hata yapanların öldürülmelerinin günah olmayacağını ortaya atan bir oluşum olageldi (Yıldız 1999: 77). Son derece radikal olan bu grup hem Emevilere hem de diğer topluluklara saldırılar gerçekleştirmekten de geri durmadı. 661 senesinde Hz. Ali'nin bu kişilerden Abdullah bin Mülcem tarafından öldürülmesiyle ayrışmalar gün yüzüne daha net şekilde çıkmaya başladı (Büyükkara 2010: 37).

Hakem/Tahkim Olayı ile Hz. Ali'nin taraftarları bölünmüş, iç çatışma ve bu çatışma temelinde ideolojik farklılık ortaya çıktı. Halife olan Hz. Ali'nin öldürülmesine kadar giden bu olaylar sırasında karşı cephede ise Muaviye; hem savaş meydanında bozgundan kurtulmuş, hem rakibini iç sorunlarla baş başa bırakmış hem de en azından Hz. Ali sonrası devlet başkanlığına yönelik iddiasını ortaya koymuştur (Kennedy 2011: 69). Ali'nin öldürülmesinin ardından Muaviye Irak'a yürüyerek buradaki kabilelere de otoritesini kabul ettirme yoluna gitti. Hem Irak hem de İslam Devleti'nin diğer bölgelerinde, kendisine halife olarak biat edilmesi karşılığında federatif özerklik benzeri esneklik sağladı. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan ile Medine'ye dönmesi ve oranın yönetimi hususunda anlaşma sağlaması da bu süreçte işlerini kolaylaştırdı. İslam Devleti sınırları içerisinde önemli ölçüde kontrol sağlamış olmanın verdiği güvenle dışarıdaki düşman Bizans ile mücadeleye girişildi (Kennedy 2011: 69).

Muaviye öldüğünde yerini oğlu Yezid'e bırakmayı planlıyordu. Vefatının ardından devlette var olan öfke gün yüzüne çıkmaya başladı. Küfe halkının daveti üzerine Hz. Ali'nin küçük oğlu Hz. Hüseyin yanındaki az sayıda kişiyle buraya gitmek üzere yola çıktı. Yezid'in valisi tarafından yolda acımasızca şehit edilen Hz. Muhammed'in torunu, İslam dünyasının gelecek nesilleri üzerinde de çok önemli bir etki bırakabilmiştir (Hizmetli 1995: 34). İlerleyen dönemde İslam'ın başta Şii olmak

üzere en önemli ve geniş katılımlı mezheplerinin fikri altyapısında önemli bir yer tutan bu olayın ortaya koyduğu hasar, günümüzde hala giderilememiştir.

Birlik halinde olan ümmetin, önce Cemel Olayı, sonrasında Büyük Fitne⁷ ve hızlanarak Hz. Hüseyin'in şehit edilmesiyle ivme kazanan bölünme, halifeliğin veraset (Emevi saltanatı) yöntemiyle devredilmesi fikrine karşı, Hz. Muhammed'in ve haliyle Hz. Ali'nin soyundan gelenlerde olması gerektiği iddiasıyla çekişmiştir. Şii, Haşimi, Alevi, Hüseyini gibi kendi aralarında sürekli mücadele eden gruplar, bu çekişmeler sürecinde daha da politize olarak radikal surete büründüler (Bingöl 2013: 141). Esasında yaşanan rekabet ve güç mücadelesinin temel unsurunun dinin yaşanışı ile alakalı değil de; siyasi hırs ile alakalı olması, durumun toplumu oluşturan bireyler tarafından fark edilerek uzak kalınabilmesini sağlayamamıştır. Dinin kendi öğretilerine ters olmasına rağmen siyaset ile iç içe girmesi, siyasi mücadele için iktidar sahibi otoritelerin fıkhi ve fikri birimler vasıtasıyla, kitleleri harekete geçirebilecek gücü elde etmesini sağladı (El Katip 2015: 261). Bu durum ağırlıklı olarak Emeviler döneminde baş göstermiş olup, günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır.

1.2. İslam'da Mezhepler ve Coğrafi Dağılımları

İslam'da siyasi ve dini açıdan farklılaşmanın yaşanmasında coğrafi farklılıklar önemli yer tutar. Hz. Muhammed'in ölümünden hemen sonra Hz. Ebu Bekir halife olduğunda, bazı Arap kabileleri artık yapılan tüm anlaşmaların geçersiz olduğunu belirterek vergi ödemekten vazgeçtiklerini belirtmiş hatta bir kısmı ümmetle yolunu ayırmaya dahi başladı. Bu yol ayırma işlemi İslam tarihinde Ridda -- İrtidat⁸ olarak değerlendirildi. Hz. Ebu Bekir'in güçlü komutanlarını kullanarak bu kabilelere boyun eğdirmesi, kabilelerin de af dileyerek geri adım atmalarıyla bölgedeki birlik tekrar güçlendi (Goldschmidt ve Davidson, 2011: 83). İç düzenin Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde tesis edilmesinin de verdiği kuvvetle Sasani ve Bizans imparatorluklarıyla yoğun mücadeleler yaşanmış ve defalarca savaşılmıştı. Bu savaşlar sonucunda Filistin, Suriye ve İran denetim altına alınarak İslam Devleti kontrolüne girdi. Sasani Devleti'nin

⁷ Ali/Muaviye çatışması bir takım kaynaklarda Büyük Fitne olarak anılmaktadır.

⁸ Din değiştirme. (TDV İslam Ansiklopedisi 1994: 42)

657'de yenilgiye uğratılmasıyla artık bir İslam İmparatorluğu'nun da temeli atılıyordu. İran'ın doğusu ile sürerek Hint Yarımadasının iç kesimleri, Şam, Kudüs ve Mısır İslam topraklarına dahil edildikten sonra Bizans ve Berberilerin karşı koymalarına rağmen ilerleyiş durmadı. Hz. Muhammed vefat edeli yüz sene dahi olmamıştı ki; İslam Devleti Hindistan'dan Orta Asya'ya, Kafkaslardan Yemen'e ve Batı'da Atlantik'e kadar ulaşmış bir imparatorluğa dönüşmüştü (Arı 2012: 36). Devletin yayılma politikasını özellikle benimsediği için Emeviler, önemli bir kısım Müslüman tarafından makul görülüyordu. İlerleyen dönemlerde dini meselelerden kaynaklanan bir darbe ile tarihin tozlu sayfaları arasında yerini alacak olan bu devlet döneminde İslamiyet; Orta Asya'nın içleri, Kuzey Hindistan, Fas ve hatta Avrupa yakasında İspanya'ya kadar uzanan geniş bir alanda yayılacaktı.

Tüm bu ilerleme yaşanırken de içeride özellikle Emevi Devleti yöneticilerinin politikaları ve uygulamaları Müslümanlar arasında kargaşa ve ayrışma ortamının da temellerini atıyordu. Hz. Ali'nin Harici birisi tarafından şehit edilmesinden sonra kendisini halife ilan eden Muaviye'nin egemenliği zamanında da fetihler devam etmiş ve bu esnada iç politikada çok büyük boyutlu savaşlar yaşanmamıştır (Memiş 1985: 4). Muaviye'nin yönetim anlayışından ziyade dünyevi zevkleri özellikle dindar kesimler tarafından yoğun eleştiriler alıyordu. Muhalefeti kitlesel olarak gerçekleştiren farklı gruplar olması da siyasi olarak tehditler arasında algılanmaktaydı ve bu kitleler arasında Haricilerin yanı sıra Muaviye/Ali ihtilafında Hz. Ali'yi destekleyenler, halifeliğin Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerle yani Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin nesliyle devam etmesinin gerekliliğini savunan Şiiler⁹ de vardı. Hz. Muhammed'in vefat etmesinin ardından Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'ini halifelğe en fazla layık kişiler olarak gören, Hz. Ali'yi meşru halife addeden ve onu takip edecek halifelerin de onun neslinden olmasının gerekli olduğuna inanmakta olan kitlelerin tamamına esasında Şiiler adı verilmektedir (Fığlalı 1984: 15).

Muaviye'nin koltuğunu bırakmaya çalıştığı oğlu Yezid; yetiştirilme tarzı açısından çoğu devlet yöneticisine nazaran farklı birisidir. Annesinin Muaviye'ye ağır hakaretler içeren bir şiir yazması ve kendilerinin ve çocuklarının bedevi olduklarını, ait

⁹ Şia; dost, mühip anlamına gelmekle; o dönemde Şiayı Al-i Muhammed yani Muhammed ailesini sevenler anlamında kullanılırdı (Şakir 1971: 3).

olduklarını yerin Şam olmadığını iddia etmesi ve bunun üzerine Yezid'in babasının da onayıyla bir bedevi köyünde yetişmiş olması onun siyasi algısının oluşmasına da yansımıştır. Muaviye'nin halifeliği saltanat haline getirme gayesinin bir ürünü olarak Yezid'in halifelik iddia etmesi ve buna karşı 54 yıl boyunca Medine'de sakin ve dinle alakadar olarak geçen bir yaşam sürmüş olan Hz. Muhammed'in torunu ve Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in, bu halifelik iddiasına karşı 72 savaşçısıyla davet edildiği Küfe'ye giderken Emevilerin yaklaşık 10 bin adamı tarafından henüz yaşına gelmemiş bebekler de dahil olmak üzere tümünün öldürülmesi ve başının Şam'a götürülmesi, daha sonraki dönemde başta Şiilik olmak üzere bir takım inançların geniş destek görerek çok güçlü konuma gelmesinde önemli rol oynamıştır (Şakir 1975: 15).

Abbasiler ve Memlûkluların da elinde bulunan halifelik, Osmanlı padişahı II.Selim'in Mısır'ı fethiyle Osmanlı himayesine geçmiş, bu dönemdeki fetihlerle birlikte Avrupa'nın içleri, Kırım, Kuzey Afrika'nın tamamı gibi çok geniş bir alan ve nüfus İslamiyet'le tanışmak durumunda kaldı.

21.yüzyıl itibarıyla Malaka Boğazından Cebeli Tarık Boğazı'na, Arap Denizinden Tuna Nehri'ne kadar olan ve yaklaşık 1,5 milyar nüfusu içerisinde barındıran bölge İslam Coğrafyası olarak farklı devletler ve ırktan insanları kuşatan bir parça olarak kabul edilebilir (Kışlakçı 2008, <http://www.timeturk.com/tr/makale/turan-kislakci/islam-dunyasi-neresi.html>, 24 Aralık 2015'te erişildi). Günümüz şartlarında içerisinde önemli ölçüde İslam dinine inanan birey barındırmasına rağmen İslam ülkesi olarak adlandıramayacağımız çok sayıda ülkenin de varlığı söz konusudur. Bu noktada bazı uluslararası örgütler doğrultusunda ve az ya da çok sayıda Müslüman nüfusun kitle halinde yaşamış olduğu bölgeler bu çalışmada İslam Dünyası olarak değerlendirilmiştir. Bugün hem siyasi hem ekonomik hem de sosyal sistem içerisinde etkili bir alana sahip olan ve bir kıstas olarak İslam İşbirliği Teşkilatı'na üye veya gözlemci olan ülkeler baz alındığında yaklaşık 62 ülke bu kavramın içerisinde değerlendirilebilmektedir. Filipinler'den Çad'a, Rusya'dan Güney Afrika'ya kadar dünyanın büyük bir bölümüne yayılmış ve bugün yaklaşık olarak 1,5 milyara ulaşan mensubuyla önemli bir güç durumunda olan İslam, bu ekseninde meydana gelen birleşme organizasyonlarıyla özellikle Soğuk Savaş sonrasında Müslümanların sadece kendilerini ilgilendiren değil,

küresel sorunlarda da söz sahibi olmasını amaçlayan bir duruma gelmiştir (Ataman ve Gökşen 2014: 9).

Dinin bütünleştirici özelliği çatısı altında ayrıştırıcı beşeri nitelikteki mezhepler, bireylerin de dine aidiyetini bu ekseninde algılamasına ve değerlendirmesine sebep olabilir. Özellikle mezhebi yaklaşımların radikalleşmesiyle bazı mezheplerde belirli inananların dinin temel emirlerinin dışında da hareket edebilmesi olasıdır (Onat 2014, <http://www.hasanonat.net/index.php/112-mezheplerin-stratejik-boyutu-ve-mezhep-cat-smas>, 21 Aralık 2015'te erişildi). Müslümanların kutsal kitabında özellikle ayrışmamanın ve birbirini dışlamamanın önemli olması, (Âl-i İmrân: 3/103) ve (el-En'âm: 6/159) geçen; *“Topluca Allah’ın ipine sınıksız sarılın ve parçalanmayın!”*; *“(Ey Muhammed!) Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlarla senin bir ilgin yoktur. Onların işi Allah’a kalmıştır”* ayetleri mezhep kavramının varlığını tartışmaya açsa da; Hz. Muhammed'in sağlıklı döneminde "ümmetinin 73 fırkaya ayrılacağı" ve bunların içerisinde cennete gidecekler yönünde ifade ettiği belirtilen hadisler, bu ayrışmanın makul görülebileceği antitezini sunar (Özler 1996: 177). Bütün mezheplerin Kuran'a aykırı olan veya olmayan görüşlerinin olması, beşeri olmaları sebebiyle normal olarak değerlendirilebilse de, bu yanlışlıkların görmezden gelinmesi dinin de yozlaşmasına sebep olacaktır. İnanış temelinde kutsal kitap Kuran'a aykırılık göstermeyen tüm mezheplerin esasında İslam dininde hak mezhep kabul edilmesi yanlış bir yaklaşım olmayacaktır. Bunun dışında inanan sayısı ne kadar fazla olursa olsun, dinin istikametinde olmayan mezhepler de batıl olarak değerlendirilmelidir.

Bireyleri ölüm sonrası ahirette sonsuza dek huzur ve mutluluğa kavuşturacağına inanılan din ve dinin anlaşılabilir ve yaşanması için bir araç olması durumuyla mezhep kavramları insanlar için birer araçtır. Lakin mezhepler ve dinler benzer şekilde politik gayelerle farklı şekillerde ifade edilmeye çalışılmaktadır. Bugün de bir kesim Müslüman mezheplerini ön plana çıkartmak için kendi mezheplerinin en doğru olduğunu belirtmekle kalmayarak; diğer mezheplerin batıl olduğunu belirtmek suretiyle kötüleme yapma ihtiyacı hissedilmiştir.

Mantık olarak da hiç bir mezhebin insanın ahiret hayatını garantileyecek olmaması, bu durumun insanların din ehli olmasıyla ve temel noktalarda inanç sahibi olması temel belirleyici iken, mezhep faktörünün bu denli öne çıkartılmasını beşeri oluşumlar olmasına indirgeyebiliriz.

Sünni tezler doğrultusunda mezhepler; "Fıkhi" ve "İtikadi" mezhep olarak iki başlık altında sınıflandırılabilir. İtikadi Mezhepler olarak "Ehl-i Sünnet, Ehl-i Bid'a ve Ehl-i Dalalet" Mezhepleri sıralanırken, Fıkhi Mezhepler olarak da "Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli Mezhepleri" olarak gösterilebilir.

Mezhepler arasında Şii ve Sünni şeklinde sınıflandırma yaptığımızda Şiilerin Müslüman dünyasının %10-13'ünü oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. İran, Pakistan, Hindistan ve Irak Şii nüfusunun en yoğun olduğu ülkeler sıralamasında başta gelmektedir. Bu nüfusun en yoğun olduğu ülke olan İran'daki Şii nüfus 70 milyon civarındadır. İran'ın yaklaşık %90'ı, Irak'ın da %60-65'i Şii'dir. Körfez ülkesi Bahreyn'de de Şiiler %65-70 rakamlarındadır. Lübnan %35 Kuveyt %30, Birleşik Arap Emirlikleri %16, Yemen %35 ve Suudi Arabistan %5 Şii nüfus barındırmaktadır (Salihi 2011:186). Ayrıca bugün yoğun bir savaşın yaşandığı Suriye, ana akım On iki İmam Şiiliğinden önemli farklılıkları olan Nusayrilere (%10-12) ev sahipliği yaparken, Yemen, Sünniliğe benzeyen Zeydilerin (% 35) merkezi durumundadır. Şii toplumu; İran, Irak, Bahreyn, Yemen ve Azerbaycan'da önemli bir çoğunluktur ve önemli Hristiyan nüfusun olduğu Lübnan'da en büyük İslami topluluğu oluşturmaktadırlar (Walker 2006: 16). Neredeyse bütün Müslüman ülkelerde mevcut Şiilik, bölgede kimliksel açıdan da önemli bir belirleyicidir.

Bu ekseninde yapılacak değerlendirmede de, İslam mezheplerini hak mezhep - batıl mezhep olarak ayırmaktansa, günümüze kadar ortaya çıkmış ve kimisi günümüze ulaşabilmiş, kimisi de tarihte kaybolmuş gitmiş mezhepler arasından özellikle Ortadoğu politik değerlendirmeleri açısından en öne çıkanlar ele alınmıştır.

1.2.1. Sünnilik

İslam dinine ait literatürde Hz. Muhammed ve onun döneminde yaşamış olan sahabeleri kendilerine hem dini hem de siyasi konularda örnek alan Müslüman toplumun yaklaşık yüzde 90'ına tekabül eden büyük kısmına Sünnet Ehli yani Ehl-i Sünnet denmektedir. Bu inanış Sünnilik olarak da bilinmekle birlikte, cemaat olarak süregelmesinin de katkısıyla "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat" ismi ile de anılabilmektedir.

Genel hatlarıyla dinin temel konuları hususunda inanç birliği taşıyan bu toplumsal grup, ağırlıklı olarak dini konulardaki uyuşmazlıklardan kaynaklanan küçük ayrışmalar yaşasa da, mezhep çatışması boyutuna gelecek kadar radikalleşmemişlerdir. Kendi içerisinde farklı mezheplere ayrılan Sünni paradigmanın özellikle de Şiilik karşısında bir politik argümana evrilmesi boyutundaki kurucusunun Abbasi Halifesi Kadir Billah olduğu kabul edilmektedir (El Katip 2015: 117).

İtikadi boyutta İmam-ı Azam Ebu Hanife tarafından kurulan ve Abbasiler döneminde Irak'tan başlayıp doğu ve batıya Anadolu ve Balkan Türkleri arasında da yaygın olarak günümüzde görülen Hanefi mezhebi, İmam Malik bin Enes'in kurduğu ve hac vazifesi için gelenler aracılığıyla Afrika'nın kuzeyi ve dönemin Endülüs'ü olan İspanya'ya kadar yayılan Maliki mezhebi, İmam Şafii'nin kurduğu Mısır, Yemen, Suriye ve Irak'ta görülmüş, bugün de hala Mısır'ın büyük çoğunluğu ile Güney Anadolu'da dahi mensuplarının bulunduğu Şafii mezhebi ve Ahmed bin Hanbel'in kurduğu Necid taraflarında ortaya çıkıp halen orada varlığını sürdüren Hanbeli mezhebi, Ehl-i Sünnet olarak değerlendirilmektedir. Yine bu mezheplerle önemli ölçüde iç içe geçmiş durumdaki Maturidiyye ve Eş'ariyye mezhepleri de aynı fikirsel tabanda bulunan mezhepler olarak görülmektedir.

Sünnilik bir çok kaynakta "ehl-i sünnet" olarak da geçmektedir. 'Peygamberin sünnetini takip eden' manasındaki bu kavram, Şii Müslümanlar arasında önemli bir kesimin de kendilerini Peygamberin sünnetini takip ediyor olarak tanımlamasından ötürü "Sünnilik" olarak kullanılmaktadır.

1.2.2. Şiilik

Sünnilikten sonra İslam dininin en büyük mezhebi Şiilik veya Şia'dır. Mensubu olanlara Şii adı verilen bu mezhep dördüncü halife Hz. Ali dönemi olaylarına kadar dayanmakta ve günümüzde de ağırlıklı olarak İran, Irak, Yemen, Bahreyn, Lübnan ve Türkmenistan'da yoğun olarak görülmektedir. Bu ağırlıklı oranın dışında Sünni nüfusun yoğun olduğu Türkiye, Pakistan, Afganistan ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde de göze çarpar durumdadır.

Hz. Muhammed'in 632 yılında vefat etmesinin ardından halifeliğin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu, başka isimlerin ondan önce ve sonra halife olmasına rağmen Hz. Ali'yi meşru halife olarak kabul eden, onun ardından gelecek olan halifelerin de yine onun ve haliyle Hz. Muhammed'in soyundan gelmesinin gerekliliğini savunan bireylerin ortak adı olmuştur (Fığlalı 1984: 15). Şia esas olarak Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı Hz. Ali'ye bağlı olanlar anlamındadır. O kişiler açık veya gizli olsun; onun ve çocuklarının imamlık ve halifeliğini ileri sürmüşlerdir. Bu inanış temeline göre imamlık, Hz. Ali ve oğulları dışına çıkamaz” görüşünü benimsemektedir (Şehristani 1961: 332).

Şia'yı diğer görüşlerden ayıran en önemli durum Hz. Muhammed'in imamlığa bir başkasını değil de, Hz. Ali'yi tayin ettiği ve onun ashap arasında en üstün kişi olduğunu ve bu sebepten ötürü halifeliğin onunla başlayıp, onun soyuyla devam etmesi gerektiğini öne sürmektedir (Muğniyye 1989: 12). Kendi içerisinde Zeydiyye, İmamiyye, İsmailiyye ve Nusayrilik gibi fırkalara ayrılmış olan Şiilik belirli özellikleriyle Sünnilikle farklılık göstermektedir.

1.2.3. Sünni ve Şii Mezheplerinin Ayrışmasının Boyutları

Sünnilik ve Şia ayrışmasının temeli esas olarak Hz. Ali - Muaviye mücadelesine dayanan bir süreç olarak kabul edilmektedir. Fakat bazı kesimler tarafından bu tartışmanın başlangıcı Hz. Muhammed'in öldüğü güne kadar götürülür. Halifelik için uygun yegane ismin Hz. Ali olduğunu, onun halifeliğinin Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman tarafından gasp edildiği suçlamalarını yapan bir kesim Şia mensubu

mevcuttur. Diğer bir yaklaşımda ise Hz. Ali halife olduktan sonra halifeliğin onun soyundan devam etmesi gerektiği ve bunun Muaviye ve Yezid tarafından çalındığı iddiaları temelindedir. Sünni yaklaşım ise bu noktada halifelik konusunda Hz. Ali ve soyundan devam etmesi hususunda net bir emarenin olmadığını, ilk dört halifenin saygın Müslümanlar olduklarını öne sürer. Hatta Hz. Ali ile hilafet savaşına giren Muaviye'nin de vahiy katibi ve sahabe olması sebepleriyle hakarete maruz kalmaması konusunda hassas davranmaktadırlar. Bu yaklaşım noktasında Şia ile Sünniliğin net farklılığı ortaya çıkmaktadır. Şia inancında Muaviye ile oğlu Yezid önemli suçlamalarla karşı karşıya kalmakta ve halifelikleri kesinlikle kabul görmemektedir. Sünni kesimin ise Muaviye'nin halifeliğini kabul etmek konusunda eleştirel yaklaşımlarına rağmen körü körüne itaat etmedikleri, lakin Şiilere göre çok daha düşük dozda tepki verdikleri fikri yaygındır.

Halifeliğin soy meselesinden ziyade, ümmetin lideri olacak olmasından dolayı yine ümmetin istişaresi sonucu belirlenmesi gerektiği yönündeki Sünni tezine karşı, Şia halifeliğin Hz. Ali ve onun soyundan gelenler ile devam etmesinin mutlak şart olduğu antiteziyle yanıt vermektedir.

Aynı eksen de Şiilik fikirsel tabanında kabul gören 12 imam anlayışı ve son imamın henüz gelmemiş olduğu, doğmuş olmasına rağmen kayıp olduğunu ve ortaya çıkıp Mehdi olarak Müslümanları kurtaracağıdır. Sünni yaklaşım da aynı şekilde Mehdi'nin geleceğine inanmakla birlikte onun henüz doğmadığını ve Muhammed'in soyundan gelen birisi olarak dünyaya geleceğine inanmaktadır.

Bu teorik boyutlara ek olarak Mut'a nikahı¹⁰ ve takiyye¹¹ konularında da birbirinden farklılık gösteren iki mezhebin bugün siyasi arenada görüldüğü kadar net bir fark olmadığı, neticede iki tarafın da Müslüman olduğu, tarihsel süreçte yaşanmış sorunların bugün rekabet meselesi olmaması gerektiği ileri sürülse de, beşeri sebeplerin ağır basması durumuyla bu fikir tabanlara yayılamamaktadır. Fikri tabana yayılmayan

¹⁰ Ücret karşılığında belli bir vakit için kadınla evlenmek için yapılan nikah (TDV İslam Ansiklopedisi 1994: 487).

¹¹ Korku ve gizlenmek mânâsına olup, mecburiyet veya zarar tehdidi karşısında dinin icaplarından muafiyet için kullanılan tâbirdir (TDV İslam Ansiklopedisi 1994: 89).

görüşlerin de geçerlilik ve pratik kazanma hususlarında ciddi sıkıntılar yaşadığı aşikardır.

1.3. Mezheplerin Siyasete Bakışı ve Kimlik Olarak Mezhep Faktörü

Mezhep, dini alandaki farklı yorumlamaların birer neticesidir. Her mezhebin ortaya çıkışının sebepleri birbirinden farklı olmakla birlikte, genellikle siyasi temele dayanan vukuatlar dizisidir. Fakat mezheplerin ortaya çıkışını salt siyasi sebeplerle belirtmek tam manasıyla doğru sonuç vermeyecektir. Dinden farklı olarak tamamıyla beşeri bir faktör olması, ekonomik, sosyal, psikolojik ve politik bir çok değişkenden etkilenebilmesi sonucunu doğurmuştur. İnsanların düşünce, sosyal davranış ve dini yorumlama süreçlerini doğrudan etkileyen bu yaklaşımların kitleselleşmesi ve gelenekselleşmesinin yanı sıra, kurumsallaşması ve sosyal hayatta derin iz bırakır seviyeye ulaşması, bize mezhep faktörünün boyutunu net şekilde verebilecektir (Onat 2003: 122). Dini hayat ve sosyal hayat aşamalarında mezheplerin varlığının esas olarak hissedildiği alan siyasettir. Fıkhi konularda sadece muallakta kalınan konuların değerlendirilmesi hususunda yönlendirme yapan mezhepler, mevzu otorite ve yönetim sistemi ile alakalı olduğunda çok daha ön plana çıkan bir kavram olmaktadır.

Özellikle bireylerin dini konuları önde tuttukları toplumlarda, siyasi olarak gücü elinde bulunduran erk, devlet adına yaptığı işleri meşru bir zemine oturtma çabası güder. Dinin bir çok konuda sınırları çok net çekmiş olması siyasi otoritenin dini kendi vaziyetine göre biçimlendirebilmelerini engeller (Fuccaro 2009: 39). Dinin yöneticilerin taleplerine geçiş izni vermediği durumlarda ön plana esnetilmesi daha kolay bir çalışma alanı olan mezhepler çıkabilmekte ve bu sayede suni de olsa meşruiyet sağlanabilmektedir. Benzer şekilde iktidar için çaba gösteren muhalif kanat da, hem sesini duyurabilmek, hem otoriteyi yıpratmak ve böylece iktidar yolunu açabilmek adına mezhep dayanağından faydalanmayı amaçlayabilmektedirler. Özellikle de teolojik yapının sağlam temellere dayandığı ve etki alanı bulabildiği toplumlarda bu durum daha net öne çıkmaktadır. Yöneticinin Hz. Muhammed temsilcisi olduğu ve gerek dini gerek siyasi konularda yegane otorite olarak yargı ve yasama erki üzerinde çok geniş yetkiler

sahibi olabilmesi karşılaşılabilen bir durum olagelmektedir (Esman ve Rabinovich 1988: 293).

Tarihsel süreçte hiç bir din; mensupları arasında İslam dini kadar derin etki bırakacak ve inananların gücünü kanallıze edebilecek ölçüde güçlü olamamıştır (Camii 1995: 52). Diğer dinlerin liderlerinden hiçbirisi de, İslam dinindeki halife kadar; halife de Şia mezhebindeki Mehdi ve Ayetullah kadar siyaset ve sosyal yaşamda etkili olamamışlardır (Hussain 1980: 12). Bugün de bu eksenle İslam'ın siyasi manada en önemli sıkıntılarının başında gelen mezhep farklılaşması da ağırlıklı olarak İslam Dünyasında ve Sünni ve Şii otoriteler arasında vuku bulmaktadır.

İslam dini Batı düşüncesindeki “ecclesiastique” denen bir zümrenin oluşumu ve bu doğrultuda otoritesini yaradan merciinden elde eden bir dini lideri kabul etmemektedir (Tunaya 1970: 78). İslam dini daha ziyade, Müslümanlara devlet yönetimine dair temel hususlar olan; şura, adalet, biat ve işi ehline vermek ve yöneticilerin yönetilenlerden ve İslam erbabından olmasıdır (El-Awa 1980: 86).

Siyasi algıların oluşması düzleminde mezhep faktörünün etkisi net şekilde izlenebilir. Ehl-i Sünnet din adamlarının yorumlarından da yola çıkarak oluşan genel algıda, mensuplarının genel manada yöneticiye itaat edilmesi ve dahi zulüm uygulanması durumunda sabır göstermenin vacip edilmesini yol olarak göstermektedir. Şia ile Ehl-i Sünnet'in temel ayrışma noktalarından birisi olarak belirtebileceğimiz bu hususta, Şia'nın yaklaşımı taban tabana zıtlık göstermektedir. Zulüm içerisinde olan yöneticiye sabır etmek Şia düşüncesine göre dinden çıkmanın sebebidir. Şia'da zulme başvuran yönetici dinden çıkmış kabul edilir (Camii 1995: 263). Yine bu hususlarda farklı ve sert görüşler sahibi olan mezheplerden birisi olan Haricilik, Halife olan Hz. Ali'ye önce isyan ederek sonra da onu öldürerek yöneticilere karşı çıkma konusunda çok daha radikal bir tavır alabilen bir inanç sistemi olduğunu ortaya koymuştur (Arı 2012: 41).

Ehl-i Sünnet'e göre yönetimden maksat, İslam'ı esas alan bir yönetimdir. Bu bağlamda yönetim anlayışlarının İslam'ın teorik esaslarından beslendiğini; yönetici

anlayışının ise tarihi olaylardan esinlenerek oluştuğunu görmekteyiz. Yönetim ve özellikleri konusunda idealist bir yol izlenmekte fakat yönetici hakkında daha realist bir yaklaşım beslenmektedir (Camii 1995: 163).

İslam'ın siyasal düşüncesinde Allah en üstün otoritenin resmi ifadesi sayılmakta ve Batıdaki hükümdarlığın en üst seviyesini ifade eden halk, site ve taht terimlerinden ötede Allah ismi geçmiştir (Lewis 1988: 52). Müslüman bireysel yaşam sürecinde Allah ile kendisi arasında geçen noktalarda Kur'an ve Sünnet çerçevesinde hareketlerini şekillendirirken, siyasal biat noktasında tabi olduğu devlet yönetimi sorumluluklarında ise net kararlar verebilse de; bunları uygulayabilme şansına tamamen sahip olamamaktadır.

Aynı paralelde İslam mezhepleri de ayrışma göstermektedir. Şia ile Ehl-i Sünnet arasında, siyaset, imamet ve iktidar kavramlarının algılanışı ve yorumlanması hakkında birbirlerinden farklılaştırıcı hassas noktalar mevcuttur (Camii 1995: 167).

Ehl-i Sünnet inancına göre hükümdar, yönetim teorisinden farklı ve gündelik hayata dökülmüş pratik bir konudur. Şia ise hükümdar ile yönetim konularının tamamen ve ayrılmaz şekilde birbirlerine bağlı olduğu şeklinde yorum yapmaktadır. Şia'nın siyasi ideolojisi aslında sadece Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'in kendisinden sonrası için halifesi olarak işaret ettiği kimse olduğu iddiası çerçevesinde kalmamaktadır. Hz. Ali'den sonraki süreçte de İslam dünyasında hem dini hem de siyasi olarak en üst otorite kabul edilecek olan kimsenin, 'Hz. Muhammed'in vekaleti' gibi bir sorumluluğu olacağını ve bu paralelde belirli özellik ve boyutlara göre bir kişinin bu makama getirilmesi gerektiği tezi üzerine bir yoğunlaşma mevcuttur.

Hz. Muhammed'in Peygamberlik ve akabinde gelen kısmi devletleşme süreci ile birlikte hem dini hem de siyasi bir lider makamına gelmiş olması ve bunun toplumun tüm fertleri tarafından itirazsız kabul edilmesi, Şia inancında onun yerine alacak kişilerde de, sıradanlık kabul edecek bir zihniyette değildir. Toplumun dini ve siyasi otoritesi olmak suretiyle, insanların hem din hem de devlet olarak benimsediği İslam doğrultusunda yönetilmesini yerine getirecek olan kişinin yani halefinin bünyesinde

barındıracağı şartlar, sürekli olarak önemli fikirler yürütülen bir mesele olmuştur. Siyasal sistemin işleyişi konusunda halifelik kavramının içeriği özellikle vurgulanır (Mücahid 2005: 48). Hem din hem de dünya işleri için yetkili olacak olan halifenin de esasında Allah'ın değil, Muhammed'in vekaletini taşıyacağı ve onun halifesi olacağı ifade edilmektedir (Mücahid 2005: 49).

İnsanlara örnek olarak bir siyasi liderden fazla yetki ve güce sahip olan Peygamberlik halefinin de zorunlu olarak farklı bir takım ruhi, manevi ve dini ayrıcalıklara sahip olması dışındaki durumlar aslında yeterli görülmemiştir (Camii 1995: 167). Yani temel yaklaşım Halifelik makamını kimin dolduracağı değil, halifelik makamının temel çerçevesinin oluşturulması ve bu makamda oturacak kişilerin hangi özelliklere haiz olacağı üzerine yoğunlaşmıştır. Bu noktalar çözüme kavuştuktan sonra, halifelik koltuğunu dolduracak olan kişinin liyakatine bakılması gündeme gelmelidir fikri mevcuttur.

İki mezhebin dinle alakalı temel görüşleri arasındaki farktan çok daha büyüğü siyaset ve yöneticiyle alakalı görüşleri arasında gelişmektedir. Bakış açıları Ehl-i Sünnet'ten çok daha farklı olan Şiiler, yönetici makamına daha idealist yaklaşmaktadırlar (Lewis 1988: 46). Yani Peygamberin makamını işgal edecek olan kişinin sahip olması gereken temel özelliklerin Hz. Ebubekir ile başlayıp son Osmanlı halifesine kadar devam eden tarihsel süreçte geliştiği şekilde kabul edilmesi gibi realist bir yaklaşım Ehl-i Sünnet'te kabul görmektedir. Daha özgün bir yaklaşımla netleştirecek olursak; Hz. Ebubekir ile başlayıp, Hz. Ömer ve Hz. Osman ile devam edip Hz. Ali'ye kadar gelen kişiler nezdinde hilafet makamının yorumlanabileceği fikri yol göstericidir. Oysa ki Şia bu noktada çok daha farklı yaklaşmakta ve Hz. Muhammed'den sonra hilafetin geçmesi gereken ismin hilafet makamını doldurmak için en uygun özelliklere sahip Hz. Ali olduğunu ve bu görüşün henüz ölmeden Peygamber tarafından işaret edildiğini belirterek, aradaki isimlerin özelliklerinin halifelik makamının yapısal özelliklerine etki edebilmesi ihtimaline karşı çıkmaktadır. Ehl-i Sünnet'in reel politik çerçevesinde oluşturduğu kavramsal çerçeveyi kabul etmeyerek tamamıyla idealist bir yönetici profili oluşturulmakta, bu da tarihsel süreçte iki mezhep arasında köklü bir ayrışmanın önünü açmaktadır.

Devlet mekanizmasından veyahut hükümetten yerine getirilmesi beklenen görevler de mezhepsel bağlamda farklılık gösterebilmektedir. Hz. Muhammed'den sonraki süreçte otoritenin büyük çoğunlukla Ehl-i Sünnet mezhebi kontrolünde olması sebebiyle, devlet anlayışı azınlıkta bulunan Şia'ya nazaran daha gelişmiştir. Modern devlet anlayışının ortaya çıktığı dönem öncesinde geçerli bulunan Klasik Devlet yaklaşımı temelinde gelişen hükümet kültürü Sünni toplumda daha yaygındır. Hükümetten can, mal ve namus gibi unsurlar bağlamında güvenlik beklentisi içerisinde bulunulan ve hizmet bekleme modernliğine gereği kadar yaklaşamayan bir anlayışın hakim olduğu süreç içerisinde özellikle istikrarlı yönetimlerin halk beklentisini karşılamasını kolaylaştırmıştır. Aynı düzlemde düşündüğümüzde, Şia'ya nazaran uzun yıllar hükümet olmuş Ehl-i Sünnet anlayışı, kısa zaman dilimleri dışında hükümet tecrübesi çok fazla olmayan Şia ile kıyaslandığında daha tecrübe sahibidir ve bu da realist yaklaşımların ağır şekilde geçerli olmasının sebeplerinin başında gelmektedir (Derini 1982, Aktaran: Camii 1995: 167). Ehli Sünnet'in daha realist ve pratik, Şia'nın ise ağırlıklı olarak teorik esaslar çerçevesinde şekillenmesinin tetikleyicileri olarak bu gelişme süreci gösterilebilir (Camii 1995: 67).

Sünni yaklaşım, devlet anlayışında en temel kıstas olarak Kuran-ı Kerim'i almak ve Allah'ın Kuran aracılığıyla ilettiği emirleri kendisine en temel yönetim prensibi edinmeyen yöneticileri dinin dışına çıkmış kişiler olarak tanımlamak doğrultusunda oluşmuştur. Kuran-ı Kerim'in Maide Suresi 44. ayette geçen "Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyenler, işte onlar kafirlerdir" emri temelinde oluşan prensip ile bütün hakimiyetin Allah'a ait olduğu fikri esastır.

Genel bir kriter oluşturulması gerekirse, Ehl-i Sünnet anlayışında yönetimin temel prensipleri olarak; Allah'ın indirdiklerini temel edinerek hükmetme, eşitlik, adalet ve Şia ile esas farklılık unsurları olarak görebileceğimiz şura ve itaat kavramlarını sıralayabiliriz. Kuran'da da hem bireyler arası hem de kamu işlerinde temel yol göstericilerden birisi olarak kabul edilen Şura, siyasi hayatın tüm yönlerinde kendisini gösteren bir niteliktedir. Hz. Muhammed'in yönetimi sürecinde karar aşamalarının bazısında, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'i de yanına aldığı toplantılarında, "Bir konuda

birleştiginiz mi size muhalefet etmem" demesi hem Şura'nın Ehl-i Sünnet anlayışındaki önemini gösterir, hem de Şia'nın başlangıç noktası olan Hz. Ali'nin ilk halife olması yönündeki tezlere yönelik antitez olarak kullanılır. Peygamberin karar alma sürecinde doğrudan fikir aldığı ve bu kararın görüşlerine göre değişebileceği konusunda vaziyet beyan ettiği isimlerin, hilafet konusunda da öncelikli olacağı savı Şia dışındaki mezheplerde önemli yer tutar (Mücahit 2005: 49). Aynı zamanda Şura kurumunun güçlenmesinin dayanakları olarak gösterilebilecek olan hadisler de mevcuttur. "Çoğunluğa uyunuz" ve "Size cemaati ve çoğunluğu öğütlerim" gibi hadisler bu noktada kıstas kabul edilir (Kılınç 2011: 4). Müslümanların ayrışmaması hususunda bir antitez olarak yorumlanabilecek bu hadisler, mezheplerin oluşumunun da önünü açmıştır.

Temel ayrışma noktalarından bir diğeri belki de daha net olanı ise itaattir. Nisa Suresi'ndeki "Allah'a itaat ediniz, Peygambere itaat ediniz, içinizden ulu'l emr'e itaat ediniz" ayetinden yola çıkılarak yöneticinin Müslüman toplumdan olması ve Allah ve Peygamberine itaat etmesi durumunda yöneticiye isyan ma'siyet¹² emir olununcaya dek vaciptir (Esed 1978: 76).

Hilafet ise Ehl-i Sünnet ve Şia'nın siyasi algılarının özellikle farklı olarak şekillenmesinde çok önemli yer tutan bir konudur. İslam dininde siyasal sistemin devamı konusunda mühim konumdaki bu makam, bazı temel yönleriyle hem Hıristiyanlık inancından ayrışır, hem de kendi içerisinde Müslüman toplum arasında farklılaşmayı hızlandırır. Dünyadaki otoritenin yani kralın yanı sıra uhrevi işleri düzenleyen otorite olarak kabul edilen Hıristiyan hilafet anlayışı, özünde İslam dininin yaklaşımından farksız olarak hem dünyevi hem de uhrevi işleri de düzenlemekle yetkili olarak kabul edilmiştir. Müslümanlar arasındaki hilafet makamı Peygamber adına bu işleri yürütmekle yetkilendirilmiş, İslam dinini korumakla görevli, halkın rızasını alan, vazifeyi ihmal durumunda görevinden uzaklaştırılabilen bir yapıdadır. Hz. Muhammed'in 632'deki vefatından sonraki tarihsel süreçte hilafet makamı Müslümanlar arasında ayrışmaya sebep olmuş, Hz. Ali'nin şahadeti, Hakem olayı ve Muaviye gibi diğer devlet yöneticilerinin de dahliyle günümüze kadar süren oldukça karmaşık bir hal

¹² Günah ((TDV İslam Ansiklopedisi 1994: 14).

almıştır (Arı 2012: 41). Peygamber haricindeki tüm insanların aslında hata yapma durumunda oldukları temelinde beliren inanç doğrultusunda, dünya ve ahiret ile alakalı tüm işlerin yönetiminden sorumlu olmuş halifelerin de hatalarının olmuş olmasını kabullenmek ve bu doğrultuda daha realist bir yaklaşımla yöneticilerin hatalarını kabullenebilen bir Ehl-i Sünnet anlayışı ve halife ya da imamların günahlardan arı olacağını belirten Şia yaklaşımı arasında görüş farklılıkları öne çıkar (Mücahit 2005: 50). Hz. Ali sonrasında Muaviye'nin de sürece dahliyle tartışmalı bir döneme giren, tarihsel süreçte Kureyş Kabilesi ile başlayıp, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1924'de kaldırmasıyla sona erdiği kabul edilen Halifelik makamı bir çok anlaşmazlığın çıkış noktası vasfına sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu bünyesine geçtikten sonra başka bir mezhep temelinde kurulmuş Safevi Devleti ile çatışmanın temel sebeplerinden birisi olan ve İslam dinine tabi olmasına rağmen "Peygamberin halifesi" vasfına ve bunun üzerinden çok büyük bir itibara sahip olacak olan devlet başkanına karşı cenk eden Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim'in mücadeleleri de bu noktada tartışmaların derinlemesine incelenebilmesi adına önem arz etmektedir (Goldschmidt ve Davidson 2011: 193). Hüseyin'den sonraki dönemde Sünni 'imamlık' müessesesine denk "imamet" koltuğunun her dönemde farklı politikalar güderek istikrarını kaybetmesinin de, Hz. Ali ve Hasan zamanından başlayıp son döneme gelinceye kadar bir takım başarısızlıklarda etkili olduğu düşünülmektedir (Şeriati, 2013: 122).

1.3.1. Kimlik Olarak Mezhep Faktörü

Bireylerin hayatları boyunca kendilerini ait hissettikleri farklı kimlikler mevcuttur. Öyle ki; ömürlerinin bir çok dönemlerinde insanlar birden fazla kategoride kendisini değerlendirebilir. Bu değerlendirmeyi yaparken şahıslar dini, etnik, siyasi ve sosyal onlarca olguya aidiyet hissedebilmektedir. Doğruluğundan hilâfsız emin olamayacağımız bir genelleme yapacak olursak; dünya üzerinde özellikle günümüz dünyasında var olan her insan, kendisini en az bir kaç kimlik unsuruna ait hissetmektedir. Bu kimlik insanların kendi tercihleri olanlar ve doğuştan gelenler olarak farklılaştırılabilir. Örneğin; bir insan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, Türk kökenli ve mütedeyyin Sünni Müslüman bir aile çatısı altında dünyaya gözlerini açmış fakat ilerleyen yaşlarında başka bir ülke vatandaşlığına geçmiş, aynı zamanda da Ateizm

felsefesini kabullenmiş olduğunu varsayarsak, bu kimsenin doğuştan gelen kimlik özelliklerinde değişiklik olmadığını ama bireysel tercih olarak aidiyet hissedeceği kategorilerde değişiklik yapabileceğini görebiliriz. Fakat gerek politikada gerek gündelik yaşamımızda, tüm kimlik kategorilerini etkili kılan, bireylerin o kimliğe gerçek manada hissettikleri benimsemedir. Değiştirilemez şekilde ait olacağı kimliğe dair herhangi bir duygu hissetmeyip, sonradan benimsediği tercihe dayalı kimlikler için pratik ve teorik düzlemde ciddi potansiyel ortaya koyabilir. Bu noktada kişi için mensubu bulunan kimliklerden hangisinin ne derece önemli olduğu konusunda karar almak zaruriyeti hasıl olabilmektedir.

İnsanlar hangi kimlik veya kimliklere ait olduklarını ve bunlardan hangisinin amaçsal olarak ne derece önemli ve öncelikli olduğu noktasında kendi alacakları kararlar ile belirleyici olurlar. Bu kategorize işlemini, insanların hepsini aynı olarak değerlendirme niyetinde olduğunu belirten düşünürlerin dahi hem kendi şahıslarıyla alakalı hem de başkalarına dair değerlendirmeler yaparken kullandıklarına rastlamaktayız (Sen 2006: 46). Bu noktada belki de esas önemli kriter, dönemin ve durumun, bireylerde hangi kimliği öne çıkarttığı yani sosyal bağlamdır. Örneğin; akşam yemeğine giden iki kişiden birisinin Müslüman inancından dolayı domuzdan elde edilen ürünleri tüketmiyor olması, onun hangi kimliği öne çıkartması gerekliliği konusunda esas belirleyici faktördür ve süreci doğrudan etkiler.

İnsanların kimliklerinin hem kendi kararları sürecinde hem de toplum yaşamında çatışma getirdiği de görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı esnasında Britanya ve Fransa cephelerinde 'asker' kimliği ile savaşan fakat karşılarındaki düşman olarak değerlendirdikleri grup ile aynı 'Müslüman' kimliğine sahip olduklarını fark ettiklerinde kendi iç dünyalarında çatışma iç çatışmaya örnektir (http://www.sabah.com.tr/kultur_sanat/2016/03/18/canakkalede-tasa-sarili-mektupların-sirri, 19 Mart 2016'da erişildi). Esas üzerinde durulması gereken husus farklı kimliklere sahip kişilerin ve hatta devletlerin, bu kimlikler arasında göreceli olarak hangisinin daha önemli olduğuna dair alacakları kararlardır. İngiliz yazar Edward Morgan Forster'ın "ülkeme veya dostlarıma ihanet etmek mecburiyeti konularında ikilemde kalsam, umarım ülkeme ihanet etme cesaretini gösterebilirim" yaklaşımı da, onun aidiyet bağlamında

İngiliz ordusunda vazife yapmış birisi olmaktan daha öncelikli algıları olabileceğini gösterir (Forster 1951: 110). İkinci durumda ise toplum içerisinde insanların din, etnisite, mezhep veya çeşitli siyasi görüş çerçevesinde karar mekanizması amaçlı mücadelelere girişmesi tarihin her döneminde mutlaka cereyan etmiş süreçlerdir.

Her kimlik aslında düşünme yetisine sahip bireyler için sonu asla gelmeyecek bir keşif meselesidir. Özellikle değiştirebileceğimiz kimliklerin bireyler tarafından yaşamların belirli dönemlerinde değiştirilebildiği görülmektedir. İnsanların kendilerini ait hissettikleri bu kimliklerin yanı sıra diğer bir husus da başkalarının gözündeki kimliğimizi de tercih edemeyişimiz veya değiştiremeyişimizdir. Bu noktada bireyler kendilerini öyle hissetmeseler dahi farklı kitleler tarafından bu şekilde düşünüyormuş gibi değerlendirilebilirler.

Etnik bir farklılık olarak kabul edildiği görülebilen mezhep unsuru, toplum içerisinde iktidar veya tebaa durumlarında da olsa ayrışma sebebi olarak kabul görmektedir. Etnisite çerçevesinde bireylerin toplumsal kimliğinin addedilmesi sürecinde soy, dil ve adet gibi vasıflarla birlikte inanç kapsamında mezhep inançları da ortaya çıkar. Dünyanın yeniden biçimlendirilmesi projesinin belki de en önemli noktası olan Ortadoğu halklarının ayrıştırılması aşamasında önemli bir argüman olan mezhep kavramı, bugün dahi politik bir kimlik olarak ciddi vukuatların hızlandırıcısı durumundadır. Herhangi bir devlete vatandaşlık yoluyla bağlanan insanların yaşam standartlarını arttırmak ve arzulanan özgürlüklere kavuşabilmek adına toplumsal bir kimlik çerçevesinde herhangi bir gruba dahli dünyanın her bölgesinde ve her zaman görülmektedir. Bunun otoritenin korunması amacıyla bir ayrıştırma argümanı olarak kullanılması da bugün rastlanmakta olan bir mevzudur.

Devletin tek bir etnik grubun mülkü ya da aracı olarak görülmesi, toplumsal bir kimlikten yola çıkarak başka toplumsal kimlik sahiplerinden daha üstün, daha öncelikli olduğu intibasının oluşturması, azınlıkta kalan grubun egemen grubun koyduğu kurallar çerçevesinde yaşamaya zorlanması ve toplumsal kimliği sebebiyle azınlıkta kalan kitlelerin çeşitli yöntemlerle asimile edilmeye çalışılması, kimlik fanatikliğini de hızlandırarak bu eksenindeki çatışmaları hızlandırmaktadır. Tebaası arasında kimlik

farklılığı gözeterek, kendisinden olmayan zümreye toplum içerisinde ikinci sınıf muamelesi gösteren otoriteler, devletin bütünlüğünün sağlanmasında sadakat yönünden aradıklarını bulamazlar ve bu da zora dayalı denetim ve güç koruma uygulamalarını da beraberinde getirir (Esman ve Rabinovich 1988: 35).

Bireyin tercihlerini belirleyen keşif sürecinde pragmatist yaklaşması kaçınılmazdır. Dünya üzerinde sahip olacağımız her kimliğin az veya çok olsa da bir maliyeti ve bir faydası vardır ve insanlar bu doğrultuda tercihler yaparlar. Bazı kimlikler kendilerine dünyada avantaj sağlayacağı düşüncesi doğururken, bazı kimliklerin yaşam süresince zorluklar çıkartsa dahi, inanılan ahiret yaşamında fayda getireceği beklentisi, buradaki fayda maliyet analizi sürecinde en önemli unsurdur.

Bugün de Ortadoğu'da başarılı olamayan Arap Milliyetçiliği girişiminin ardından bireylerin en temel siyasi kimliği konumunda olan mezhep faktörü, insanların siyasal sürece dahli başta olmak üzere tüm yaşamında öne çıkmakta ve gidişatı doğrudan etkilemektedir. Bunu örneklemememiz gerekirse ilk ortaya çıkan mezhep olarak da kabul edebileceğimiz Haricilerin, Hz. Muhammed'in son dönemlerinde hatta çoğunun vefatından sonra Müslüman olan çöl bedevileri olmaları ve hayatlarının büyük çoğunluğunu çetin şartlar içerisinde geçirmiş, sert mizaçlı, kesin inanışlara sahip ve katı kalıplarla yaşayan kişilerin oluşturması, mezheplerin oluşumunda psiko-sosyal ve kültürel faktörlerin çok önemli bir unsur olduğunu gösterir. Dışa kapalı toplum sistemi, ait oldukları kabilenin tek gerçek olarak kabul görmesi ve diğer oluşumların tahammül edilemez algılanması şeklinde vuku bulmasına neden olmuş, bu da Haricilerin her dönem otorite tarafından şiddetli şekilde karşılık bulmasına ortam hazırlamıştır (Büyükkara 2010: 29). Bedevilerin çöl ortamının ürünü olan sert kişilik ve mizaçları, yeni dini algılama biçimlerine doğrudan tesir etmiş ve Hariciliğin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu yüzden İslâm mezheplerinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için insanın psikolojik eğilimleri ile zaman içerisinde maruz kaldıkları sosyal değişim ve dönüşümlerin bilinmesi son derece önemlidir. Haricilik İslam'da kendisini dışlanmış veya haksızlığa maruz kalmış hisseden kitlelerin özellikle ilgi gösterdikleri bir hale dönüşmesine ve rağbet görmesine sebep oldu (Choueiri 2011: 28).

Dini ve etnik ayrışmalar; bugün dünyanın en karmaşa içerisindeki yerlerinden birisi olarak gösterilen Ortadoğu'da, uzmanların çoğu tarafından çatışma ve savaşların temel kaynağı olarak gösterilmektedir (Esman ve Rabinovich 1988: 9). Bu realite ekseninde bölge halklarının yüzde 90'dan fazlasının Müslüman kimliğine sahip olmasının aslında bölgede önemli bir istikrar sağlaması muhtemel durumda iken, mezhep kimliklerinin ön plana çıkartılması ve siyasi fayda sağlayıcı olarak kullanılmasının da etkisiyle istikrar yıkıcı bir role bürünmesi sonucu ortaya çıkmıştır. İnsanın doğası bağlamında sahip olduğu inanma ihtiyacını, kimlik kavramıyla entegre ederek bir surete büründürmesi de gerek gündelik sosyal hayatta gerek de politik süreçlerde öne çıkan bir oluşumun tetikleyicisi olmuştur (Castells 1997: 9). Yüzlerce farklı kabile halinde ayrıışmış bir Arap toplumunu, yüz binlerce insanı ortak paydada buluşturan İslam dininin misyonunun farklı noktalara taşınabilmesinin önünü açmıştır.

Mezhep kavramının kimlik oluşumundaki rolü üzerinden hareketle, mezhep temeline dayalı toplum veya ulus devletlerinin ortaya çıkması da olasıdır. Hatta bazı yaklaşımlara göre tarihte veya günümüzde bu ideolojik eksenle devletler kurulduğu görülebilmektedir. İran siyasetini ve sosyal hayatını şekillendirmede önemli yeri olan Şia mezhebi ile buna güzel bir örnek olabilmektedir. Bunun dışında da kendisini mezhep temelinde birleştirdiği insanlarla bir hissedilen kişiler ve bunların oluşturduğu topluluklar da literatürdeki devletsiz toplumlar ya da uluslar temelinde değerlendirilebilir (Castells 1997: 42). Rousseau'nun da yaklaşımıyla bakıldığında toplumlar aralarında herhangi bir bağlayıcı sözleşme niteliğinde bir araya gelmiş bireylerden ibaret olmayıp, doğası gereği toplumlaşan bir varlıktır (Barbier 1999: 15). Bir araya gelen bireyler eğer mezhepsel paydada buluşarak ulus bilinci oluşturabilirmişse, ortaya İran tarzı bir mezhep devleti çıkması durumu gündeme gelebilmektedir. Lakin bireylerin değiştirmeye veya terk etmeye müsait olduğu kimliksel özelliklerinin riski veya tek bir aidiyet üzerinden oluşacak ortak paydanın riskleri bu oluşumların çok da sağlıklı bir zeminde gelişmeyeceği konusunda fikir vermektedir (Sen 2006: 79).

1.4. Mezhepler Arası İlişkiler

Hız. Muhammed'in vefatından onlarca yıl sonra ortaya çıkan siyasi tartışmaların yol alarak bölünmeye gelmesi ile, bu iktidar savaşlarının toplumsal ideolojisini sağlamak adına dini bir boyut kazandırma gayreti her zaman olmuştur. İktidarlarına tabi olan insanların örgütlenerek bu makamın korunması uğruna mücadele etmesi için, milliyetçilik akımının henüz adının dahi okunmadığı bir dönemde ve millet kavramının dahi hiç var olmadığı bir toplumda, dini inanışlar üzerinden meydana getirilebilecek bir fikri altyapı, her otoritenin güvenebileceği bir argüman olmuştur. Sahabe-i Kiram konusunda görüş belirtip onları tartışma konusu ettikten sonra, dinin emirlerine denk tutulan bir inanç meselesine dönüştürülmüş olan bu güçlü argümanlar, yüzyıllar önce hüküm sürmüş insanların koltuğunu sağlamlaştırmaktan çok daha öte sonuçlar doğurmuş; belki de bir kaç bin yıl daha sürecek ve milyonlarca insanın kanını akıtacak bir mücadelenin sebebi haline evrilmiştir.

Aynı dinden olup, aynı Tanrı ve Peygambere inanıp aynı kitabı rehber edinen insanların, birbirlerini yine dini gayeler adı altında öldürmesi, bir diğerini başka din mensuplarından daha tehlikeli ve cehennemlik olmakla suçlaması; dinin bütünleştirici vasfını da ortadan kaldırmaktadır.

Özellikle Sünni ve Şii Müslümanlar arasında var olan ihtilafın çıkış noktasının yaklaşık 14 asır önce gerçekleşmiş olması, dinin temel emirleri konusunda önemli bir farklılık bulundurmaması ve tarihte yaşanmış olayların haklı-haksız unsurlarını arama üzerinden şekillenmesi durumun bugün hala aynı önemle sürmesi için tam manasıyla geçerli sebepler olmamasına rağmen, tıpkı Peygamberin vefatından 30 sene önce başlayan süreçteki gibi hala siyaset malzemesi olarak sıkça kullanılmaktadır. Artık pek anlamı kalmamış ve tarihe mal olmuş bir konunun bugün hala din adamları tarafından ateşli şekilde tartışılması ve hem iç hem de dış politikada net şekilde kullanılıyor olması, bu ayrışmanın tüm taraflar açısından da tamamıyla masum olmadığı fikrini uyandırmaktadır. Büyük oranda sahabe üzerinden yürüyen tartışmalara dair bazı İslami yaklaşımların, sahabeden birisi için olumsuz bir tavır beslemeyi zındıklık, küfür ve dinsizlik olarak kabul etmesi de ayrışmanın bir diğer ayağıdır (Katip 2015: 112). Küfür boyutuna varan olumsuz söylemler ise radikal unsurları daha da öne çıkarmaktadır.

Tarihte dini anlama biçimleri olarak ortaya çıkıp gelişen mezhepler, zaman içerisinde siyasi çıkarların da konuya argüman yapılmasının etkisiyle yaklaşık olarak 14 asırdır Müslümanlar arasındaki ayrışmanın önemli dinamiklerinden birisi olarak tezahür etmektedir (El Katip 2015: 114). Özellikle kimlik konusunda orta çaplı bir kriz içerisinde bulunan Müslüman bireylerin, mezhep, tarikat, cemaat vb. gibi dönem dönem dinin dahi önüne geçen, insanların özgür düşünce yerine; ezbere mahkum edildiği belirli öğretilerin esiri kılınması, bu inanış yöntemlerinin siyasi otoriteyi muhafaza etmek konusunda etkili bir araç olmasının da önünü açtı.

Nitelik olarak İslam'ın yaşanışını daha mümkün kılmak gayesinden hareketle doğan mezhepler, suistimal edilmesinin de etkisiyle, İslam dininin artık ortak payda olarak gösterilmesini dahi zorlaştırmıştır.

Mezheplerin ortaya çıkış nedenleri teknik olarak aynı kökenden kaynaklanmaktadır. Temel nitelik olarak bu mücadelenin kökeninde İslam'ın özsel varlığı bulunmasından mütevellit, mezheplerin dinsel gayelerinin ve ulaşmak istedikleri nihai sonuçların birbirlerinden taban tabana ayrı olması beklenemez (Hussain 1983: 47). Modern tarih bu paralelde Müslüman nüfus barındıran Mısır, Suriye ve Pakistan gibi ülkelerin dini mücadelelerin aynı düzlemde değerlendirilmesinin sebebi olarak bunu göstermektedir.

Mezheplerin aynı noktadan yola çıkmış olmalarına rağmen bugün gelinen süreçte birbirlerinden bu denli uzaklaşabilmiş olmaları sadece dinsel yorumlamalardan ibaret değerlendirilmemelidir. Zira mezheplerin ortaya çıkışından, günümüze kadar gelen dönemde insanların oldukça farklı yaşamsal ve sosyal etki unsurlarına maruz kalmaları, ekonomik, siyasi, kültürel ve coğrafi açılardan birbirlerinden farklı yollar izlemiş olmaları da, tarihsel farklılaşmada önemli yer tutmaktadır. Bu da insanların dinsel psikolojilerinin yanı sıra mezhepsel fikirler ve hassasiyetlerinin gelişimini de etkilemiştir (Camii 2012: 133).

Gelinen noktada bireyler ortak din paydasında buluşmak bir yana; mezhep farklılıklarından dolayı birbirlerini çok ağır şekilde suçlamakta hatta aralarında çatışarak kan akıtmakta, bu akan kan da ayrılığı daha da derinleştirmektedir.

Olumlu ve olumsuz manada mezhepler arası ilişkilerin görülmesi için Türk - Fars ve Fars - Arap ilişkilerinin iyi incelenmesi gerekmektedir. İstisnai durumları göz ardı ettiğimizde Türk ve Fars unsurların birbirleriyle geçinebildiklerini Türklerin Orta Asya'dan göç etmelerine yakın dönemlerde Doğu İran'daki genel durumdan anlayabiliriz. Fakat 16.yüzyılda Safevi Devleti'nin kurulup benimsediği iç ve dış politikaların, Osmanlı nezdinde de benzer karşılık bulması ile sorun derinleşmiştir. Lakin bu durumu salt mezhep açısından değerlendirmek yerine, dönemin jeopolitik vaziyetini de hesaba kattığımızda daha rasyonel bir çıkarım sağlayabiliriz.

Aksi bir istikamette Safevilerden sonra iktidara gelen Nadir Şah'ın İran'ın resmi mezhebi olarak ilan ettiği Caferiliği, Osmanlı ulemasının beşinci hak mezhep olarak kabul etmesi koşuluyla ilişkilerin düzeltilmesi girişimi her ne kadar tabandan ve tabanın beklentilerinden uzakta olsa da olumlu bir çabadır fakat Osmanlı yönetimi tarafından kabul görmemiştir (Hakyemez 2014: 63).

Ulema açısından bakıldığında tarihte kendi güçlerini sarsacak yakınlaşmalardan uzak durmaları pragmatist bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Yine önemli devlet adamlarından 2. Abdülhamit'in İslam Birliği projesi kapsamında İran ile ilişkileri düzeltme yoluna gitmesi de tamamen siyasal bir hamle olup, mezhepler üstü bir politika olarak kabul edilebilir. Lakin bu girişimler 1. Dünya Savaşı ve Osmanlı'nın dağılmasıyla sonuçsuz kalmıştır.

Son dönemde ise İran'ın devrim ile birlikte mezhep faktörünü sadece kendi çıkarları doğrultusunda kullanan politikaları öne çıkarmıştır. Devrim ihracı ve Şii hilali anlayışıyla bölgede mezhep ayrışması ve hatta çatışmasının çıkmasında tesiri olan önemli ülkelerden birisi İran'dır. Diğer taraftan bölgedeki müttefikleri olan iktidarlara muhafaza etmek ve etki alanını genişletmek gayesiyle siyasi ve askeri faaliyetlerden geri durmayan Suudi Arabistan'ın da, bölgede yaşanan olumsuz gelişmelerde İran kadar payı olduğu kabul edilmektedir. Bu çatışmanın ileri boyutlara taşınması da yaranın daha da derinleşmesine sebep olacaktır. Mezheplerle alakalı hususların politikada çıkar malzemesi olarak kullanmak yerine, ulema ve mümkün merteye bilimin bağımsız

Çalışma alanına devri ile tarihte kalmış çatışma sebeplerinin özölmesinin adımlarının atılması, hem bu mezheplere tabi bireylerin hayatlarına ve dini yaşayışlarına, hem de dinin yükselişine vesile olabilecek olması sebebiyle üzerinde ciddi şekilde değeriendirilme yapılması gereken bir konudur (El Katip 2015: 147).

1.5. Osmanlı - Safevi Mücadelesi

İçerisinde bulunduğumuz dönemde belirli zümrelerin, çıkarları ve politikaları doğrultusunda kullandıkları argümanlar arasına tarih bilimini de eklemiş olmaları ve "ecdat mühendisliği" ile siyasi tarih üzerinden bir karmaşa yaratma çabaları, tarihsel kişiliklerin olduklarından bilinçli olarak farklı gösterilmesiyle pratiğe dökülmektedir (Yaman 2015: 67).

Osmanlı Devleti bir uç beyliği olarak kurulmuş, sonrasında bölgesel hamlelerini doğru gerçekleştirerek 300 sene içerisinde üç kıtada hüküm süren hegemon güç haline gelebilmiştir. 600 yıldan fazla süren ömründe Osmanlı Devleti, birçok devlet ile çatışma ve mücadeleye girişmiş, bunun sonucunda tarihte önemli izler bırakan bir hale gelmiştir. Bu mücadelelerin önemli çoğunluğu Batı istikametine gerçekleşmişse de, aynı din ve aynı ırktan gelen Safevi Devleti ile mücadelesi tarihsel bağlamda diğerlerinden ayrı bir konuma sahiptir. Hem Türk, hem de Müslüman olan iki devletin, bölgede bu denli güç mücadelesine girişerek düşman hale gelmesinde, mezhep faktörünün esaslı bir yeri mevcuttur. Aradaki mücadelenin sebeplerinden önemli bir tanesi olmasının yanında, mezhep faktörü bu savaşlar boyunca ekonomik, siyasi ve sosyal manada güç olmak uğruna, tereddüt etmeksizin kullanılmıştır.

Kökenleri Şeyh Safiyüddin'e kadar dayanan Safevi Devleti, Erdebil'de kurulmuş ve Şeyh'in ardından evlatları tarafından tarikat nüfuzu genişletilmiştir. Bölgede Sünni yapıya sahip Büyük Selçuklu Devletinin Moğol saldırıları ile zayıflayıp hakimiyetini kaybetmesine kadar, toplumda da büyük ölçüde Sünni inanç yaygın durumdaydı. Moğolların geniş bir alanda hakimiyet kurması ile farklı itikadı görüşlerin de tomurcuklanabilmesi adına uygun bir ortam ortaya çıkmıştı. Din konusunda ideolojik

bir altyapısı olmayan Moğol Hanedanı, bölgedeki inanç sistemlerinin çoğundan kolayca etkilenebilmiş ve bölgede tüm inançların yayılabilmesinin yanında, radikal inanışların da kendine yer bulabilmesini sağlayacak bir durum oluşturmuştur (Köprülü 2005: 49). Yoğun bir mücadele ve ardından bölgeyi kasıp kavuran Moğol İstilasası dönemi sosyal ve siyasi manada derin bir kaos ortamına sebep olmuş, resmi din gibi otoritelerin yoğun inanç kontrolü kapasitesi büyük ölçüde kırılmış, bu da bölge insanlarını tasavvufi akımlara yönlendirmiştir (Sarıkaya 2003: 73).

Sünni bir inanca sahip olan Safiyüddin'in 1334 senesinde 85 yaşında vefatının ardından yerine halefi olarak gösterdiği oğlu Sadrüddin geçmiş ve bu dönem tarikat için yoğun bir büyümeyi beraberinde getirmiştir. Bu dönemde de Sünni inanç devam etmiş, İbn-i Haldun tarafından "Şeyhlerin Şeyhi" olarak Sadrüddin'in de 1392'de ölmesiyle yerine oğlu Hoca Ali şeyhlik makamına gelmiştir.

Timur'un 1402 Ankara Savaşında Osmanlı Devleti'ni yenerek Anadolu'daki birliği bozarak geri dönüşü esnasında Erdebil'deki Tekkeyi ziyaret etmesi ve bu ziyarette Hoca Ali'nin görüşlerinden bir hayli etkilenmesi ile tekkenin bulunduğu arazi ve çevre köyleri vakıf olarak bağışlamıştır (Allouche 2001: 45). Bu durum çok önemli sonuçları da beraberinde getirmiştir. Timur'un beraberinde getirdiği binlerce Türkmen esiri şeyhe bağışlaması ve bu esirlerin tekkede zaman geçirip yurtlarına döndüklerinde, bu kutsal dergahı her yerde methiyeler dizerek anlatmaları, Anadolu'da ciddi sayıda taraftar kazanmasını sağladı. Timur'un Şeyh'e gösterdiği saygı ve itibar, bölgede kaçak durumunda bulunan kişiler için de bir sığınak veya tövbe hanesi haline gelmesine sebep oldu (Şamî 1987: 328).

Hoca Ali'den 1447'de Şeyh Cüneyt'in tekkenin başına geçmesi arasındaki dönem Anadolu'da Şiiliğe yönelen çok ciddi bir nüfus oluşmuştur. Önceki şeylerden farklı olarak siyasi yönelimleri daha fazla ön plana çıkan Şeyh Cüneyt, bölgede Çerkezlerle olan savaşın da hızlandırdığı kurumsallaşma ile bu topraklarda yaşayan geniş toplulukların kendilerini tarikatın nüfuzu altında hissederek, o makamı dini otoritenin yanı sıra, siyasi otorite olarak da görmesinin önünü açtı (Yazıcı 1970: 277).

Şeyh Cüneyt ile amcası Cafer arasında ortaya çıkan görüş farklılıkları tarikatın siyasi - itikadi çizgisi konusunda ayrı düşmelerine sebep oldu (Bulut 2010: 150). Bu çatışmada Sünni itikadi çizgisinin devamını isteyen Cafer'e karşı, tarikatın Şii istikametine yönelmesini amaçlayan Cüneyt'in mücadelesinde, Karakoyunlu Devleti'nin yardımıyla Cafer başa gelerek eski Şeyh Cüneyt'i makamdan uzaklaştırdı (Bulut 2010: 151). Nihayet Uzun Hasan ile Cüneyt'in bir araya gelmesi ve yakınlık kurmasıyla bölgede güç dengeleri yeniden şekillenmeye başladı. Bu ittifak beraberinde aşırı uç inançlara da kapı açmış ve yayılmak için uygun ortamı bulmuştur.. Şeyh Cüneyt'in de ölmesiyle oğlu Haydar, Uzun Hasan tarafından şeyhlik makamına 1470 senesinde oturtuldu. Bu iktidara gelişin desteklenmesinde şüphesiz Uzun Hasan'ın tekkenin gücünü kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilme gayesi yatmaktaydı (Kütükoğlu, 1993: 2).

Şeyh Haydar'ın Uzun Hasan'ın kızıyla olan evliliğinden Safevi Devleti'nin kurucusu İsmail de dahil olmak üzere 3 oğlu dünyaya geldi. İlk yıllarda Anadolu'da teşkilatlanma ve mürit sayısını arttırma hedefine yönelen Haydar, müritleri arasından hitabeti ve fikri birikimi kuvvetli olanlar Anadolu'ya gönderdi. Bunun bir sonucu olarak Tekeli Hasan Halife önderliğindeki girişimlerle 20 bin civarında kişinin de katılımıyla Şahkulu Ayaklanması patlak vermiş ve Osmanlı Devleti için birçok olumsuzluklar doğurmuştur (İnan, 2002: 389).

Haydar'ın Uzun Hasan himayesinde almış olduğu devlet adamı eğitiminin etkisiyle, tekkeyi tek tip kıyafet (entari ve tac-i haydari adı verilen 12 dilimli kırmızı bir kavuk) giyen askeri birlikleri olan ve hatta silah imalatı yapan bir kurumsal yapıya bürüdü (Uğur 1989: 46). Haydar Şeyhliğinde Erdebil Tekkesinin bu yönde bir gelişim göstermesi, Uzun Hasan'ın oğlu Sultan Yakup ile arasında bir ihtilaf çıkardı. İki güç arasında patlak veren savaşta Şeyh Haydar öldü (Uzunçarşılı 1969: 195).

Konuyla ilgili Osmanlı Padişahı II. Beyazıt'ın mektubunda Haydar ve taraftarlarını sapık bir güruh olarak addederek onlara beddua etmesi, aslında Osmanlı Devleti'nin bu inanışa dair uzun yıllar sürecek politikasının da ipuçlarını veriyordu (Bey 1859, Aktaran: Teber 2005: 32). Bölgede mezhepleştirme konusunda ciddi faaliyetlerde

bulunmak yerine, tasavvufi oluşumlara müsamaha gösteren ve hatta destekleyen Osmanlı Devleti'nin, Erdebil ile ilgili böyle bir yaklaşım beslemesinde, onun bölgesel denklemlerde etkili olarak kendi iktidarını zedeleyebilecek bir güce ulaşmasından endişe etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin arasının açık olduğu yerleşik hayata geçmek istemeyen, devletin vergilendirmesinden rahatsız olan bir takım Türkmenlerin Safevilere sempati duymasına, toplu halde göç etmesine, bölgede isyana teşvik edilmesine kadar varan bir süreç meydana gelmiştir. Osmanlı'nın sert ve kesin sonuç verecek tedbirler almaması, bu faaliyetlerin kolayca sürmesine, Erdebil fikrini yaymak üzere gönderilen halife denilen müritlerin dini ve siyasi propagandalarına da malzeme oluşturmuştur.

Kendisine ve tarikatına ciddi şekilde bağlı müritlerinin mücadelesiyle 1501'de Tebriz'i ele geçirerek tacı giyen Şah İsmail, tahta oturduktan sonra 12 İmam adına hutbe okutmuş, para bastırmış ve devletin resmi mezhebini İmamiyye olarak ilan etmiştir. Mezhep birliğini İran dışından getirdiği Şii ulemayla sağlayan Safeviler, Anadolu'da ise padişahın ekonomik, sosyal ve siyasi tedbirleriyle karşılaşmış ve halifelerinin hareket alanı kısıtlanmayla karşı karşıya kalmışsa da, halifeler bu durumu avantaja çevirmeyi becerebilmişlerdir (Karaca 2003: 417).

Safevi Devletinin kurulduğu 16. yüzyıl başlarına dek, İran'ın özellikle eyalet merkezleri ve başlıca şehirleri Sünni, kırsal kesimde yaşayan nüfus ise Şii ideolojiyi benimsemişti. Safevilerin resmi mezhep uygulaması, İran'ın tüm demografik yapısını etkilemiştir. Safevi Devleti iktidarında Şah İsmail Şiilik faaliyetlerine karşı koyan Özbeklerle savaşmış ve Özbek Şeybani Han'ın kellesini hediye olarak II. Beyazıt'a göndermiştir (Küçükdağ 2008: 14). Buna ilaveten resmi mezhebi toplumun tamamına yaymak amacıyla 12 İmam adına sikke bastırıp hutbe okutmuş, ezana ilaveler yapmış ve Hz. Ali'den önceki 3 halifeye yönelik ciddi ithamlarda bulunmuştur. Savory'e göre İslam dini tarihindeki bir Müslüman Devletin mezheple alakalı böyle bir uygulamaya geçmesinin arkasında, devletini Sünni komşusu Osmanlı'dan farklılaştıracak bir ideolojiyle destekleme gayesi bulunmaktadır (Savory 1995: 769). Mezhepsel ayrılığın bu denli sertleşmiş olması, her iki devletin dış politikasına da yansımış ve toplumun da

bu düzlemde radikalleşmesini hızlandırmıştır. Şah İsmail'in İran ve Azerbaycan'a hakim olmasıyla tarih sahnesinde yerini alan Şiilik, Osmanlı içerisindeki eksiklikleri de çok iyi okuyarak bölgede etkin bir konuma gelmiştir. II. Beyazıt'ın oğlu I.Selim, 1517'de hilafeti alarak hem devletin resmi mezhebini Ehl-i Sünnet olarak ilan etmiş hem de Safeviler ile girişecekleri mücadele öncesinde halk nezdinde elini güçlendirmiştir.

İki taraf da birbirleriyle ilişkilerinde tedbirli davranmış, Osmanlı Erdebil'e giden kişilerin geri dönmesi koşuluyla tekkeye gitmelerine müsaade ediyordu. Buna karşılık Şah İsmail tarafından da her ne kadar Anadolu'da faaliyetlere devam edilse de, Şahkulu İsyanını başlatan babasının öğrencilerini idam ettirerek, Osmanlı tarafına olumlu mesajlar göndermiştir. Şah İsmail benzer şekilde Nur Ali Halife'yi de daha geniş çaplı bir hareket için Amasya, Tokat ve Çorum bölgesine göndermiştir (Sümer 1999: 34). Bölgede başlayan Nur Ali İsyanı, bölge halkının çileler çekmesine ve katledilmesine sebep olmuş, bölgede Şah adına hutbe okunmuş ve ardından önce Erzincan, oradan da İran'a dönmüşlerdir (Küçükdağ 1999, Aktaran: Karaca 2003: 275).

Babası II. Beyazıt'ı tahttan indirerek iktidar olan Yavuz Sultan Selim, babasına nazaran çok daha sert bir mizaç sahibiydi. Devletin öncelikleri sıralamasında Doğudaki Safevi tehdidini ilk sıraya alan Sultan Selim, buradaki gidişata hızlıca müdahale etmeyi tercih etmiştir (Öztuna 2001: 190). Fakat iki ülkenin de Müslüman olması ve Müslüman kanının bir başka Müslüman'a haram olması Yavuz'u dönemin alimlerinden fetva almaya yönlendirmiştir (Ekinci 2002: 449). Yavuz ise bu konuda kendisine takın Şeyhülislam'dan fetva alarak savaş hazırlıklarına girişmiştir. Bu fetva sayesinde hem halkın Safevi ülkesine gidişinin önü alınacak hem de bu savaşın dini olarak meşruiyeti sağlanacaktı.

I. Selim'in Kızılbaşların deftere kaydedilmesini sağlayıp, bu hususta ileri gidenleri katletmeye başlaması, inancın tabana yayılmasının önüne geçmek amacı taşıyordu (Çetinkaya 2014: 446). Deftere kayıtlı 40 bin kişinin cezalandırıldığı (önemli bir kısmının idam ettirildiği) iddiası bu politika doğrultusunda yapılmış net bir hamle olarak değerlendirilebilir (Karaca 2003: 36). Harekete geçmeden önce ardında herhangi bir sorun bırakarak sırtından vurulmak istemeyen Yavuz, diğer beyliklere mektup

yazarak destek istemiştir. Bu desteğe olumlu cevap gelmemesine rağmen Yavuz, Erzincan'a ordugahını kurmuştur. Babasının kullandığı diplomatik dil yerine daha sert bir yaklaşımı tercih eden Sultan Selim, bunu mektuplarına da yansıtmıştır (Ercan 2002: 428). Yavuz Sultan Selim yazdığı mektuplarda Şah İsmail ile savaş meydanında hızlıca karşılaşmak istediğini belirtmesine rağmen, Şah'tan bu yönde bir cevap alamıyor (Yücel ve Sevim 1991: 118). Bu durumun oluşmasında tarihçilerin üzerinde hem fikir oldukları görüş, ordusunu başkentinden çok uzağa taşımanın ve en önemli gücü olan Yeniçerilerin karşı tarafa geçmesi olasılığından huzursuz olması, Şah İsmail'in de bundan haberdar olmasıdır.

Yine mektuplarda Yavuz'un dini ve mezhebi öğeleri sıkça vurguladığı fakat buna rağmen Şah'ın daha çok savaşın gereksizliği ve dostane ilişkiler kurulabileceği yönündeki ifadeleri ağır basmaktadır (<http://www.nuveforum.net/64-tarih-taslaklari/4897-yavuz-sultan-selim-sah-ismaile-mektubu>, 13 Mart 2016'da erişildi).

Çaldıran Ovasında 23 Ağustos 1514'de iki tarafın karşılaşması ile yaşanan savaşta, Osmanlı orduları savaş teknolojisi, stratejisi ve insan gücü açısından üstün durumda olmanın avantajını kullanarak Safevi Devleti'ni ciddi bir yenilgiye uğratmıştır. (Ekinci 2002: 452). Ordusu büyük bir kıyıma uğrayan Şah, savaştan sonra Tebriz'i işgal eden Yavuz Sultan Selim ve ordusunun ordudaki rahatsızlıklar nedeniyle Amasya'ya geri dönmesiyle kendi başkentine geri dönebilmiştir (Karadeniz 2002: 493). Bu dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde Şah ve Sultan güçleri arasında mücadele devam etmekteydi lakin Yavuz Sultan Selim karşı bir hamleyle İdris-i Bitlisi'yi bu vilayetlerdeki Kürt aşiret reislerine göndererek Şah İsmail ile olan mücadelede yanında yer almaları için ikna etmeyi başarmıştı.

Esasında Yavuz ile Şah İsmail arasındaki bu çatışma henüz Türk algısının oluşmadığı bir dönemde meydana gelmiştir (Taşgın, Yaman ve Musalı 2014: 29). Bölgesel denklemleri şekillendirmede önemli yer tutmuş ve çatışmanın esas kaynağı mezhepler olarak lanse edilmiştir. Özellikle Osmanlı cephesinin kendi içerisinde Şii ideolojinin yayılma potansiyeli taşımasından tedirginlik duyduğu, bu doğrultuda Sünni paradigmayı antitez olarak kullandığı ve dış politika hamlesi olarak sayılabilecek

şekilde Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan Müslüman Kürt nüfusu ile ittifak kurma yoluna gittikleri görülmektedir. Kürtlerle oluşturulan bu ittifak ve oradaki nüfusun alimler tarafından Sünni paradigmaya dahil edilmesi de, mezheplerin burada dış politika argümanı olarak rolünü daha net gösterebilmektedir.

Çaldıran Savaşından sonraki dönemde diğer Osmanlı padişahları gibi Batıya yönelmeden Doğuya yönelik politikalarına devam eden Yavuz Sultan Selim, yine mezhep ve din temelinde bir atılım gerçekleştirerek Mısır'ı fethetmiş ve kendisini Sünni Dünyanın halifesi olarak ilan etmiş, bunu da dış politikada efektif şekilde kullanmak gayesi benimsemiştir.

II. BÖLÜM

2. DIŞ POLİTİKA KAVRAMI VE KARAR ALMA SÜRECİ

2.1. Dış Politika Kavramı

Siyasetin bir diğer biçimi olarak değerlendirilebilen dış politika kavramı temel bir ifadeyle; devletlerin kendi sınırları dışındaki unsurlarla olan etkileşimidir (Çakmak 2009: 11). Uluslararası ilişkiler teorisinin alt kavramlarından birisi olan dış politika, devlet kavramının vuku bulmasından önce gündemde olsa da; teorik yaklaşımlar getirilebilmesi, devletlerin kuruluşu ile daha net şekilde mümkün olmuştur. Toprak, vatandaşlar, meşru hükümet ve ulusal-uluslararası kabul görmüş egemenlik çerçevesinde oluşmuş modern devlet anlayışı ile uluslararası sisteme¹³ belirli araçlar dahilinde entegre edilebilen devletlerin bu araçları kullanma kabiliyeti "dış politika" olarak adlandırılabilir. Ayrıca dış politikaya dair; bozucu girdiler, düzenleyici otoriteler ve çevreye dayalı sınırlandırıcılardan oluşan bir yapı olarak dile getirilen tanımlama çalışmaları da mevcuttur (Rosecrance 1963: 220).

Uluslararası sistemin tek kutuplu, çift kutuplu, çok kutuplu veya güç dengesi şeklinde farklı vaziyetlerde incelenmesi de mümkündür (Arı 2011: 153). Tek bir egemen gücün olduğu ve diğer tüm aktörlerin bu kuvvet altında yer aldığı tek kutuplu sistemde hiçbir güç merkezi otoriteye karşı koyamaz iken; güç dengesi sisteminde ise güçleri birbirlerine eşit sayılabilecek en az üç büyük devlet bulunması gerekmektedir. Bütün uluslararası aktörlerin bir blok üyesi olduğu ve devletlerin iki blok etrafında yoğunlaştığı çift kutuplu sistem ve değişken ittifakların var olduğu ikiden fazla güç

¹³ K. J. Holsti uluslararası sistemi kabilelerin, şehir devletlerinin, imparatorluklar, ulus devletler gibi bağımsız siyasal varlıkların toplamı olarak tanımlamaktadır (Holsti 1974: 29).

odağıyla oluşan çok kutuplu sistemler de tarihin belirli aşamalarında görülmüş oluşumlardır.

Bu doğrultuda devletlerin sübjektif bakışla, karlarını maksimize edebilmek maksadıyla izledikleri yol ve yöntemler dış politika olarak değerlendirilebilmektedir. İlmî açıdan ortaya çıkışı Birinci Dünya Savaşı sonrasına tekabül eden dış politika; tarihsel süreçte de farklı şekillerde yorumlanagelmıştır (Kürkçüoğlu 1980: 310). Modern devlet anlayışı öncesi karar alma yetkisinin dar bir zümre içerisinde bulunduğu dönemlerde, verilen hükmün ulusal çıkar olarak doğru kabul edildiği ve tartışmanın dahi ihanet olarak değerlendirildiği göz önünde bulundurulduğunda, kavramın teorik olarak önünün açılabilmesinin bu kadar yakın zamana dayanması şaşırtıcı bir durum olmaktan çıkmaktadır.

Dış politika kavramı ekseninde mevcut alternatifler belirleme ve bu alternatifler arasından en iyisini tercih etme davranışı da karar verme olarak adlandırılır. Bu noktada en iyi kavramının somut karşılığı olmasa da; ülkenin ulusal çıkarlarını elde etmesi yönünde en büyük karşılığı olan hamle, "en iyi" olarak yorumlanabilir. Uygulanan dış politikanın değerlendirilmesi süreçlerinde geçerli olacağı dönem de önemli yer tutar. Kısa vadede 'başarılı' olarak değerlendirilebilen dış politikaların, uzun vadede ulusal çıkarlar doğrultusunda 'başarısız' yorumlamasıyla karşılaşabilmesi muhtemelken; bunun tam tersi de aynı şekilde geçerlidir.

Uygulanan hamlelerin başarılı ya da başarısız olarak değerlendirilebilmesinin tutarlı olabilmesi için, politikanın amaçlarını elde edip edemediği doğru incelenmelidir. Amaçlar olarak da güvenlik ve refah kavramlarının muhafaza edilebilmesi başta gelmektedir. Bu noktada dış politika amaçlarını çoğaltmak mümkün iken, devletlerin neredeyse tamamının temel beklentisi güvenlik algısının muhafaza edilebilmesidir. Bazen çatışma bazen de işbirliği süreci şekillerinde gerçekleşebilen dış politika, bugün devletlerin tek başlarına karar alabilecekleri bir alan olmaması dolayısıyla mutlak egemenliğe önemli kısıtlama da oluşturabilir (Sönmezoğlu 1989: 32). Dış politika ile aynı anlama gelmese de benzer sonuca çıkabilecek olan 'uluslararası politika'

kavramındaki uluslararası kelimesi bu içeriğe devletler, hükümetler, halklar ve sivil toplum kuruluşları gibi farklı unsurları da dahil etmektedir.

Devlet, halk, hükümet ve STK gibi farklı unsurların kendi aralarındaki ilişkilerini uluslararası sistemin dinamikleriyle birlikte inceleyen dış politika kuramı, uluslararası ilişkiler kavramının içerisinde kalan ve onun bir parçasını oluşturan niteliktedir (Rosenau 1961: 5). Buradan hareketle devletlerin kendi sınırları dışındaki unsurların doğurduğu etkileşim ile sınırların ötesine geçen toprak parçası üzerinde, içeriden dışarıya veyahut dışarıdan içeriye yönelmiş, aynı zamanda uluslararası ilişkilere odaklanmış bir eylemler sistemi çerçevesinde dış politikanın genel hatları çizilebilmektedir (İşyar 2008: 201). Bu oluşumların günlük aktivite ve eylemleri, dış politika kavramının politika unsurunu ifade etse de; devletlerin ulusal amaçları da bu bağlamda değerlendirilebilir (Munton 1976: 257). Uluslararası ilişkilerde hem idealizm hem de realizm akımlarının ortaya çıkış dinamiklerini göz önünde bulundurduğumuzda; devlet mekanizmasının kendi iç unsurlarıyla olan ilişkilerini politika, uluslararası sistem ve bu sistemin unsurlarıyla olan ilişkilerini de dış politika kavramları altında açıklayabilmek mümkündür.

Ülkelerin güç ve etkilerini arttırmak gayesiyle uyguladıkları hamlelerin karar alma süreci de, doğru karar almak kadar önem arz eden bir diğer husustur. Bu noktada yönetimlerin belirlenen politikaları uygulayabilmek adına, etkili bir karar alma süreci yaşaması da önem arz eden değişkenlerden birisi konumundadır.

2.2. Karar Alma Süreci

Dış politikada karar alma siyasal kuruluş ve güçlerin incelenmesi, uluslararası siyasetin araştırılması, kişilik ve önderliğin bireylerin ekonomik ve siyasal seçimlerini nasıl yaptıklarını ele alan bir yaklaşımdır (Köni 2001: 66). Bazı kararlar tek yönlü iken, bazıları karşılıklı ve ardışık olarak farklılık gösterebilmektedir. Ayrıca bu kararlar alınırken de çok farklı değişkenlerin etkileri politika yapım sürecinde ortaya konulabilmektedir. Liderlerin kişiliği, durumu çözümleyebilme kapasiteleri, dünya

görüşleri, karakterleri gibi faktörlerin dahi yoğun bir etki oluşturduğu bu periyotta, devletin yapısı, medya, kamuoyu, sistem, manevi değerler, sosyo-kültürel nosyonlar, din, milliyetçilik, siyasal kültür ve mezhep başta olmak üzere yüzlerce farklı durumun etkilerini görülebilmek zor değildir. Bu kriterler psikolojik, uluslararası, iç ve sosyolojik-kültürel olmak üzere 4 farklı sınıfta değerlendirilebilir (Efegil 2012: 7). Uygulanan politikalar hakkında net olarak doğru veya yanlış değerlendirmelerinin yapılamamasına ilaveten, doğru amaca götürecek politikaların tespiti konusunda da kesin geçerli yöntemler yoktur. Bunun temel sebebi unsurların stabil kalamamaları ve kendi aralarında sürekli olarak bir etkileşim halinde bulunmalarındır. Haliyle tüm bu bütün içerisinde dış politikada karar alırken, ileriye dönük nasıl sonuçlar verebileceği her daim karar alıcıların en büyük endişelerinden birisi olagelmıştır.

Ayrıca bu karar alışın doğru sonuçları verebilmesi önündeki önemli engellerden bir diğeri de rasyonel bilginin elde edilememesidir. Karar almanın doğru uygulanması ve istenilen sonuçları vermesi için bireylerin dünya görüşleri, eğitimleri, dini inanışları, siyasi algılarının oluşumu, dürtüleri gibi unsurların yanında zaman kavramının genişliği ve darlığı da çok efektif role haizdir (Mintz 2010: 169). Karar alıcı mekanizmaların tek kişiden ibaret değil de; onlarca hatta yüzlerce kişiden oluşabileceği sistemlerde, bu durum çok daha içinden çıkılmaz hallere evrilebilmektedir.

Karar mekanizmasını oluşturan bireylerin tamamının rasyonel ve sorumlu davrandığı varsayıldığında, bu süreci etkileyen unsurların çokluğu, süreci daha karmaşıktırmakla kalmayıp, hızlı ve etkili hareket edilebilmesini de engeller. Kendine özgü bir sistemin karar alma sürecini yönetmesi durumunda, karar alıcının kendisine has olan özelliklerine ilaveten, dışsal çevre unsurlarının da dahliyle, diğer devletlerin de müdahil oldukları ve bu alanda rekabet ettikleri çerçeveyi ifade edebilmektedir (Arı 2006: 136).

Ülkelerin stratejik konumları, ekonomileri, askeri güçleri, toplumsal kalkınmışlık durumları, hükümetin yapısı, bürokratik sistem, kamuoyu ve yasama gibi etkenler, karar alıcıları ve karar alma sürecini farklı miktarlarda da olsa, doğrudan etkileyebilmesi muhtemel diğer unsurlar arasında yer alır. Bu durumu somut şekilde

örneklendirmemiz gerekirse, gelişmemiş birçok otokratik rejimin dış politika yapım sürecindeki karar alıcısı daha dar bir zümre iken, gelişmiş demokrasilerde bu zümre çok daha geniş kitlelerden oluşur. Tek bir kişinin dış politika yaptığı gibi, lobiler, STK'lar, think-tank kuruluşları ve hatta üniversitelerin de bu sürece dahil olduğu görülmekte ve modern siyaset anlayışı doğrultusunda daha uygun olarak kabul edilebilmektedir.

Demokratik sistemlerde görülen dış politika karar alma sürecinde muhalif siyasi partiler, toplumdaki çıkar grupları ve farklı sınıflar, ekonomi dünyasının aktörleri, toplumun konuyla ilgili kesimi de bu sürece katkıda bulunabilmelidir. İç politikada yoğun şekilde etkisi görülen bu unsurların, dış politikaya da katkı sağlaması, toplumsal uzlaşmayı da beraberinde getirebilmektedir. Bu sayede iç politika ile dış politikayı birbirinin zıddı değil, bu iki alanı birleştirecek, karmaşıklığı hesaplayacak bir teori geliştirebilmesi önemlidir (Putnam 1988: 430).

Dış politika yapımında iç politika ile benzeşen bir çok unsurun olmasının yanında, orada çok fazla ya da hiç görülmeyen bazı unsurların da yoğun şekilde etki oluşturabildiği görülmektedir. Uluslararası sistemin mevcut yapısının ve olası gelişmelerinin dış politika yapımını direkt etkilemesi de kaçınılmaz olarak değerlendirilir. Dünyayı yöneten güçlerin kimler olduğu, hangi tarafın hangi politikalar ile hareket edebileceği, yapılabilecek işbirlikleri, ittifaklar ve hatta düşmanlıklar dahi belirlenirken, göz önünde bulundurulmuş bir değişkendir.

Özellikle Ortadoğu tarih boyunca küresel güçlerin mücadelelerinde önemli yer tutması dolayısıyla sadece bölge devletlerinin değil, bölge dışından da birçok önemli devletin dış politika süreçlerinde önemli yer tutmaktadır. Bölgenin binlerce kilometre uzağında bulunsalar da; uluslararası ilişkilerde söz sahibi olmayı amaçlayan yönetimler, başta Filistin sorunu olmak üzere bir takım Ortadoğu mevzuları hakkında politikalarını belirleme ihtiyacı hissetmektedir. Bu tartışma konuları arasında bölgedeki devletlerarası çatışmalar, Şii - Sünni kavgası ve Arap Baharı ile patlak veren demokratikleşme talepleri doğrultusunda baş gösteren gelişmeleri de saymamız yanlış olmayacaktır. Bölgesel dinamikler de bu aşamada mutlaka rasyonel şekilde göz önünde

bulundurulması gereken bir diğer faktör olup, hedefe götürececek politikalar yapabilmek için mutlaka doğru şekilde analiz edilmesi gerekmektedir.

Fransız İhtilalinin ardından ortaya çıkan, tarihsel ve sosyolojik atmosferde gelişim gösterip nihai suretine bürünen ulus devlet kavramı ve toplumun her kademesinde görülebilen milliyetçilik de dış politika yapımında efektif unsurlar arasında bir diğeridir (Sarıbay 2000: 2013). Otoritenin merkezileşmesi, kültürün tekdüzeliği, hukuksal eşitlik ve ekonomik entegrasyon noktalarında ivme yaratarak ülkenin her kademesini etkilemiş ve dış politikada da bu etki paralel şekilde yükseliş göstermiştir. Yabancı güçlerin sömürücüleriyle geçen seneler Arap toplumlarında da milliyetçilik akımlarını yükseltmiş ve Arap milliyetçiliği ortaya çıkarak güçlenmiştir. Pan-Arabizm olarak adlandırılan bu politikalar hızlı şekilde tüm bölge ülkelerine sıçradı ve iktidarlara bu doğrultuda bir değişim süreci içerisine girmeye mecbur bıraktı. Ortadoğu ülkelerinin kendi aralarındaki ve bölge dışı ülkelerle olan ilişkilerine yönelik dış politikasında bu faktör de net şekilde görülebilmekteydi.

Devletlerin diğer devletlere yönelik siyasi, ekonomik ve hukuki tüm yaklaşımlarını kapsamıyla beraber, genellikle siyasi ilişkiler, diplomasi ve savaşlar ekseninde şekillenen dış politika, etnik yapı ve toplumsal kimliklerin görmezden gelinemeyeceği bir hamleler bütünü olarak evrilmiştir.

Ortadoğu bölgesi için incelenecek süreçlerde nüfusun etnik yapılarına bakıldığında Arap etnisitesi göze çarpan bir gerçektir. Toplam insan nüfusunun %90'ından daha fazlasına tekabül eden Arap nüfusun neredeyse tamamının Müslüman, Arap olmayanların önemli bir kısmının da gayrimüslim olması buranın dış politikadaki önemini arttırmaktadır.

Bireylerin kimlik algılamalarında etnik özelliklerinin yanında, din, aile, soy, kabile ve mezhep gibi farklı parametrelerin öne çıkması, devletlerin ulusal çıkar tanımlamasını zorlaştırmaktadır. Etnik heterojen yapıya sahip devletler, bu sebepten dolayı dış politikada istikrarsızlığa sebep olurken, ulusal güvenlik için tehdit niteliği taşımaktadır (Efegil 2012: 8).

Milliyetçiliğin getirdiği etnik kimliğin ön plana çıkmasından daha etkili olabilen bir diğer unsur da dini kimliktir. Farklı etnik yapıdaki insanların bir arada buluşmasını sağlayabildiği gibi, aynı soydan hatta aileden gelen insanların ayrışmasının sebebi olabilen din unsuru, tarihsel süreçte veya günümüzde farklı şekillerde yorumlanmış; bu yorumlamalar da çatışmaların önünü açmıştır. Hz. Muhammed'in vefatı sonrası halifelik makamı için başlayan tartışmalar sonucu oluşan ayrışma, bugün bu farklılığa gösterilebilecek en net örnektir. Son dönemde özellikle dış politika yapımında Ortadoğu monarşilerinin tehdit olarak yorumladığı Siyasal İslam da 21.yy.'da farklılaşmanın yansımalarını görmek adına kullanılabilir.

Ekonomik kapasitesi düşük olan devletler, halklarının refahını muhafaza edebilmek adına dışarıya bağımlı duruma düşebilmektedirler. Bu noktada güvenlik endişesi olan ülkelerin silahlanma ihtiyaçlarını arttırma gereksinimleri, özellikle küresel güçlere olan bağımlılığını daha da arttırmaktadır. Askeri yardımlar küresel güçlerin dış politikaları için önemli bir araç olarak kullanılabilirken, ekonomik olarak zayıf ve tehdit altında hisseden devletler için de önemli bir belirleyicidir. Ortadoğu monarşilerinde görülebildiği üzere; etnik heterojen yapıya sahip bazı devletlerin iktidarını elinde tutan hanedanlar, makamını kaybetmemek adına dış politikada karar alma süreçlerinde ağırlığı askeri nitelikte olan bu dış yardımları, ziyadesiyle göz önünde tutmaktadır.

Petrol gelirlerinin yüksek olduğu ülkelerde bu durum dış politika aracı olarak kullanılabilir. Bu durumun tersini görmek de mümkündür. Bölge devletlerinin kendi aralarındaki ilişkilerde bu araçları yoğun şekilde tercih ettiği söylenebilir. Demokratik seçimlerle karar alma yetkisinin ve iktidarın elde tutulduğu devletlerde, halkın ekonomik refahı seçimlere doğrudan yansıdığı için, seçmen desteğini kaybetmemek gayesiyle dış yardımların etkin kullanımına olanak tanındığı da görülmektedir.

Coğrafi olarak geniş alana sahip ülkelerin, bölgenin lider ülke olmaya yönelik hedefleri olduğu sıklıkla rastlanan bir durum iken, ekonomik ve coğrafi olarak küçük devletlerin dış politika yapım süreçlerinde küresel ve bölgesel güçlerle sağlam ilişkiler kurma gayesindedirler. Ortadoğu bölgesinde ekonomisi ve yüzölçümü büyük olan Suudi Arabistan'ın bölgesel liderlik gayesi, yüzölçümü büyük fakat ekonomisi yeterince

güçlü olmayan Mısır'ın dış yardımlara olan ihtiyacı ve hem ekonomi hem de yüzölçümü açısından küçük olarak değerlendirilebilecek Bahreyn'in tehdit algılamasının da etkisiyle Suudi Arabistan ve ABD ile yakın ilişkiler kurmaya yönelik dış politikaları, bu teorinin pratikte görülebilmesi adına örnek gösterilebilir.

2.3. Dış Politikada Karar Mekanizması

Dış politika yapımında kararlar veren mekanizma, devletlerin ulaşmak istediği hedefler doğrultusunda kullanacakları dış politika araçlarının tercih edilmesi rolünü üstlenir. Ülkelerin uluslararası ilişkilerdeki hedeflerini ve rollerini belirlemek konusunda da yetkili olan bu karar grubu, devlet yapılanmasıyla doğrudan alakalı olarak şekil değiştirebilmektedir.

Uluslararası alanda yaşanan olaylar ekseninde belirlenen dış politika, devletin politikaları ile ulaşılmak istenen nokta konusunda önce bir strateji, sonrasında bu stratejiyi gerçekleştirmek için kademeler şeklinde taktik uygulamaktadır (Munton 1976: 72). İç ve dış politikayı daha çok entegre eden, istişare, beyin fırtınası bilgi alışverişi ve koordinasyon ile dış politikaya dair hedefleri ve yaklaşımları belirleyen karar merkezlerinin ve buna bağlı birimlerin oluşturduğu kurumsal sistem karar alma mekanizması olarak kabul edilmektedir (Özgür 1996: 204).

Demokratik ülkelerin dış politikada karar alma süreçleri sistem içerisindeki birimler dahilinde daha geniş perspektifte değerlendirilmektedir. Yönetim sistemine entegre olmuş ve karar alınması gereken sürece doğrudan ve dolaylı olarak dahil olan tüm birimlerin karar sürecinde katkı sağlayabildiği metotlar, modern devlet anlayışı çerçevesinde daha makul görülebilmektedir. Buna karşın karar alıcıların dar bir kesimden oluştuğu sistemlerde süreç çok daha hızlı işleyebilmesine karşın, toplumsal katılım çerçevesinde daha fazla eleştiriye maruz kalabilir.

Kurucu iktidarların belirlediği karar alma sisteminin yapısal çerçevesi, dış politika yapımı, uygulanışı ve yönetimi konusunda yetkili olabilmektedir. Bütün

kararların birbirinden farklı nitelikler taşıması, konuyla ilgili uzman ünitelere ihtiyaç doğurur. Fakat aynı konuda alınacak kararların farklı birimlerce yapılması sakınca arz edebilir. Bu durumun çözümü için de devletlerin politikada nihai karar alıcı olarak belirlediği birimleri, karar alınması gereken konuyla ilgili rasyonel bilgilerle destekleyecek alt kurumları kullanması yaygın olarak görülmektedir. Kararı oluşturan birimlerin farklılaşması, karar sürecini ve çıkacak kararı önemli derecede etkileyebilmektedir (Sönmezoğlu 1995: 179). Karar alınma süreciyle ilgili durumun tanımlanarak genel çerçevesinin belirlenmesi, uygulanabilecek politikaların ve alternatiflerinin belirlenmesi ve bu alternatifler arasından en rasyonel olanın tercih edilmesi, sonrasında da tercihlerin uygulanması sürecini yöneten mekanizma, dış politika yapımını yerine getirmektedir.

2.4. Dış Politikanın Uygulanışı

Devletlerin siyasal karar alma sürecinde kitlelerin etkisi arttıkça, dış politikayla yönelik ilgi toplumun tabanında yayılmaktadır. Bu da belirli bir dönem içerisinde ülkelerin iç politikası ile dış politikasını bütünleştirmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında artan entegrasyon girişimleri de bu etkileşim üzerinde doğrudan etki göstermektedir. Bir ülkenin iç politikası, diğer bir ülke dış politikası ile yakın ilişki içerisinde olabilir. Bu duruma en net örnek olarak Avrupa Birliği oluşumu sonrası topluluğun yapısı gösterilebilir (Sönmezoğlu 1992: 105).

Devletlerin dış politikaya yönelik hedeflerini elde etmek adına uygulamaya koyduğu bir takım davranışlar, literatürde dış politika araçları olarak yer almaktadır. Bu hedefler arasında topraklarını, vatandaşlarını ve değerlerini korumak, çıkarlarını savunmak ve diğer devletlerin davranışlarını yönlendirmek yatabilmektedir. Belirtilen gayeleri elde etmek için otoriteyi yönlendirmek için diplomasi ve halka kendi tezlerini anlatabilmek için de propaganda öncelikli olarak uygulanan yöntemlerdir.

Ekonomik uygulamalar da dış politika açısından çok önemli bir araçtır. Küreselleşme ve paralelinde güç kazanan kapital sistemde, küresel güçler ekonomik

uygulamaları teşvik etmek için kullanabildiği gibi; cezalandırma için de kullanmaktadır. Olumlu boyutunu teşvik edici manada dış yardımlarda gördüğümüz ekonomik araçların cezalandırıcı boyutunu da ambargo, kota, abluka ve boykot uygulamalarıyla pratikte anlamlandırabiliriz (Arı 2011: 338).

Devletlerin diğer devlet karar vericileri üzerindeki beklentilerini yerine getirmek adına kullandığı temel argüman diplomasidir. Sorunların cezalandırma ile değil, müzakere yöntemi ile çözülmesi amacıyla uygulanan bu sistem, barışçıl temelde geliştirilmiş bir devletler diyalogu sistematiğidir.

Ekonomik beklentilerin yerine getirilmemesi durumunun toplumlarda ciddi kriz yarattığı ve hükümetlerin devam edebilmesi adına temel can damarı durumunda olduğu 21. yy.'da ekonomik ve ticari ilişkiler dış politikada çok önemli bir amaç olagelmıştır. Havuç - Sopa teorisi ekseninde devletlerin, ekonomik olarak kendisinden güçsüz ve muhtaç durumdaki yönetimlerin dış politikalarını yönlendirmek gayesiyle bu aracı kullandıkları görülmektedir. Global veya bölgesel manada etki alanı oluşturmak için ekonomik araçların kullanıldığı duruma en net örneklerden birisi Marshall Yardımı olarak gösterilebilir. Soğuk Savaşın en şiddetli dönemlerinde Batı Bloğu, Sovyet tehdidi altındaki bir takım ülkelere ekonomik yardımlarda bulunarak, buralarda Demir Perde¹⁴ yanlısı yönetimler gelmesini engellemeyi amaçlamıştır. Serbest Ticaret Anlaşmaları, ticari kolaylık gibi faktörler cezbedici durumdayken, ambargo, boykot, dış yardımı kesme gibi uygulamalar da cezalandırıcı nitelik taşır.

Ticari manada tek taraflı bağımlılıkların olduğu durumlarda, devletler karşı taraftaki ülkeleri etkilemek için ürün bağlamında hamleler gerçekleştirebilirler. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı esnasında Almanlara krom satması, karşıt ülkelerin Türkiye'ye yönelik ekonomik ambargo tehditlerini ortaya çıkartmış olması, pratikte bu örneği bize net olarak sergilemektedir (Çelik 2011: 27).

¹⁴ Demir Perde kavramı II. Dünya Savaşı'nın sonu olan 1945 yılından Soğuk Savaş'ın sonu olan 1991 yılına kadar Avrupa'yı iki ayrı bölüme bölen ideolojik çatışma alanlarını ve fiziksel sınırları tanımlar (Shirer 1990: 22).

Serbest ekonomilerde yatırım niteliğiyle o ülkenin piyasasına giriş yapan dövizler de, kısa ve orta vadede hem ceza hem de ödül niteliğinde kullanılabilir. Bunun yanı sıra belirli stratejik ürünler üzerine kurulmuş kartellerin dış politikada ne kadar etkili bir araç olarak kullanılabileceğinin ilk örneği 1974 Petrol Krizidir. Arap - İsrail Savaşı süresinde İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Batılı ülkelerin İsrail yanında yer alarak destek vermesi, Arap ülkelerinin tepkisini çekmiştir (Holsti 1974: 99). Cezalandırma maksadıyla petrol arzını kısıp fiyatları yükselten üretici Arap ülkeler, sanayisi petrole bağı Batı ülkelerini çok zor durumlara düşürmüşlerdir.

Dış politikada kullanılan araçlardan bazıları çok daha net ve serttir. Bu araçların başında da savaş gelmektedir. En genel anlamıyla; isteklerin karşı tarafa zorla kabul ettirilmesi için başvurulmuş şiddet eylemleri bütünü olarak adlandırılabilir. Savaş, tarihin akışını şekillendiren en önemli etkileşim türlerinden birisidir (Arı 2011: 481).

Günümüzde ideolojik farklılıklar, din, milliyet, mezhep, yoksulluk ve rekabet gibi sebeplerle kolaylıkla baş gösterebilen savaşlar, devletlerin yapılanması ile doğrudan alakalıdır. Demokratik yönetimler savaş kararı almak konusunda daha çekingen ve rasyonel iken, otoriter yönetimlerde bu durum daha kolay baş göstermektedir. Toplum özellikleri ve homojen yapıları savaşlar konusundaki çekincelerin görmezden gelinmesini sağlarken; demokratik devletlerin artması, savaşları azaltan bir gelişme olarak yorumlanabilmektedir.

Bireylerin ekonomik refahlarının ve sosyal yaşam kalitelerinin artması, toplumun refah ve zenginliğinin ileri aşamalara kavuşması da, kaybedeceklerinin çok olması niteliğiyle bu toplum insanlarını savaşlardan uzak tutabilen dinamikler olarak gösterilebilir.

Ülkelerin kendi iç dinamiklerinden bağımsız olarak yoğun ticari ilişkiler içerisinde bulunması da savaşların daha az görülmesini etkileyebilmektedir. Savaşın maliyetinin daha fazla olması gibi önemli bir sıkıntıyı beraberinde getirecek bu bağıllık, ekonomik ve siyasi liberalizmi yaşayan ülkeler arasında savaşların daha az yaşanmasının sebepleri arasında gösterilebilir. Sınıflar arasındaki farklılığın ortadan

kalkmasının dünyadaki savaşların tamamen ortadan kalkmasını da beraberinde getireceği iddiasında bulunan Marksist yaklaşım, savaşların temel sebebini, devletleri kendi sınıfsal çıkarlarını korumak için kullanan emperyalistlerin yaklaşımlarına bağlamaktadır (Haas 1972: 452). Bir diğer iddia da Paul Diehl tarafından ortaya atılan; savaşın demokratik ülkeler arasında çıkmayacağı, savaş çıkması için taraflardan en az birisinin totaliter veya otoriter olması gerektiğidir (Dougherty 1990: 336).

III. BÖLÜM

3. KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE BAHREYN SİYASİ TARİHİ

Kelime olarak 'İki deniz' manası taşıyan Bahreyn, Ortadoğu'da Basra Körfezi'nde yer alan 33 adanın birleşimiyle oluşmaktadır. Bahreyn Krallığı da bu adalar üzerinde bugün başkenti Manama olan bir devlettir. Suudi Arabistan'ın en doğu kıyısından yaklaşık 24 km, Katar'ın kuzey kıyısından 28 km uzakta bulunan Bahreyn; toplam 691 km² yüz ölçümüne sahiptir. Ülkenin en kuzey noktasından - güney noktasına 48km, doğusundan-batısına ise 16km mesafe bulunur ve ülkenin yüzölçümünün %83'ü yani 572 km²'lik kısmı bu adaların en büyüğü olan 'El-Bahrain'den oluşur (<http://countrystudies.us/persian-gulf-states/44.htm>, 28 Aralık 2014'te erişildi).

Mezopotamya tarihinin önemli bir ticari liman kenti olmasından dolayı Bahreyn, arkeoloji araştırmacılarının ilgisini çekmiş bir bölgedir. Adalar, özellikle de Bahreyn gibi Arap Yarımadasında stratejik konuma sahip durumdakiler, her dönem ticari faaliyetler açısından önemli olmuş, bu durum da günümüzde eski çağlara yönelik yapılan ve yapılacak araştırmalarda Bahreyn Krallığı'nı daha önemli bir konuma getirmiştir. Bu sebeptendir ki; Bahreyn'de diğer Körfez ülkelerinden farklı olarak sömürgeciliğin tarihi de çok daha eskiye dayanmaktadır.

Bahreyn adasının tarihin en işlek deniz yolu üzerinde önemli bir stratejik noktada yer alması, sığ sularında kolaylıkla elde edilebilen kaliteli inci bulunması. ayrıca zengin hurmalıklara sahip olması sebebiyle ilk devirlerden itibaren iskan edilmiş ve pek çok istilaya maruz kalmıştır. Adada. ilk önce Amasyalı coğrafyacı Strabon tarafından görülerek Fenikelilere ait olduğu söylenen pek çok mezar yapısı

bulunmaktadır. Yapılan son arkeolojik kazı ve araştırmalar, sayıları 150.000 kadar olan bu mezarların milattan önce 2800-1800 yılları arasına tarihlenmeleri gerektiğini ortaya koymuştur.

M.Ö. 14.yüzyıl içerisinde 7 Büyük İskender'in ordu komutanlarından Nearchus tarafından keşfedildiğine inanılan Bahreyn (o dönem bilinen ismiyle Tylos), prehistorik çağlarda insanlar tarafından yerleşke edinilmeye başlamıştır. Günümüzden yaklaşık 5.000 sene önce iki asır boyunca tarih sahnesinde yer almış bulunan Dilmun İmparatorluğunun bir parçası olmuş, bu sürenin sona ermesinin akabinde ise Babilliler, Sümerler, Yunanlılar, Persler, Portekizliler, Türkler ve İngilizler tarafından işgal edilmiştir (<http://www.mofa.gov.bh>, 4 Ekim 2015'te erişildi).

Dilmun İmparatorluğu döneminde Irak ile Hindistan ve Pakistan bölgeleri arasında gerçekleşen ticari faaliyetler için bir merkez konumu elde eden Bahreyn, bu süreçten beri Basra Körfezi içinde önemini günümüze dek sürdürmüştür.

Artık birçok insanın yaşadığı bir bölge haline gelmiş olan Bahreyn'de 3. ve 4. yüzyıllarda Nasturi Kilisesi kayıtlarında Hristiyanlığın ciddi bir kesim tarafından benimsendiği ve genel hatlarıyla Hristiyanlık ve İslam dinlerine dayalı yönetimler görüldüğü kabul edilmektedir (<http://www.mofa.gov.bh>, 4 Ekim 2015'te erişildi). İslam dininin Hicaz dışına yayılması noktasında da; sahabelerin 640 senesi itibarıyla Bahreyn toplumunu İslam'a davet etmesi ve akabinde bu davetin kabul görüp adada Müslüman ve Hristiyan halkın bir arada barış içerisinde yaşadığı hatta günümüzde dahi Hristiyan yerli nüfusun varlığını aynı şekilde devam ettirdiği bilinmektedir.

Dönem dönem çeşitli kabilelerin iktidarı altında süregelen geçmişine ilaveten, 1487 senesinde Umman tarafından işgal edildikten sonra Arap egemenliğinde 1521 senesine dek kalan Bahreyn, 1521-1602 yılları arasında Portekiz, 1602-1782 arasında İran egemenliğinde kalmış, 1783'de El-Halife ailesinin yönetimi ele alması ve 1861'de İngiliz koruması altına girmesiyle, yüz yıldan fazla süren İngiliz egemenliği esnasında bu korumanın verdiği güven ve güç ile Mısır, Osmanlı ve İran gibi ülkelerin ele geçirme girişimlerinden uzak kalmıştır. Bahreyn, 1971'de bağımsızlığını kazanmış, 1972'de

Kurucu Meclis'i faaliyete geçirmiş, 1973 Haziranında ilk anayasasını ilan etmiş ve 1974 sonundaki genel seçimler sonrası Ulusal Meclis'i faaliyete geçirebilmiştir. Diğer Körfez ülkelerinden farklı olarak Bahreyn'in bağımsızlığı için İran'ın geleneksel hak iddialarının son bulmuş olması önem arz eden bir gelişmedir (Hourani 1991: 471)

Son 4.000 yıllık tarihsel süreçte ticaret yolları açısından önemli bir kavşak niteliğine sahip olan Bahreyn, bölgesel ve küresel güçler tarafından bu sebep dolayısıyla sürekli olarak işgal girişimlerine de maruz kalmıştır. Bağımsızlığını kazandığı Birleşik Krallık ile sıkı ilişkilerini muhafaza etme gayesiyle; önce diğer anlaşmaların yerine geçecek bir dostluk antlaşması imzalamış, aynı dönemde uluslararası sisteme entegre olabilmek maksadı ile 1971 senesinde Birleşmiş Milletler ve Arap Birliği'ne üye olmuştur (Arı 2012: 509).

Azınlık kavramının unsuru olup buna rağmen bu zümreden bireylerin iktidarda olduğu toplumlarda, otoriteler makamını korumak adına hegemon güçlerin güdümüne girebilmektedir (Fuccaro 2009: 155). Buradan hareketle ülkede demografik olarak azınlık olmasa da siyasi olarak öyleymiş gibi muamele gören Şii kesimin tepkileri olarak ortaya çıkan eylemlerin, temel gelir kaynağı olan petrol endüstrisini vurabilecek düzeye gelmesi üzerine, Devlet Güvenlik Kanunu adı altında hükümetin yoğun müdahalesine dayanan bir yönetim anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu eylemlerin meclis tarafından da desteklenmemesi, Emir tarafından lağvedilmesine sebep olmuştur. Yaşanan bu olaylar akabinde 1975 yılı sonrasında Emir Şeyh İsa anayasayı askıya almış, meclisi feshetmiş ve ülke yönetiminde mutlakıyeti başlatmıştır.

Körfez ülkeleri arasında daha liberal yapısı ve modern kültürüyle öne çıkan Bahreyn'de ortaya çıkan demokrasi talepleri doğrultusunda muhalefet liderlerinin taleplerinin gündemde yer edinmesinin de sağladığı ivmeyle Aralık 1992'de Devlet Güvenlik Kanunu yaklaşık 18 sene sonra iptal edilmiş, Emir tarafından 30 üyeli bir Danışma Meclisi kurulmuştur. Bu ortamın kuvvetlendirilmesi adına yine Emir tarafından tutuklular serbest bırakılmış ve sürgündekilerin dönüşlerine de izin verilmiştir. Emir Şeyh İsa'nın ölümünün ardından iktidarın başına geçen Kral Hamad'ın önderliğinde yönlendirilen ıslahat ve demokratikleşme süreci çerçevesinde Şubat

2002'de kabul edilen Anayasa ile Bahreyn Ulusal Meclisi kurulmuştur. Bu tarihten günümüze kadar meclis içerisinde de sürekli olarak bir Şii - Sünni çekişmesi olmuş, bu durum meclisten bazı grupların çekilmesi ve bloklar haline gelerek seçimlerin boykot edilmesi noktasına kadar ilerlemiştir.

19. ve 20. yüzyılda genel olarak Britanya ve Petrol konuları ile gündemde olan Bahreyn'de 2002 sonrasında siyasi süreçte değişim yaratan unsurlardan başlıca olanı seçimlerdir (Fuccaro 2009: 159). 1783'den 1970'e kadar İngilizlerin himayesinde iktidarını sürdüren aile, 1970 sonrasında da dönemin hegemon gücü ABD koruması sayesinde durumunu koruyabilmektedir. Doksanlı yılların sonunda meydana gelen siyasi bunalımların ve 1994-1998 arası dönemde neredeyse her gün gerçekleşen eylemlerin artık Şii bir karaktere bürünmeye başlamasının el-Halife hanedanı üzerinde yarattığı bunalım ile başlayan süreç, 2000'li yıllardaki demokratikleşme çabaları ve Arap Baharı ile Mısır'da Hüsnü Mübarek'in 30 senelik iktidarın son bulup devrilmesinin ardından endişelerin temel kaynağı haline dönüşmüştür. (Öztürk, 2013, s. 395) İranlı yazar ve politikacıların Bahreyn'in İran'dan bağımsız olamayacağı yönündeki söylemleri, iç politik gelişmelerin yanında bir de dışarıdan İran etkisinin yoğun şekilde olumsuz baskı yaratmasına sebep oldu. Belli dönemlerde özellikle Bahreyn tarafından atılan adımlarla İran ile ilişkiler düzeltilerek hem enerji ve bankacılık gibi ekonomik getirinin başat kaynakları konusunda işbirliği yapılması hedeflense de, iç politikadaki muhalefetin önde gelen hareketlerinin Şii kaynaklı olması ve İran'ın Şii temelli muhalif oluşumları destekleme politikası, iki ülke arasındaki ilişkilerin sağlam zemine oturtulması konusunda en büyük engel olagelmıştır (Öztürk 2014: 362). Aksi yönde gelişmeler de ABD ve İngiltere başta olmak üzere Batı dünyası, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ve Arap Ligi (AL) bütünleşmeleri ekseninde görülmekteydi. Suudi Arabistan'ın iktidara her konuda sağladığı sınırsız destek, ABD'nin Non-Nato Ally (Nato Dışı Müttefik) olarak özel bir sınıfta değerlendirmesi ve küçük ölçekli de olsa güvenlik konusunda yardımlar yapması, siyasi manadaki huzursuzluğun da Batı tarafından ciddi şekilde görmezden gelinmesiyle aynı sebeplerinden kaynaklanır. Muhalefet karşısında el-Halife hanedanının elini güçlendiren bu yaklaşım, içerideki sorunların da bulunduğu açmazdan çıkmasını engeller (Öztürk 2013: 396).

Toplum içerisindeki çatışmalar ve uluslararası alandaki fikri ayrılıklar sorunun esas içeriğine dair bazı intibalar sunsa da, Bahreyn'deki siyasal ve sosyal ayrışmanın derinliğini anlamak için iktidar ailesinin dahi farklı şekillerde bu soruna yaklaştığını bilmek yol gösterici olacaktır. Babasının yerine 1999'da Emir koltuğuna oturan ve sonrasında 'Emir' ünvanını 'Kral' ile değiştiren, bu esnada bir takım toplumsal reformlarla Şii-Sünni ayrışmasının önüne geçmeyi planlayan Hamad Bin İsa el-Halife, bu görüşleri ile alakalı olarak yürütmenin tepesindeki isim olan amcası Başbakan Salman el-Halife'den dahi bu reformların ayaklanmaları arttıracak gerekçesiyle beklediği desteği alamamıştır (Fuccaro 2009: 155). Ünvan değişikliğinin yanında, dolaylı yoldan ve çok küçük ölçekte dahi olsa; Kralın hesap verebileceği bir durumun oluşabilirliği ve ulusal eylem planının referanduma sunulması, Bahreyn siyasi tarihinde gerçekleşmeye başlayacak seçimlerle birlikte çok önemli yer tutan gelişmeler olarak aynı süreçte kayıtlara geçmiştir.

2002 senesinden itibaren 4 senede bir gerçekleşen seçimler ise, her ne kadar öncesinde yaşanan şiddet olayları, tartışmalar ve tutuklamalar gibi anti-demokratik olaylarla daha çok zihinlerde yer tutsa da, Bahreyn siyaseti için çok mühim bir adımdır. Bu noktada Bahreyn siyasi tarihinde seçimlere ve öncesinde aslında seçimler sonucunda doğrudan şekillenen ve genel işleyiş sürecini belirleyen Devlet yapısına ayrı olarak değinmek gerekmektedir (Öztürk 2014: 394).

3.1. Devlet Yapısı ve Ana Siyasi Akımlar

3.1.1. Devlet Yapısı

Bahreyn Krallığı 1973 senesinde hazırlanan ve 2002 senesinde düzenlemeden geçirilen anayasaya bağlı olarak varlığını sürdüren anayasal bir monarşidir (Assembly 1973, <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/Bahrain.pdf>, 8 Ekim 2015'te erişildi). İki meclisli bir sisteme sahip olan ülkede 40 üyeden oluşan Şura Konseyi Kral tarafından oluşturulurken, Temsilciler Meclisi halkın seçimiyle gelen 40 milletvekili ile kurulur (Inter-Parliamentary Union 2010, <http://www.ipu.org>, 3 Ocak 2016'da erişildi).

En sonuncusu 2014 senesinde gerçekleştirilen seçimler için en yakın olağan tarih 2018 senesidir ve günümüz itibarıyla bu seçime girmesi beklenen oluşumlar, her ne kadar siyasi parti vasfında olmasa da; 2001 senesinden bu yana varlıklarını yasal olarak gösterebilme hakkı kazanmışlardır.

Bahreyn yönetiminde Kral devletin, Başbakan ise hükümetin başı görevindedir. Ülkede yürütme görevi 14 tanesi doğrudan Kral tarafından seçilen 23 üyeli Bakanlar Kurulu ve Kral adına Başbakan tarafından yönetilir. Çift meclisli sistem yasama yetkisini elinde bulundururken, Temsilciler Meclisi için Alt Meclis adı da kullanılır. Üst Meclis denen Şura Meclisi ise Kral'ın atadığı 40 üyeden meydana gelen istişare meclisidir. Bu iki meclisin üyeleri de 4 seneliğine görev yapmaktadırlar. Herhangi bir kanunun parlamentodan geçmesi için; Şura Meclisi'nin onayını alması gerekmektedir. Bir yasanın her iki meclisten de geçmesi durumunda ise o yasa nihai aşamada Kral'ın onayına sunulur. Bu sunumu takip eden altı ay içerisinde Kral, yasayı onaylayıp yürürlüğe sokmak veya yeniden görüşülmesi için yasama erkine göndermek opsiyonlarına sahiptir (Öztürk 2011: 463).

Devlet organizasyonunda her noktada Kral'ın çok geniş yetkilere sahip olduğu görülmektedir. Doğrudan ya da Kraliyet Kararnamesi uyarınca atanan bakanlar, Kral'a daha geniş bir otorite alanı sağlamaktadır. Aynı zamanda Kral, Bahreyn Savunma Gücü (BSG)'nin başkomutanı ve Yüksek Yargı Konseyi (YYK)'nin başıdır. Bakanlar Kurulu, Kral'a karşı sorumludur ve Temsilciler Meclisinin, üçte iki çoğunluk sağlaması durumunda, sahip olduğu anayasal güvence dolayısıyla başbakan hariç diğer tüm bakanları güvensizlik vermek suretiyle düşürebilme yetkisi bulunmaktadır (Öztürk 2011: 399).

Mevcut yönetim yapısını fiilen yürütmekte olan Başbakan Halife bin Salman el-Halife, mevcut Kral'ın öz amcasıdır ve başbakanlık vazifesini 1971 senesinden bu yana sürdürmesi hasebiyle Dünyada en uzun süre başbakanlık koltuğunda kalan kişilerinden birisidir.

3.1.2. Ana Siyasi Akımlar

Nüfus ve yüzölçümü bakımından çok büyük bir ülke olmasa da; özellikle bölge ülkelerine nazaran Bahreyn siyasi olarak çok renkli bir tablo siyasi çizmektedir. Mevcut düzen içerisinde legal olarak faaliyet gösteren partilerin dışında bir de kayıtsız ve mecliste sandalyesi bulunmayan siyasal topluluklar göze çarpmaktadır. Son seçimde resmi kayıtlara göre 175,998'i erkek - 173,175'i kadın olmak üzere 349,713 seçmen, 22'si kadın toplam 266 aday arasından Temsilciler Meclisi için tercihte bulundu. Bunun sonucunda da 3 kadın aday meclise seçilerek Bahreyn için bir rekor ortaya koymuşlardır (Toumi 2014, <http://gulfnews.com/news/gulf/bahrain/a-day-of-firsts-in-bahrain-elections-1.1416034>, 30 Ekim 2015'te erişildi).

3.1.2.1. Parlamentoda Yer Alan Siyasi Topluluklar

Bahreyn anayasası uyarınca ülkede faaliyet göstermek için oluşturulan siyasi toplulukların faaliyete geçebilmeleri için Kral onayı gerekmektedir. Kurulacak topluluklar da "siyasi parti" değil; "siyasal topluluk" ismiyle kurulabilmektedir. Ülkenin siyasi oluşumlarından bir kısmı seçimlere katılıp yeterli oyu sağlayarak; mecliste temsil hakkı kazanmıştır. Mecliste olmayan oluşumlara göre az sayıda olan bu topluluklar belirli dönemlerde hükümetin toplumsal olaylara yaklaşımını protesto ederek meclisten çekilme yoluna gitmişlerdir.

3.1.2.1.1. Vifak

Şii toplumunun politik temsilcisi olarak kabul edilen el-Vifak (Ulusal İslami Uzlaşma Cemiyeti) aynı zamanda hem temsil düzeyi hem de seçim sonuçları ekseninde değerlendirildiğinde Bahreyn'in en büyük siyasi oluşumudur. Alt mecliste önemli çoğunluğu elinde bulundurmasına rağmen; özellikle diğer hükümet yanlısı Sünni siyasal gruplar tarafından makbul bir oluşum olarak kabul edilmemektedir. Özellikle 1990'lı yıllar olmak üzere geçmişte yaşanan siyasi ve toplumsal arbedenin neticeleri olarak el-Vifak liderleri genellikle ülkeden sürgün edilip, siyasal muhalefetlerini Londra'dan sürdürmek durumunda kalmışlardır. 2001 senesinde çıkan genel af neticesinde

lkelerine geri dönen ve el-Vifak hareketini tekrar oluşturan bu kimseler, 2002 senesinde yapılan seçimlerin boykot edilmesinde de başı çektiler. Bu boykota son verilmesine ve 2006 seçimlerine katılma hususuna yönelik parti içi tartişmalar da bölünmeyi getirdi ve boykotu sürdürmeyi tercih eden kesim Haq Hareketi adı altında yeni bir oluşuma gitmeyi tercih etti. Boykotu bırakıp seçimlere katılan El-Vifak ise 40 milletvekilinin 17'sine sahip olmayı başardı ve aslında temsil ettiği iddiasında olduğu zümrenin meclise taşınmasında rakiplerinden çok daha önemli bir siyasi topluluk olduğunu ortaya koydu (Zweiri ve Zahid 2007: 4). El-Vifak 2010 seçimlerinde de 18 koltuk kazanmış olmasına rağmen 2011 senesindeki Arap Baharı ile ülkeye sıçrayan muhalif gösterilere hükümetin aşırı sertlikle karşılık verdiğini dile getirerek bu milletvekillerinin istifasını sundu. 2014 olağan seçimlerine tüm uluslararası baskılara rağmen katılmayı reddeden el-Vifak, 28 Ekim 2014'de mahkeme tarafından üç ay süresince kapatıldı (<http://www.bbc.com> , 28 Ekim 2015'te erişildi). 2015 senesinde ise lideri şeyh Ali Salman ülkede çıkan gösterileri organize ettiği gerekçesiyle tutuklanarak 4 yıl hapis cezasına çarptırılmasına maruz kalmıştır ([http:// www.bbc.com/news/world-middle-east-33147198](http://www.bbc.com/news/world-middle-east-33147198), 28 Ekim 2015'te erişildi).

Muhalif kanadın en önemli hareketi olarak değerlendirebileceğimiz el-Vifak, şiiler arasındaki her görüşten siyasi ve dini kitleleri bir araya getiren bir organizasyon olarak kurulduğu söylense de, iktidar ve ona yakın kesimler tarafından İran'daki gibi bir teokratik devlet kurmaya çalışmak ve bu süreçte İran'dan emir ve destek almakla itham edilmektedir (Akkaya: 2013: 13).

3.1.2.1.2. Asala

Sünni nitelikte ve Selefi ideolojiye yakın bir konumda yer alan el-Asala (Asalet Partisi), Devlet ve toplumun ışlahının ancak Kuran-ı Kerim'e ve Peygamberin sünnetine dönerek gerçekleştirilebileceğine inanmakta ve bu noktada bazı kesimler tarafından İşlam'a Ortodoks yaklaşımı getirmekle eleştirilmektedir (International Crisis Group 2005:8). İşlami Eğitim Bağişıları Vakfı¹⁵ tarafından kurulan partinin idare meclisinin başkanlığını Ganem Buayneyn yapmaktadır. 2002 ve 2006 da meclis ve belediye

¹⁵ Orjinal Arapça ve İngilizce isimleri ile: Al Tarbiya Al Islamiya - Islamic Education Charity Society.

seçimlerine katılan El-Asalah, genellikle Sünni kesimden oy alan bir niteliktedir ve 2006 seçiminde iki olan meclisteki ye sayısını e çıkartmıştır.

Genellikle diğerk bir siyasi parti olan El-Minbar al İslami ile El-Vifak karşısında El-Halife ailesi ile uyum içerisinde hareket göstermekte ve kazandığı oyların önemli bir kısmını da ülke içerisindeki bir Sünni yerleşim bölgesi olan El-Muharraq civarından almaktadır.

Diğerk siyasi partilere oranla hükümetin önemli desteğini de arkasında gören El-Asala, Bahreyn halkına ekonomik, toplumsal ve sosyal manada daha üst standartlarda yaşam sunmayı vaat ederken, kadınların mevcut durumunun güçlendirilmesi konusunda ise karşıt bir görüş sergilemektedir (Erelı 2011, <http://www.theguardian.com/world/us-embassy-cables-documents/168471>, 20 Ekim 2015'te erişildi).

3.1.2.1.3. Minbar el - Islami

Müslüman Kardeşler veya kendi dilindeki ismiyle İhvan-ı Müslim'in Bahreyn kolu olarak kabul edilen el-Minbar (Milli İslami Krs), 2006 seçimlerinde kazandığı yedi milletvekili koltuğunun beş tanesini 2010 seçimleriyle birlikte kaybetmiştir. Özellikle dini ve ahlaki konularda el-Asala'ya yakın bir pozisyon sergilerken, ülkede şiiler ve Sünniler için temel hak ve hürriyetlerin korunduğu bir hukuki sistem kurulmasının gerekliliğini vurgulamaktadır (Belfer 2014: 87). El-Minbar'ın şimdiki lideri Dr. Abdullatif Al Shaikh gibi daha önceki liderlerinin de akademik birikim açısından zengin kişiler olması dikkat çekmektedir. Bayanları partiden aday göstermeyen bir diğerk parti olan El-Minbar hakkında geçmiş dönemlerde devletin ve İslami finans çevrelerinin yardımlarını gördüğü söylentileri sıkça tekrarlanmaktadır.

3.1.2.1.4. Mustaqbal

2006 seçimlerinden sonra meclise girmeye hak kazanan dört milletvekilinin bir araya gelerek oluşturduğu El-Mustaqbal Bloğu, tüm milletvekilleri Sünni olmasına rağmen kendilerini "parlamentodaki tek seküler grup" olarak nitelendirmektedir.

Partinin lideri Adel Al Asoomi, Başbakan'a yakın bir isim olarak anılmaktadır ve partisi de hükümet tarafından güvenilir olarak kabul görmektedir (Ereli 2011: 36).

3.1.2.2. Parlamentoda Yer Almayan Siyasi Topluluklar

Halkın temsil gücünü arttırabilmek için özellikle 2000'li yıllar itibariyle demokratikleşerek içerideki sorunlarını çözme yöntemini tercih eden Bahreyn'de, seçimler sürekli olarak tartışma konusu olmuştur. Mevcut seçim sisteminin Sünni ve Kral yanlısı adaylar için ciddi avantajlar sağladığı iddiası sürekli gündeme getirilmiştir. Bu sebepten ötürü meclis dışı kalan siyasi oluşum sayısı da oldukça fazla olarak değerlendirilmektedir.

3.1.2.2.1. Wa'ad

Wa'ad Ulusal Demokratik Hareket Topluluğu; 2002 senesindeki genel af sonrası ülkeye dönen sürgün edilmiş isimlerin bir araya gelerek oluşturduğu sosyalist bir oluşumdur. El-Vifak'dan aldığı desteğe rağmen 2006 seçimlerinde parlamentoya girememiş olmasının yanı sıra aslında tam olarak bir siyasi parti endikasyonları sergileyememektedir. Bazı parti üyeleri yerel ve uluslararası basın ile iyi ilişki sahibi olmasından dolayı yüksek medya profiline sahip bir parti olarak kabul edilir. Liderliğini Ebrahim Sharif'in yaptığı Wa'ad, ülkeyi barışçıl bir rotasyonla İslami yapıdan, seküler ve özgürlükçü bir yapıya dönüştürmeyi amaçlamaktadır (Zweiri ve Zahid 2007: 88). Genel olarak orta sınıf profesyonellerden oluşan ve 2002 seçimlerini boykot eden partilerden birisi olan Wa'ad, her iki mezhepten de kadın ve erkek katılımcılardan oluşur.

3.1.2.2.2. Minbar (APDS)

Bahreyn'deki komünist kesim tarafından kurulan El-Minbar İlerici Demokratik Topluluğu'nu, Şeyh İsa döneminde ülkeden sürgün edilmiş 100 civarında üye kurmuştur. Bu sürgünde boş durmayan üyeler, diğer Arap ülkelerinin siyasi partileriyle temas kurma yolunu tercih ederek tecrübe kazanma yoluna gitmiştir. Genel af ile geri

dönüp APDS'yi kurarken bu dönemki kazanımların faydalarını görerek organizasyon kuruluşunu gerçekleştirebilmişlerdir. Günlük yayınlanan El-Ayam gazetesinin köşe yazarı Dr. Hasan Madau kadın ve erkeklerin yoğun olarak çalıştığı bu topluluğa liderlik ederken, parti 2002 seçimleri sonunda elde etmiş olduğu 3 koltuğu 2006 seçimleri itibarıyla El-Vifak'a kaptırmıştır.

3.1.2.2.3. Meethaq

2002 senesinde her iki mezhepten de zengin işadamlarının bir araya gelerek kurdukları El-Meethaq, son dönemlerde etkisinden kurtulsa da genel olarak devlet destekli bir oluşum olarak bilinmektedir. Parti içi seçimler sonrasında liderliğine 2006'da Mohammed Al Buanain getirilmiştir.

3.1.2.2.4. Amal

1981 senesinde İran İslam Devrimi'nden esinlenerek Bahreyn'de de benzer bir ayaklanma hareketi başlatmış fakat günümüzde varlığını sürdüremeyen Bahreyn İslami Halk Kurtuluş Cephesi'nin şiddete başvurmeyen temsilcisi olan Amal İslami Hareket Topluluğunun üyelerine, 2001 senesinde ölen Ayetullah Muhammed El-Shirazi'ye olan bağlılıklarından dolayı 'Şiraziler' de denmektedir. Sürgün döneminde yurtdışından hükümeti devirmeye yönelik girişimlerde bulunan El-Mahfouth ve yandaşları, 2001 affı sürecinde Kral'dan af dileyerek Bahreyn'e dönüş yaptılar. El-Mahfouth tarafından kurulan Amal 2002 senesindeki seçimleri boykot etmiş hatta 2005 senesine kadar siyasi parti olarak kayıtlar altına geçmekten bile uzak durmuştur. Parlementoda sandalyesi olmayan Amal, özellikle Şii toplum üzerindeki etkisini de El-Vifak'a kaptırmaktadır (Zweiri ve Zahid 2007: 90).

3.1.2.2.5. Watani

Sünni Abdulla Hashim liderliğindeki bir grup 2002 senesinde Wa'ad'den ayrılarak El-Watani (Ulusal Demokratik Meclis Topluluğu) hareketini oluşturdular. 2002'deki seçimlerde sandalye kazanamamasının ardından El-Watani üyelerinin her iki

mezhepten de oluşmasına rağmen, Selefi üyeleri topladığı gerekçesiyle koltuğundan olan Hashim'in yerine partinin başına Fadhel Abbas getirildi ve toplumun diğer kesimleriyle olan ilişkiler düzeltilme yoluna gidildi.

3.1.2.2.6. Adala

Abdullah Hashim 2006'da El-Watani'den atılmasından sonra uç Sünni unsurlar için şemsiye bir örgüt olması maksadıyla Adala Ulusal Adalet Hareketi'ni kurdu ve 2007'de Adalet ve İslami İşler Bakanlığı'na kaydoldu. Asala ve Minbar hareketlerine nazaran daha milliyetçi bir yapısı olan parti, ilk başlarda Birleşik Krallık ve İran'a yönelik eleştirilere yoğunlaşsa da; ilerleyen dönemlerde meydana gelen politik gelişmelerin de etkisiyle tüm enerjisini ABD emperyalizmini eleştirmeye yönlendirmiştir.

3.1.2.3. Kayıt Dışı Siyasi Topluluklar

Bahreyn siyasetinin göz önünde bulundurulması gereken unsurlarından bir diğeri de kayıt dışı oluşumlardır. Ülke yönetiminin tehdit algılamaları doğrultusunda resmi faaliyetlerine izin verilmeyen bu toplulukların ortak özelliği olarak marjinal Şii hareketler olmaları gösterilebilmektedir.

3.1.2.3.1. Haq

El-Vifak kurucu üyelerinden Hasan Mushaima 2005 senesinde yeni bir oluşum için partilerinden ayrıldılar. 1973 yapılanmasında oluşan yasal ortamın 2002'de değişime uğraması dolayısıyla Kral Hamad'ı ülkeye demokratik düzenlemeleri getirmemekle suçladı. Temel hedefini seçilmiş milletvekilleri tarafından oluşturulacak yeni bir yapı olarak belirleyen Haq Hareketi, El-Vifak ile ters orantılı olarak kamuoyundan kabul görmektedir. Toplum tarafından küçük eylemlerin ve neredeyse her hafta sonu güvenlik güçlerine yönelik taş ve molotof kokteyli atma eylemlerini örgütlediği algısı hakimdir. Bahreyn yönetimini insan hakları ihlalleri gerekçesiyle BM ve bazı insan hakları örgütlerine şikayet eden Haq Hareketi ve Mushaima, ortaya ikna

edici bir kanıt konulamasa da Bahreyn yönetimi tarafından İran güdümünde olmakla itham edilmektedir (Zweiri ve Zahid 2007: 91).

3.1.2.3.2. Wafa

Henüz yeni sayılabilecek bir oluşum olan Wafa, Bahreyn Şiilerinin liderliğini amaçlamakta ve bu sebepten dolayı belki de şu an bu konumda görülen El-Vifak için küçük de olsa bir tehdit niteliği taşımaktadır. 2009 senesinin ilk birkaç ayında geçici gözaltılardan dolayı liderlik kriziyle de karşı karşıya kalan Wafa, Bahreyn Şii Reddiyecilerden oluşur.

3.1.3. Seçimler

Şeyh İsa Bin Halife'nin vefatının ardından tahta geçen Hamad bin İsa Halife ülkede demokratikleşme beklentilerinin ve bu doğrultuda yeni gelişmelerin önünü açan bir kişiliğe sahipti. Ülke içerisindeki problemleri çözme sürecinde demokratikleşmenin önemli ivme sağlayacağı fikriyle, başta Şiiler olmak üzere yönetimden memnuniyetsizlik duyan kesimin rahatsızlıklarını gidermek adına yönetimde söz sahibi olabilmelerinin önünü açacak bir takım uygulamalara gidildi. Bu doğrultuda ülkede Büyük Britanya'dan bağımsızlığın oylandığı 1971 referandumundan itibaren ikinci kez bir referandum düzenlendi. Ekonomik, sosyal ve hukuksal alanlarda yapısal reformların oylandığı referandum ile ülke demokratikleşme adına seçimlerin de yapıldığı bir uygulamaya geçmiştir. Bahreyn'de Ulusal Eylem Tüzüğü (National Action Charter) 14 - 15 Şubat 2001 tarihlerinde halk tarafından oylandı ve %98,4 gibi önemli bir oranla kabul edildi (Inter-Parliamentary Union 2006, <http://www.ipu.org>, 21 Ocak 2015'te erişildi). İfade ve inanç özgürlüğü, eşitlik gibi hususların bulunduğu sosyal değişiklikler, güçler ayrılığı, anayasa ve hukukun üstünlüğü gibi unsurların belirtildiği anayasal sistem ve ekonomik boyut gibi temel konuların da bulunduğu kapsamlı bir çalışma oylanmış ve kabul edilmiştir. Yine aynı referandum kapsamında ertesi sene demokratikleşme amacı doğrultusunda seçimler yapılmaya başlanmış, ülkede yıllardır süregelen sıkıyönetim halinin kalkması durumu ortaya çıkmıştır. 90'larda siyasi olaylara karıştığı için tutuklanan bir çok mahkumun affı ve yurtdışına sürgüne gönderilmiş

önemli muhalif isimlerin ülkeye geri davet edilmesi hem ülke hem de bölge liberalizasyonu için ümit veren gelişmeler olmuştur. Bu olumlu gelişmeleri baltalayıcı biçimde değerlendirilebilecek bazı gelişmeler de yaşandı. 90'lı yıllardaki eylemlerde göstericilere karşı şiddet uygulamaktan hüküm giyen kolluk kuvvetlerinin affedilmesi ve daha da önemlisi Kral'ın atadığı Şura Konseyi'nin seçilmiş Parlamenter Meclisi'ne oranla çok etkili olması gibi sebepler UET kapsamında yaşanan pozitif havayı dağıtmıştır.

3.1.3.1. 2002 Seçimleri

Bahreyn'de ilk kez kadınların da hem oy kullanıp, hem de aday olabildikleri seçimde, halk sandığa çok fazla ilgi göstermese de, ülkenin ilk seçimi olması sebebiyle önemlidir. Şeyh Ali Salman önderliğinde başta El Vifak olmak üzere geniş bir ittifak Kral Hamad Bin Halife'nin reform sürecini kendi lehinde kullanmak amacı güttüğü gerekçesiyle seçimleri boykot etmiş, % 52 civarında gerçekleşen katılım Sünni cepheye avantaj sağlamıştır. 170 aday arasında yer alan 6 bayanın hiç birisinin meclise giremediği seçimde Parlamantonun 2/3'ü Sünni adaylardan oluşmuştur (Katzman 2011: 1).

3.1.3.2. 2006 Seçimleri

Demografik yapı ve iktidardaki gücün bu yapı içerisindeki durumu konusunda Bahreyn ile önemli benzerlik gösteren Irak'ta Saddam Hüseyin'in devrilmesi ve gerçekleştirilen seçimler sonucunda, İran tarafından desteklenen Şii kesimin iktidara gelmesi, Manama'da ve müttefiklerinde önemli endişeler yaratmıştır. Aksi şekilde ülke içerisinde Halife ailesinin iktidarından yoğun şekilde şikayetçi olan Şiiler için de motivasyon kaynağı olan bu gelişmenin Bahreyn seçimlerinin hemen öncesine denk gelmesi ülke içerisinde de gerilimin artmasına sebep olmuştur.

Bu seçim sürecinde İnsan Hakları Raportörü Salah El-Bandar hazırladığı raporda 'seçim sisteminin Sünniler lehine adaletsiz olduğunu ve yurtdışından özellikle de Körfez ülkelerinden gelen Sünnilere ülke pasaportu/vatandaşlığı verildiği ve bu şekilde seçim

sonuçlarına etki edilmeye çalışıldığı' belirtilmiştir (Bandar 2012, <http://www.bahrainrights.org/en/node/586>, 21 Mart 2016'da erişildi).

Şii ve Sünni cephe arasında gerilimin seçim öncesi yükselmiş olması, sürecin sancılı bir hal almasına sebep olmuşken, eski bir hükümet yetkilisi olan Salih El Bandar'ın hazırladığı ve Bandar Raporu veya Bandargate olarak bilinen rapor durumun çok daha karışık bir hale gelmesinin önünü açmıştır.

Bahreyn'de 2006 seçimleri öncesinde, bir zamanlar hükümette danışman sıfatıyla görev yapan Dr. Salih El Bandar insan hakları ihlalleri ve seçimler alanında yazdığı raporla gündeme gelmiştir. El Bandar Raporu veya Bandargate olarak anılan çalışmada, iktidarın Sünnilerin elinde kalmasının devamı için bir takım komplolar düzenleneceği ve mezhep faktörünün körüklenerek Şiilerin siyaset sahnesinden dışlanacağı ifade edildi (Bandar 2012, <http://www.bahrainrights.org/en/node/586>, 21 Mart 2016'da erişildi). Sıradan bir suçlama veya iddianın ötesinde ilk kez böyle bir olayın kanıtlarıyla ortaya çıkması açısından farklılık arz eden olay ile ülkede mezhep ayrıştırmacılığının ileri boyutlara ulaştığı konuşulmaya başlandı. Her ne kadar, raporda durumun Kral veya Başbakan ile bağlantıları ortaya konulamasa da, ülkede mezhep ayrımını kışkırtan ve istikrarsızlığı körükleyen bazı komplocuların varlığı ortaya konulmuştur (Katzman 2011:4).

2002'ye göre katılımın daha yüksek olduğu (%72) seçimlere Vifak ve Ulusal Demokratik Eylem Örgütü olmak üzere iki muhalif blok katılırken, Al Haq bu seçimleri de boykot etti. Seçim sonucunda 40 sandalyenin 17'sini muhalif Vifak, 9'unu seküler, 7'sini Selefî ve 7'sini de Müslüman Kardeşler adayları kazanmıştır. Seçimin sonunda kurulan parlamentonun başkanlık seçimini Vifak boykot etti. Seçim sonrasında yumuşama gösteren ortam, 2008 senesinde eylemlerin tekrar başlaması, eylemleri kışkırttığı ve ülkeyi istikrarsızlaştırmaya çabaladıkları gerekçesiyle Al Haq liderlerinin ve bazı muhaliflerin tutuklanması ile yerini tekrar gerilime bırakmış, tutuklanan isimlerin 2009 senesinin Nisan ayından tekrar salıverilmesi ile seçime 1 sene kala biraz daha normale dönebilmiştir (The National Democratic Institute for International Affairs, 2008).

3.1.3.3. 2010 Seçimleri

Ulusal Meclis ve Belediye seçimlerinin bir arada gerçekleştirildiği 2010 seçimleri 23 Ekim'de gerçekleştirildi. Muhalifler için 2006'nın rövanşı ve yerine getirilmeyen vaatlerin, süregelen ayrımcılığın hesabının sorulduğu olarak görülen seçimler öncesi ülkede belirli sayıda uluslararası gözlemcinin (insan hakları örgütleri de dahil) oylamaları ve sayımları izlemesine müsaade edildi. 5 bölgede 40 şehirde gerçekleştirilen seçimlerde 300 bin seçmen oy kullandı ve el-Waad ve el-Minbar'ın da katıldığı seçimler 2006'da olduğu gibi yine el-Haq Hareketi tarafından boykot edildi. Seçim sürecinin ardından ortaya çıkan eylemlerin yaptırımını olarak hükümetin el-Vifak'ın aday olmasa bile perde arkasındaki yöneticisi olarak kabul gören Şeyh Salman'ı ve muhalif kanadın önemli isimlerinden Dr. Alsingace ile birlikte 160 kişiyi tutuklaması, Irak Ayetullah'ı Sistani'ye yakın olan Ayetullah Hüseyin Mirza el-Sistani'yi vatandaşlıktan atması gibi gelişmeler, yine bu dönemin karmaşayla geçilmesine sebep oldu (Katzman 2011: 4).

Seçimlerin sonucunda el-Vifak 17 olan sandalye sayısını 18'e çıkarırken, Sünni ve seküler partiler bu durumdan zarar ederek çıkmışlardır. Ülkedeki seçim sisteminin Şiiler aleyhinde bir adaletsizlik üzerine inşa edilmiş olması; başta el-Vifak olmak üzere Şii tabanlı siyasi oluşumların hak ettiği temsil kabiliyetine ulaşmasının önünde ciddi bir engel durumundadır. Bunun da etkisiyle ülke, seçim sonrası yaşanan çatışma ortamından henüz kurtulamamışken Arap Baharı olaylarının patlak vermesiyle yeni bir sürece girmiş, 2014 seçimleri de bu olaylar gölgesinde yapılmıştır.

3.1.3.4. 2014 Seçimleri

Gerek 2011'de Bahreyn'e sığırayan ve ülkeyi bir anda dış güçlerin de müdahil olduğu çok büyük bir kaos ortamına çeviren Arap Baharı, gerekse yine aynı sene parlamentoda gerçekleşen istifalar ülkenin 2014 seçimlerine gergin şekilde ilerlemesine sebep oldu. Özellikle Başbakan Yardımcısı Veliaht Prens Şeyh Salman bin Hamad El-Halife, ülke içerisinde muhalefet ile temaslardan sorumlu olarak vazife yapmış, bu doğrultuda sorunu kökünden çözebilmek adına Ulusal Diyalog sürecini başlatmış, lakin

ortamın gerilmesine ve tarafların karşılıklı olarak masadan çekilmesine engel olamamıştır.

Şiiilerin uzun yıllardır süregelen ekonomik, siyasi ve sosyal hak talepleri, iktidarın otoritesini korumak için güç kullanımına ağırlık vermesine sebep oldu. Bu süreçte İran'ın da doğrudan muhalefeti savunan söylemleri, sertlik ve kavganın artmasının da önünü açtı.

Önce Arap Baharı ve IŞİD Terörü ile karışan bölgede, bir de içişlerinin de karışık bir duruma gelmesi işleri daha da zor bir duruma getirdi. İçeride muhalefet ile hükümetin uzlaşamaması, Muhalif liderlerin tutuklanması, sonrasında da karşılıklı olarak Ulusal Diyalog sürecini durdurmaları ve muhalefetin önemli partilerinin 2014 seçimlerini boykot etmeleri Manama'yı daha karmaşık hale getirdi. Seçim öncesi Veliaht Prens'in seçime katılmalarına karşılık kabine oluşumu, seçim bölgeleri, güvenlik, yasama ve yargı reformu gibi beş temel alandaki önerileri muhalefet tarafından reddedilmesi, seçimlere katılımın da çok yüksek olmamasıyla sonuçlandı (Erboğa 2015: 325).

Muhalefetin açlık eylemleri, seçimlerin göstermelik olduğu gerekçesiyle boykotu, tutuklamalar, sokak gösterileri üzerine bir de İdare Mahkemesinin el-Vifak faaliyetlerini üç aylığına yasaklaması krizin boyutlarını arttırdı ve ülkedeki demokratikleşme reformlarını tamamıyla sorgulanır hale getirdi (<http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/04/201141573222422175.html>, 25 Ocak 2015'te erişildi). Geçici olarak da olsa, muhalefetin en büyük kanadının seçimlere bu kadar yakın bir tarihte siyasi faaliyetlerinin durdurulması, bu partinin vatandaşlara seçime katılmama çağrısında bulunması ile girilen Kasım 2014 seçimlerinde 350 bin kayıtlı seçmenin yarısından fazlası hem belediye seçimlerinde hem de parlamento seçimlerinin her iki turunda da sandığa gitti (<http://www.trthaber.com/haber/dunya/bahreynde-secim-sonuclari-aciklandi-153517.html>, 24 Aralık 2015'te erişildi). Rekor sayıda kadın adayın katıldığı seçimler sonucunda meclise giren milletvekilleri, devletin kurulduğu seneden bu yana Başbakanlık yapmakta olan Prens Halife bin Salman el-Halife önderliğindeki hükümetin göreve gelmesiyle faaliyetlerine başladılar.

3.1.4. Mevcut Durum

Bakanlar Kurulu'nda, Savunma, İçişleri, Dışişleri, Ekonomi, Adalet ve Din İşleri Bakanlıkları'nın da bulunduğu ortalama 13–14 bakanlık, Kral tarafından El-Halife ailesinden seçilmekte; geri kalan bakanlıklar da ülkedeki en büyük Şii partisi El-Vifak ve diğer bazı Sünni partilerden seçilmektedir (Yiğit, Abdurrahman, ve Tahiroğlu 2013: 4).

Ekim 2010 yılında gerçekleştirilen son seçimlerde, toplamda 40 temsilciler meclisi sandalyesinden 18'ini Şii İslami parti El-Vifak, 3'ünü Sünni selefi parti el-Asalah, 2'sini Sünni İslami parti el-Menbar, 17'sini de tamamı Sünni olan bağımsız adaylar kazanmıştır. Beraberinde vurgulanması gereken önemli bir husus da, seçimleri izlemek üzere sadece Bahreyn içi STK'lardan oluşan 292 seçim gözlemcisinin kabul edilip, yabancı gözlemcilerin kabul edilmemiş olduğudur (Yiğit, Abdurrahman ve Tahiroğlu 2013: 7)

Emir İsa bin Salman el-Halife'nin 1999 senesindeki ölümünün ardından koltuğa oturan Hamad Bin İsa el-Halife, reformlara daha sıcak yaklaşan yapısıyla ülkedeki Şii çoğunluğa yönelik olarak uzlaşılı yolunu alternatif olarak ön plana koydu. 2001 yılı Şubat ayında ciddi bir referandum sonucunda 1975 sonrası dönemde askıda olan meclisi tekrardan faaliyete geçirilmesiyle başlayan süreçte 2002 itibarıyla bir takvim belirlenmiş, bu takvime göre mahalli seçimlerin Mayıs ayında, 1975 yılından beri yapılmayan genel seçimlerin de aynı senenin Ekim ayında yapılacağı ilan edilmiştir.

Bunun üzerine Bahreyn'de uzunca yıllar ara sıra görünen sokak olayları 2002 ve 2006 seçimlerinden sonra daha farklı bir ivme kazanarak 2009 yılı bahar ayları ve sonbaharında yeniden patlak vermiştir. Bu arada Şii gruplar, yönetimin barışçıl amaçlı ve düşük düzeyli sokak olaylarına karşı orantısız ve çok sert karşılık vermekte olduğundan zaman zaman şikâyetçi olmuşlardır (<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-17887731>, 22 Kasım 2015'te erişildi). Arap Baharı da bu olayların tekrar canlanması sürecinde etki yaratmış bir faktördür.

3.2. Sosyal Yapı ve Mezhepsel Görünüm

Geleneksel olara bedevi toplulukların liman kültürüyle harmanlanması sonucu mevcut durumuna ulaştığı Bahreyn'de sosyal yapının diğer Körfez ülkelerinde olduğu gibi Arap kültürü üzerine inşa edildiği görülmektedir. Körfez ülkeleri ile Bahreyn'i ayıran en önemli özelliklerden birisi liberal yapısı ve kadının sosyal hayata dahil oluşudur. Bu ayrımı net olarak görebilsek dahi; bu dahil oluş modern toplum standartlarından yine de uzaktadır. Portekiz ve İngiliz kontrollerinin sosyal etkisinin yanında, 1602-1783 arasındaki İran kontrolünün mezhep ağırlıklı unsurları bugünkü yapıda da görülebilmektedir. Osmanlı'nın Şiilik ile en yoğun mücadele içerisinde olduğu dönemde dahi, Şiilik öğretilerinin gelişimi için kısmen daha rahat bir bölge olmuştur. Bağımsızlığını ilan ederken dahi bölge ülkelerinin etkilerinin hesaba katıldığı Bahreyn, İran'ın tarihsel hak iddiası argümanlarından kurtulduktan sonra bağımsızlığına kavuşmuştur (Hourani 1991: 471). Bu açıdan bakıldığında; Bahreyn'in diğer Körfez ülkelerinden farklı bir yapıya sahip olduğu her sürecinde görülebilmektedir.

3.2.1. Nüfus

Bugün yaklaşık 1.4 milyon insanın yaşadığı ada, ekonomik, siyasi, tarihsel ve sosyal alanların tamamında bölge ülkeleri ile mukayese edildiğinde farklı bir kimliğe sahiptir (The World Bank, 2015).

Tarihin ilk dönemleri olarak bilinen Yontmataş ve Yenitaş çağlarına ait buluntuların ortaya çıkmasından hareketle insan yaşamının çok uzun bir geçmişi olduğu bilinen Bahreyn genel olarak nüfus yönünden çok yoğun bir bölge olmamıştır (Büyük Larousse 1994: 388). Dilmun, Arap, Portekiz, İran ve İngiliz egemenliklerinin yaşandığı bu topraklarda, günümüzde hem etnik hem de siyasi açıdan kontrolü elinde bulunduran toplum Araplardır.

Ülkenin bir tarafında yüksek kuleler, diğer tarafında Arap kültüründe önemli yeri olan çadırlar, bir başka tarafında tarihi eser inşaların modern şehir hayatıyla harmanlanmış olması fantastik bir yaşam alanı havası oluşturmaktadır. Özellikle

başkent Manama'da Arap kültürü ile son yıllardaki ekonomik küreselleşmenin harmanlanması ve kozmopolitan şehir havasıyla birlikte, geleneksel kültürün karışımından çağdaş bir şehir havası doğmuştur.

İslamiyet'in 7. yüzyılda adada yayılmasının ardından önemli bir Müslüman nüfusa sahip olan Bahreyn, 9. yüzyıl sonlarına geldiğinde İsmaili mezhebinin Karmati kolu ile tanışmış ve Şiiğin yayıldığı ve din adamlarının eğitim aldığı noktalardan birisi haline gelmiştir. Portekizlilerin denizcilikteki bariz üstünlüğü sayesinde çok ciddi sıkıntılar yaşamadan kontrol ettikleri ada, 17. yüzyılda Safevi Devleti'nin parçası olduğunda bölge nüfusu üzerinde İsmaili etkisi azalırken, İran Şiiğinin etkisi artmaya başlamıştır. Yoğun temasın da etkisi ile Bahreynli din adamları eğitim görmek için İran'ın teolojik okullarına gitmiş, bu da adadaki Müslüman nüfusun önemli bir kısmının Şii mezhebini benimsemesinin önünü açmıştır (Alagöz 2008:47).

18.yüzyılda İngiltere ve yerel aşiretlerin desteğiyle iktidarı ele alan Sünni El-Halife ailesi, mezhepsel kimliklerini siyasi yaşamları süresince ön plana çıkartmış ve bunu hem iç politika hem de uluslararası ilişkilerde yoğun olarak kullanmıştır. Mezhepsel bağlantı çerçevesinde iktidarın kendisi gibi Sünni olan yönetimlerle arasının çok iyi olduğu fakat özellikle toplumsal ayaklanmaları mezhep temelinde kışkırtmakla suçladığı İran ile sürekli kriz yaşadığı bilinmektedir. Bu doğrultuda Şii halkın da iktidar tarafından Sünni vatandaşlar kadar kabul görmediği göze çarpmaktadır. Kral Hamad bin İsa el-Halife'nin İngiltere'de Sandhurst Askeri Akademisinde eğitim alması, sonrasında Bahreyn Savunma Kuvvetleri (BDF) komutanı olması ve 1999 senesinde babasının vefatının ardından başa gelmesi, hem ülke içerisinde nüfusa yönelik mezhep temelli ayrışmanın makul ve çağdaş şekilde sonlandırılabilceği beklentisini doğururken, hem de Batı ülkeleri tarafından ekonomik, ticari ve siyasi işbirlikleri için önemli bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.

3.2.2. Ekonomi

BM değerlendirmelerinde en gelişmiş ülkeler arasında yer alan Bahreyn, kişi başına düşen yaklaşık 21 bin dolarlık milli gelir başta olmak üzere bir çok ekonomik

kriter ekseninde yapılan değerlendirmelerde dünyanın önemli ve zengin ülkelerinden birisi olarak kabul edilir (United Nations Development Programme 2015) 2014 Dünya Bankası verilerine bakıldığında 33,85 milyar dolarlık ülke ekonomisi, Dünya ülkeleri arasında 'Yüksek Gelir Sahibi' ülkeler arasına Bahreyn'i de eklemektedir. Buna yıllık yaklaşık yüzde 4,5 oranındaki büyümeyi de kattığımızda, ekonomik göstergelerin büyük bölümünün olumlu nitelikte olduğu fikri daha yoğun şekilde kabul görür (The World Bank 2015).

Basra Körfezi'nde 1931 senesinde Batılı şirketler nezdinde petrolün ilk keşfedildiği ve rafineri kurularak işlenmeye başlandığı ülke olmasına rağmen, Kuveyt veya Suudi Arabistan düzeylerinde bir petrol üretimine hiç bir zaman ulaşamamıştır (<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-14541322>, 10 Mayıs 2016'da erişildi). Petrol rezervlerinin çok yüksek olmamasının uzun vadede ekonomiyi çıkmaza sokacağına fark edilmesi ile ülke ekonomik bekası için alternatif sektörlerle yönelinmiş, kıyı bankacılığı ve turizm gibi alanlarda atılıma geçmiştir. Doğal kaynaklar yönünden petrol, alüminyum, doğalgaz, balıkçılık ve inci üretiminde yoğunlaşılsa da, hizmetler sektöründe de atılımlar yapılmıştır (Öztürk 2014: 370). Bu sayede sadece petrole dayalı bir ülke ekonomisinin doğurabileceği risklerden önemli ölçüde kurtulabilmiştir.

Körfez'deki ülkeler arasında geliri en düşük olmasına rağmen Bahreyn, özellikle Suudi Arabistan'ın ekonomik ve siyasi politikaları doğrultusunda petrol sektörü içerisindeki yerini koruyabilmektedir (Kohl 2008: 27). Ekonomik gelir ise Basra körfezindeki diğer ülkeler arasında en düşük olandır (Büyük Larousse 1994: 388).

Ortadoğu'nun yoğun petrol üretimine dayanan ekonomisinin Dünya piyasaları için önemi son derece büyükken, petrol rezervleri her geçen gün önemini yitiren Bahreyn petrol dışı üretimin ekonomideki rolü noktasında bölgede en ön sırada yer almakta ve diğer bölge ülkelerinden farklı bir rota izlemektedir (Schlumberger 1991, http://www.slb.com/~media/Files/resources/mearr/wer10/rel_pub_mewer10_1.pdf, 22 Ocak 2016'da erişildi). Körfez ülkeleri arasında ekonomik çeşitlilik açısından en zengin ülke olmasının yanında, siyasi ilişkilerini başarılı şekilde ticari boyuta taşıyabilmektedir. Suudi Arabistan'ın rafineriler başta olmak üzere sağladığı yoğun

destekle birlikte, ulaşım ve iletişim teknolojileri alanında bir çok uluslararası işbirlikleri görülür. Buna ilaveten Bahreyn'in diğer bölge ülkelerine nazaran öneminin daha net anlaşılabilmesi adına, 2004 senesinde ABD ile Serbest Ticaret Anlaşması yapan ilk Körfez ülkesi olduğu bilgisinin altını çizmek gerekir (U.S. Customs and Border Protection, 2014, <http://www.cbp.gov/trade/free-trade-agreements/bahrain>, 22 Ocak 2016'da erişildi). Ayrıca İslami bankacılık konusunda Malezya ve bölgenin finans merkezi koltuğu için ise Katar ve BAE ile yoğun rekabet halinde olması da, Bahreyn'deki bu ekonomik çeşitliliğin bir diğer sonucudur.

Bölge ülkelerinden kültürel olarak da bazı farklılıklar söz konusudur. Özellikle hem uzun süre yabancı bir ülke kontrolü altında kalmanın ortaya çıkardığı etkiler sonucunda Bahreyn'in diğer bölge ülkelerinden farklı biçimde modern bir toplum yapısına sahip olabilmemesinin önü açılmaktadır. Buna petrole dayalı kapalı ekonomi modelinden farklı olarak turizm sektörünün de eklenmiş olması, ülke içerisinde ekonomik olduğu kadar toplumsal boyutta da etki gösterebilmektedir. Büyük bölümü yine bölge ülkelerinden gelmekte olan yaklaşık 10 milyon turist, ülke ekonomisine yılda yaklaşık 1 milyar dolar seviyesinde katkılar sağladığı ortaya konmaktadır (Saudi Gazette, 2016, <http://saudigazette.com.sa/business/bahrain-targets-1-billion-tourism-receipts-by-2020/>, 29 Şubat 2016'da erişildi).

Ekonomik istikrarın sürdürülebilmesi için turizme ayrı önem yükleyen Bahreyn yönetimi, bölge ülkelerinden farklılıklarını ön plana çıkartarak, gözle görülür bir ekonomik girdi sağlar. Komşu ülkelerin neredeyse tamamında katı İslami kuralların varlığı ve uygulanması; bu hususta daha esnek olan Bahreyn'e ilgiyi arttırsa da, buraya gelen turistlerin beklentileri ve uygulamaları, Manama yönetiminin turistlere alkol ve fuhuş başta olmak üzere 'günah turizmi' hizmeti vermekle suçlanmasının önünü açmıştır. Siyasi meseleler gündeme geldiğinde din ve mezhep kavramlarını sıklıkla kullanan iktidar sahibi el-Halife ailesinin bunu özellikle günah turizmi konusu gündeme geldiğinde arka plana atması tartışmaları da hızlandıran bir etkidir. Özellikle muhafazakar Şii kesimin bu tür uygulamalar konusunda iktidarın sert tedbirler uygulamamasına tepki gösterdiği görülmektedir.

3.2.3. Toplumsal Yapı

Ülke içerisinde önemli bir bölümü köylerde yaşayan veya son dönemde metropollere göç eden Şii nüfus da ülke yapısı açısından çok önemli bir dinamiktir. Genellikle daha zor şartlar altında ve daha fakir durumda yaşayan Şiilere rağmen Sünni nüfus çok daha refah içerisinde ve toplumsal elit tabakayı oluşturmaktadır.

Bölge ülkeleri arasında bağımsızlık konusunda en geç kalmış ülke olmasına rağmen Bahreyn 39 yıllık tarihinde yaşadığı değişim süreçleri ile siyasal katılım konusunda "başarısız dahi olsa" önemli girişimlerde bulunmasıyla diğer ülkelerden farklılaşır (Salha 2010: 8). Fakat bu siyasal katılım, ülke içerisindeki mezhep ayrıştırılmasına veya mezhep temelli ayaklanmalara karşı tam anlamıyla bir set vazifesi yapamamaktadır. İstihdam, memuriyet ve konut edindirme gibi konularda mezhep gözetimi yapıldığı, kolluk kuvvetlerinde Şii olanların terfi ettirilmediği ve ülke içerisinde seçim sisteminin Şiilerin aleyhine olacak şekilde kurgulandığı ve ülkenin nüfus yapısının Sünniler lehine değiştirilmesi gayesiyle bazı fakir Müslüman ülkelerden çalışmak üzere Bahreyn'e gelen Sünnilere vatandaşlık verilmesi gibi politikalar toplumsal tabanda ayrışma ve çatışmanın temel sebeplerini oluşturmaktadır (Akkaya 2013: 7) İktidarın da bu tepkilere sert ve anlayışlı olduğu savunulamayacak karşılıklar vermesi ülke içerisinde önemli sosyal sorunların çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Bugün nüfusun önemli bir bölümü kırsal kesimlerde yaşasa da; 200 yıllık İran egemenliği sürecinde yayılan Şii inancı (Büyük Larousse 1994: 388) ve en ufak bir toplumsal Şii hareketi El-Halife ailesi tarafından en önemli tehdit olarak görülmekte, bu da Sünni iktidar ile Şii muhalefetin anlaşmalarını ve sonrasında da tabanlarını uzlaşmaya ikna etmesi sürecinde karşılıklı zorluk yaşamalarını ve özellikle de genç nüfusun sürece daha duygusal tepkiler verebilmesini de tetiklediği düşünülebilir.

Aslında ülke içerisinde yaşayan gayrimüslim ve bazı adalarda inşa edilmiş Anglikan ve Katolik kiliselerinden Bahreyn halkının dini inançlara gayet saygılı olabileceğini anlasak dahi, özellikle bölgesel tehdit olarak addedilen İran'ın varlığı ve Şii halklar üzerindeki etkisi Bahreyn yönetimini bu hoşgörünün onlara da

gösterilmesinden soğutmuş ve en büyük tehdit olarak görülmesinin önünü açmıştır. Bu süreç de Şii ve Sünni bireyler arasındaki ilişkilere yansıma riskini doğurmuş, özellikle 1979 sonrası dönemlerde halkın bölge halklarına nazaran yoğun biçimde politize olmasına yol açmıştır.

Toplumsal gündelik yaşam boyutunda özellikle de en stratejik süreçler olan eğitim ve sağlık alanlarında kamu hizmetlerinden eşit manada faydalanabilmeleri bu noktada muhalif kesim tarafından yeterli görülmemektedir. Sağlık hizmetlerinin Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi Bahreyn'de de vatandaşlar için ücretsiz ve iyi durumda olması yeterli görülmemekte, zaten tüm gelişmiş ülkelerde vatandaşların tamamına hizmet sağlamakta olduğu bu durumu bir lütuf olarak değerlendirmenin tutarsız olacağı fikrine etki etmemektedir. Bunun yanı sıra bugünkü nitelikte olan geçmişi 1932 senesine kadar dayanan Arap Yarımadasının en eski eğitim sistemine sahip olunması, 1970'lerden bu yana ülkenin gider kalemleri arasında en önemli yerin eğitime ayrılması, çocukların yaklaşık yüzde 70'inin okula düzenli olarak devamı, üniforma, yemek ve ulaşım gibi temel ihtiyaçların tüm öğrenciler için devlet tarafından karşılandıktan sonra yaklaşık 12 senelik seküler bir eğitim hizmeti verilmektedir (Bahrain Ministry of Education 2001: 9). Tüm bu uygulamalara rağmen ülke içerisinde karışıklıkların önünün alınamaması; durumun salt eğitimle sakinleştirilebilmesinin pek mümkün olmadığı fikrini destekler niteliktedir.

3.3. Bahreyn'in Bölgesel Konumu ve Jeopolitik Önemi

3.3.1. Ticari Durum

Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'nın en stratejik konumlarından birisine sahip olan Bahreyn, bu konumun olumlu ve olumsuz etkilerini tarih boyunca doğrudan hissetmiştir. Gerek politik, gerekse ekonomik açıdan kritik öneme haiz Bahreyn Krallığı, arkeolojik dönemde olduğu gibi 21.yüzyılda da durumunu muhafaza eder. Tarihin ilk ticaret yollarından birisi olmasa da, antik dönemlerde Ortadoğu'nun Uzakdoğu'ya erişimi, coğrafi keşifler sonrasında büyük güçlerin Hindistan başta olmak

üzere hammadde kaynaklarına ulaşması ve sanayi devrimi sonrasında da uluslararası ticaretin dünyadaki hegemon devletler tarafından tüm dünya genelinde kontrol edilebilmesi adına her daim önem arz etmiş olan Basra Körfezi, aktif dış politika izleme gayesinde olan güçlerin ilgisinin devşirildiği önemli bir alandır.

Suudi Arabistan ve Katar'ın tam ortasında yer almasının yanı sıra, özellikle petrol ürünleri olmak üzere her alanda faaliyet gösteren ticaret gemilerinin güzergahında Basra güzergahı açısından etkileyici konuma sahip olan ülke, konumu itibarıyla Ortadoğu için bir ticari merkez konumuna gelmiştir (Gillespie 2002: 4).

Genel olarak petrol zengini monarşilerin bulunduğu bu körfez ülkeleri arasında en küçük, en az nüfusa sahip ve en az zengin olan ülke Bahreyn, bölge ekonomisinin yaklaşık olarak sadece 1/60'ını oluşturur (World Bank, 2014, <http://www.data.worldbank.org/data-catalog/GDP-ranking-table>, 14 Haziran 2015'te erişildi).

Bölgedeki petrole dayalı ve iş dünyasıyla çok derin bağlantıları olmayan ekonomilerin aksine Bahreyn bölgenin "Business - Friendly Economy (İş Dünyasına Dost Ekonomi)" intibasını beslenen ülkesidir ve bu algı özellikle son dönemde Arap Baharı protestoları sonrasında yaşanan süreçte zarar görse de, tam manasıyla aksi yönde bir algı oluşmuş değildir (Ulrichsen 2014: 339). Bunda manda döneminde sağlanan ekonomik performansın da ayrı bir kültür oluşturduğu iddia edilebilir fakat ülke ekonomisinin İngiliz mandasından çıkıp, bağımsız bir devlet haline gelmesi, mali yönden ülkeyi zenginleştirmiş ve dünyaya entegrasyonunu da kolaylaştırmıştır (Gerges 2014: 112). Ekonomisinin temel direklerini bölge ülkelerine nazaran çok düşük miktarlarda olsa da petrol (Index Mundi, 2014, <http://www.indexmundi.com/map/?v=98>, 23 Kasım 2015'te erişildi) diğer körfez ülkelerinin de desteğiyle petrokimya ve dünyadaki rezervleri konusunda ciddi söz sahibi oldukları alüminyum sanayi oluşturmaktadır (World Aluminum, 2016, <http://www.world-aluminium.org>, 23 Kasım 2015'te erişildi). Bunun yanı sıra bankacılık, finans, eğitim ve turizm gibi politik yapıyla doğrudan alakalı sektörlerde de bölge ülkelerinden doğan açığı kapatarak söz sahibi olan Bahreyn, tükenme ihtimali çok uzak olmayan petrol kaynaklarından doğması muhtemel ekonomik daralmasını kapatma gayreti beslemektedir. İslami

bankacılık, kıyı bankacılığı, İslami finans işlemleri, bölge ülkelerine nazaran daha modern eğitim sistemi ve politik yapının kısmen daha rahat olması hasebiyle turizm için elverişli şartları ile rağbet görmektedir.

Tersanecilik ve alüminyum üretimi konusunda dünyada önde gelen ülkelerden birisi olarak değerlendirebileceğimiz Bahreyn Krallığı, Suudi Arabistan ile olan Kral Fahd Köprüsü bağlantısı, Katar ile deniz üzerinden yakınlığı ve İran ile yaklaşık 200km olan mesafesi ile özel bir konuma sahipken, Körfez'in en küçük emirliği olmasına karşın tarihsel süreçte de görüldüğü üzere derin ve elverişli limanları sayesinde hem ticari hem de askeri açıdan önemini her daim muhafaza edebilmiştir (Arı 2012: 512). Bunda Suudi Arabistan ile arasında kurulu olan petrol boru hattı ve Bahreyn rafinerilerinde işlenen petrolün arzı için yüksek tonajlı gemilerin yanaşabileceği altyapı imkanlarının da varlığını göz ardı etmemek gerekir (Academic Library 2015, http://academlib.com/8499/political_science/bahraains_importance#668, 24 Ocak 2016'da erişildi).

1970'li yıllarda karışan Lübnan'dan kaçan yabancı sermayeyi çekme gayretleri ile başlayan finansal merkez olma süreci, günümüz değerlendirmelerine baktığımızda Bahreyn'in BAE ve Katar'a ilaveten, İslami bankacılık işlemlerinde en önde gelen ülke olan Malezya ile de yarışır durumda olduğunu gösterir. Tarihte inci avcılığı ile başlayıp, petrol ile devam eden, petrol rezervlerinin sonunun görülmesiyle birlikte, Suudi Arabistan desteğiyle rafineri işlemleri ülkenin ihracat giderlerinin yaklaşık %80'ini karşılayabilir durumdadır (DEİK 2011: 3).

19. yüzyılda bölgenin egemenliği altında bulunduğu Osmanlı Devleti'nden önce İngilizler tarafından geniş petrol rezervlerine sahip olduğunun anlaşılması ile artmaya başlayan stratejik önemi, 1929 Küresel Buhranı ve 1974 Petrol Krizi ile Batı'nın zihninde pekişmiş ve günümüzdeki suretine bürünmüştür (Yergin 2009: 77). Bu noktada fosil yakıtların öneminin azalma ihtimali ortaya çıksa bile, bölgenin ne ekonomik ne de politik önemi azalmamaktadır. Üretimin kesintisiz devam etmesi adına Uzakdoğu, Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerine arzın devam etmesi hususunda kilit role sahip olan bölge, jeo-ekonomik ve jeopolitik açılardan önemli olması kadar, tarih boyunca gerilim, anlaşmazlık ve çatışmaların yaşanmasıyla da bilinmektedir.

Dünyaya yönelik petrol arzında çok önemli söz sahibi Irak, Kuveyt, İran, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerin okyanuslara açılan yegane kapısı niteliğinde olan Hürmüz Boğazı'na yakınlığı da Bahreyn'e yönelik Batı ilgisini artırır. Özellikle 1979 Devrimi ile Batı'ya yönelik olumsuz bir tavır takınan İran'ın genellikle petrol kartı ve Hürmüz Boğazı geçişleri kartlarını öne sürmesi de bölgeyi daha karmaşık hale getiren unsurlar arasında yer alır (Foreign Affairs Committee, 2014, <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201314/cmselect/cmfaaff/88/8808.htm>, 19 Aralık 2015'te erişildi).

Tarım amaçlı kullanılan makinelerden oyuncaklara, taşıma araçlarından savunma sanayisine kadar her alanda mutlak ihtiyaç olan en önemli hammadde petroldür. Her gün dünya pazarlarına arz edilmek üzere yola çıkan ve dünyadaki hacminin yaklaşık %40'ına tekabül eden petrol taşımacılığı üzerine faaliyet gösteren gemi güzergahlarının korunması gerekliliği hem Batı'nın güvenlik anlayışında çok önemli yer tutar, hem de bölgenin aslında modern endüstriyel dünyanın kalbinin attığı yer olarak tabir edilmesini anlaşırlar (Sevim 2012: 7).

Bölgede Osmanlı'nın yıkılması sürecinde önemli rolü olan İngilizlerin, SSCB tehdidinden korkup bölgeye getirdiği ABD, kısa süre içerisinde bölgede belirleyici güç konumuna gelmiş ve bunu günümüze dek sürdürmüştür (Kocaoğlu 1998: 17). Genel Ortadoğu politikası çerçevesinde ABD özellikle petrolün Batılı ülkelere güvenli şekilde transferi ve burada faaliyet gösteren küresel sermayeli petrol şirketlerinin çıkarlarının her şart altında korunmasını amaçlamaktadır. Aksi durumda 1973 Arap-İsrail Savaşı akabinde patlak veren Petrol Krizi dönemindeki gibi petrol fiyatlarının çok ciddi oranlarda katlanarak artması ve ABD başta olmak üzere Dünya ekonomisinin bundan derin şekilde etkilenmesi kuvvetle muhtemeldir.

Dünya petrolünün en önemli üreticilerinden birisi olan Suudi Arabistan'ın Bahreyn'i yöneten El-Halife ailesi ile çok yakın ilişkiler içerisinde olması, dış politikada da önemli bir ittifak ortaya koyar. Suudi Arabistan ile Amerika Birleşik Devletleri'nin de önemli müttefikler olduğunu göz önünde bulundursak, Suudi Arabistan veya Bahreyn'de çıkacak bir karışıklığın, dünya petrol ekonomisini olumsuz yönde etkilemesi

olası olduğundan, Bahreyn için en ideal durum küresel güçler tarafından mevcut durumun muhafaza edilmesi korunması şeklinde kabul görmektedir.

3.3.2. İdeolojik Yapı

Körfez ülkeleri arasında hem demokrasinin kısmen de olsa varlığı, hem Hıristiyan nüfusa yönelik dini hoşgörü, hem de Batı yanlısı otoritenin varlığı Bahreyn'i diğerlerinden farklı kılmaktadır. Bölgesel güçlerden Suudi Arabistan'ın yönetim, İran'ın ise nüfusun yüzde 70'ine yakınına oluşturan Şii nüfus üzerinde olan etkisi Bahreyn'de bugün yaşanan iç sıkıntıların başında gelmektedir. Vahhabi - Selefi gelenekten gelen Suudi ailesinin iktidarda oluşu ve Bahreyn'i hem siyasi, hem ekonomik hem de sosyal olarak kendisine bağlı hale getirmiş olması ile 1979 İslam Devrimi sonrası burayı kendi vilayeti olarak tanımlayan İran otoriteleri aslında Bahreyn üzerinde bir vekalet savaşı yürütmektedir. Devrim ihracı ve Şii hilali gibi politikalarla İran'ın Bahreyn'i tehdit eder niteliğe gelmesi, sosyal ve siyasi yapılarının benzer olması sebebiyle Suudi Arabistan başta olmak üzere diğer Körfez ülkeleri tarafından da tedirginlikle karşılanmıştır. İslam devrimi akabinde ulus devlet niteliğinden öte mezhepsel bir bütünlük çerçevesinde tanımlanabilecek olan İran'ın bölgesel yayılma politikası, özellikle ilerleyen yıllardaki sert tutumlarını yönlendiren temel güdülerden birisi olarak görülebilir (Brzezinski 1997: 73). Bu eksende Bahreyn kadar yüksek oranda olmasa da içerisinde Şii nüfus barındıran Suudi Arabistan yönetimi İran'ın Bahreyn'e yönelik tutumlarına karşı tamamıyla El-Halife ailesinin sonuna kadar yanında olan politikalar izlemektedir. Bunun temel sebepleri olarak Bahreyn'in Şii iktidarına girmesinin bölgede domino etkisi yapabilmesi ve Körfez ülkelerinin çok ciddi şekilde iktidar sarsılmaları yaşaması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Bahreyn'in hem bölge hem de dünya için ne anlama geldiği sorusunun üzerinde durulduğunda; hem Arap - Pers hem de Sünni - Şii mücadeleleri açısından tam manasıyla bir tampon bölge olduğu herkes tarafından kabul görebilecek bir realitedir (Fuccaro 2009: 177).

İran, Suudiler ile tarihi mücadelesinde Bahreyn bünyesindeki Şii'leri Beşinci Kol olarak kullanma amacında başarılı olup iktidarı ele geçirebilirse, bölgede yıkıcı nitelikte çok büyük iktidar değişikliklerinin yaşanması olasıdır. Bu doğrultuda 2010'da patlak

veren Arap Baharı'nın Körfez bölgesinde sıçradığı tek ülkenin Bahreyn olması da, bu ülkede yaşanan olaylar esnasında Suudi Arabistan ve İran'ın izledikleri politikaları da anlamlandırmak daha kolay olacaktır. İran'ın Arap Baharı süreciyle birlikte Bahreyn üzerinde etkisini artırma gayreti ve Suudi yönetiminin bu süreçte El-Halife yönetimine doğrudan asker desteğiyle çok net şekilde arka çıkması daha okunabilir hale gelmektedir (İnat 2016: 22).

Arap Baharı sürecinde yaşanan iç çatışma örnekleri arasında Bahreyn'in Körfez ülkeleri arasında ve hatta bu eylemlerin yaşandığı tüm ülkeler arasında ayrı bir önemi vardır. Demagojik yapılarının çok benzer olması, Bahreyn'deki olası bir Şii Devrimi'nin tüm bölgeye sıçrayacağı korkusuyla özel öneme haizdir. Bu durum Türkiye, İran, Irak ve Suriye'de bulunan Kürtlerle, bölgede yerleşik Şii'lerin durumlarının benzetilmesinin ve Bahreyn'in çok önemli bir dengeleyici ve bir mihenk taşı olduğu görüşünün ortaya çıkmasının önünü açmıştır (Başkan, 2011, <http://www.timeturk.com/tr/2011/03/16/bahreyn-yikilirsa-cok-buyuk-deprem-olur.html> , 22 Ocak 2016'da erişildi).

3.3.3. Askeri Önem

Nüfus olarak bakıldığında askeri manada çok yüksek bir kapasiteye sahip olması beklenmeyen ülke, özellikle Suudi Arabistan'ın gerekli durumlarda müdahale gücünü arkasında hissetmesinden dolayı, askeri güç konusunda çok büyük eksiklik hissetmemektedir. 1,4 milyon civarındaki nüfusun içerisinde silah altına alınabilecek durumda olan 800 bin kişi, ülkenin olağanüstü hallerde silah altına alabileceğini düşündüğü nüfusu belirtirken, 104 savaş uçağı, 62 helikopter, 180 tank, 277 silahlandırılmış araç yıllık 900 milyon dolar seviyesinde olan askeri harcamaların en önemli kalemidir (GFP 2016, <http://www.globalfirepower.com>, 24 Mart 2016'da erişildi).

Bahreyn, ABD'nin en önemli ve en büyük askeri üslerinden 5. Filo'ya da ev sahipliği yapar. Hürmüz Boğazı ile birlikte Basra Körfezi'nin en önemli noktası olan Bahreyn, enerji arzı ve ticaret güzergahlarının kontrol edilmesinin yanında, politik olarak İran'a karşı bir yaptırım vasfı taşır (Choueiri, 2011: 188).

Bahreyn'in 'her ne kadar İran kabul etmese de' İran destekli Şii muhalefet tarafından ele geçirilmesi durumunda bu Körfez Ülkeleri kadar, ABD için de bir başarısızlık ve kayıp olarak değerlendirilecektir. Bu görüş paralelinde Bahreyn'in İran-Suudi (KİK) savaşının cephesi olması ve bu cephede ABD ve müttefiklerinin kaybetmesi riskine karşı, 5. Filo'nun varlığının mühim bir yeri olduğu ortadadır (Öztürk 2011:453). Bölgede ABD için diğer ülkelerden konum olarak daha değerli olarak yorumlanabilecek olan Bahreyn, aynı zamanda uzun süreli bölgesel ortak statüsünde görülmektedir (https://www.washingtonpost.com/opinions/washingtons-uneasy-alliance-with-bahrain/2011/08/03/gIQATWw5uI_story.html, 24 Mart 2016'da erişildi). Manama'nın ABD için bölgedeki en eski müttefik ve en önemli lojistik merkez olduğu her iki Körfez Savaşı'ndaki rolü ile net olarak kanıtlanmıştır. Ülkedeki Şeyh İsa Hava Üssü, Bahreyn ve ABD tarafından ortak şekilde kullanılmaktadır. Bahreyn'i terörle mücadelede ileri uç kalelerinden birisi olarak gören ABD, 6 bin civarında asker, savaş uçakları ve füzelerini buraya konuşlandırmıştır (http://www.ntv.com.tr/dunya/bahreyn-neden-onemli,1n1f-pwFGUea_4oMhud4Pw, 24 Mart 2016'da erişildi).

İlaveten petrol arzı açısından hayati öneme sahip Hürmüz Boğazı'nın siyasi kaygılar doğrultusunda bir yaptırım olarak İran tarafından kolaylıkla kapatılabileceğinin açıklanması da 5. Filo'yu özellikle Batı ve Körfez ülkeleri tarafından daha önemli kılar. İran Savunma Bakanı'nın "*Hürmüz Boğazı'nı kapatmanın bir bardak su içmek kadar kolay*" olduğu yönündeki tehditkar açıklamaları, buradaki askeri hareketliliği daha da hızlandırmış ve benzer tehditlerin önceki dönemlerde Suudi Arabistan önderliğinde altı üyeli Körfez İşbirliği Konseyi'nin kurulmasına yol açtığı gibi ve ilerleyen süreçte Birleşik Arap Ordusu'nun da oluşumu çalışmalarının önünü açmıştır (BBC 2011, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16344102>, 3 Mart 2015'te erişildi). İran'ın bu yaklaşımı ABD tarafından da yanıtı bırakılmamıştır. 5. Filo'nun sözcülüğü, İran'ın böyle bir işe girişmesi durumunda; bu boğazdan geçecek mal ve nakliyat ulaşımının uluslararası ekonomi ve bölge için hayati önemde olduğunu ve bu uluslararası boğazlardaki ulaşım özgürlüğünü engellemeleri durumunda; İran'a kesinlikle müsamaha göstermeyeceği" açıklandı (<http://haber.sol.org.tr/dunyadan/abd-5-filosundan-irana-hurmuz-yaniti-haberi-49866>, 2 Mayıs 2016'da erişildi).

Suudilerin belli dönemlerde Katar gibi diğer Arap ülkeleriyle olan anlaşmazlıklarında dahi desteklediği Bahreyn yönetimi, bunu Şii muhalefetin kitle eylemlerinin başladığı 1980'lerde ilk kez ortak hava üssü ve 1 milyar dolarlık para yardımı ile görürken, bu yakın ilişkinin sürdürülebilmesi için iki taraf da gayretlerini yoğun şekilde sürdürmektedir (Sotloff 2011, <http://thediplomat.com/2011/01/the-importance-of-bahrain>, 3 Ağustos 2015'te erişildi).

Bahreyn'in askeri açıdan önemini gösteren bir diğer husus da; bölgeden yaklaşık 50 sene önce 1971'de çekilen İngilizlerin tekrar dönüş politikalarını Bahreyn'de deniz üssü kurma projesiyle uygulamaya koymasından anlayabiliriz (The Telegraph 2015, <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/defence/11968937/UK-starts-construction-of-new-naval-base-in-Bahrain.html>, 2 Kasım 2015'te erişildi). Soğuk Savaş sürecinde İngilizlerin bölgeden uzak kalmasının ardından 21.yy. başında tekrar dönme talepleri bölgede vazgeçilmesi pek mümkün olmayan hegemon çıkarlarını ortaya çıkartmaktadır. Makro düzeyde Ortadoğu, mikro düzeyde ise Bahreyn'in önemini anlamak adına, Soğuk Savaş süreci de önem arz eder. Hem Batı Bloğu, hem de Sovyet Bloğu, bu modern savaş süresince enerji kaynaklarını ve ticaret yollarını güven altına alabilmek adına bölge üzerinde hakimiyet kurabilme gayesi gütmüşlerdir (Matthiesen 2013: 127). Dolayısıyla deniz üzerindeki askeri mücadelelerde işlevsel bir liman olarak Bahreyn diğer ülkelerden bir adım daha öne çıkabilmektedir.

Ekonomik tedbirler doğrultusunda ticari gemilerin uluslararası sularda serbest dolaşımını sağlayabilmek gayesiyle, uluslararası deniz hukuku kapsamında güvenli geçişini temin etmek amacıyla Bahreyn'de bulunan Amerikan 5. Filosu, zaman içerisinde politik gelişmelerle önemini ve gerekliliğini de arttırmıştır. Irak'ta Saddam Hüseyin yönetimine karşı başlatılan 2. Körfez Savaşı öncesinde Türkiye hükümetinin ABD'nin Irak'ın kuzeyinden cephe açmasına müsaade etmeyeceğini belirtmesi; güney cephesinin ve Bahreyn'deki üssün önemini daha da arttırmıştır (Hodgson 2010: 3).

IV. BÖLÜM

4. BAHREYN DIŞ POLİTİKASI VE MEZHEP UNSURUNUN ETKİLERİ

4.1. İran İslam Devrimi (1979)

Ortadoğu siyasetinde etkili olmuş kadim uygarlıklardan birisi olan İran'da; iç siyasetin şekillenmesinde tarih, din, sosyoloji ve jeopolitik faktörlerden etkilendiği görülmektedir. Coğrafi konumu ve tarihsel deneyimleri itibariyle coğrafyasında dominant olmayı hedeflemek, İran dış politikasının her daim kaderi olmuştur (Efegil 2012: 56). Modern zamanlara kadar kökenleri antik dönemlere uzanan İran siyasi tarihi esas olarak Perslere dayanmakta ve bu erken dönem imparatorluk ile Yunan şehir devletlerinden Hindistan'a kadar uzanan sistematik ve etkili bir imparatorluk kurmayı başaramışlardır (Şahin 2008: 3).

İslamiyet ile Arapların Orta Asya'ya yönelik yaptığı fetihler ve Ömer'in İran havzasını fethetmesiyle İranlıların kaderi değişmiş, İran ulusal benliği ve dış siyasi kişiliğin 1501 Safevi Hükümdarlığı ile Şiiliğin benimsenmesine kadar yeni bir düzleme girmiştir (Saray 1999: 144). Bu düzlem kendi siyasi anlayışını tebaa ile bütünleştirmesinde ve çevre Sünni güçler ile mücadelesinde Safevi ve Halefi Kaçarlar tarafından etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Şiilik; hem dini bir anlayış hem de halkın sisteme bağlılığını arttıran bir çimento işlevi görmüştür (Saray 1999: 24). Fakat bu etkin faktör 1973'deki İran Devrimi'ne kadar ideolojik bir düzlemde şekillenememiştir. 19. yüzyıla kadar Tütün İsyanı ve 20. yüzyıldaki anayasal hareketler Şii ulema tarafından benimsenmemiş, bir devrim şekli olarak ancak 1979'da işlevsellik kazanabilmiştir (Şahin 2008: 4).

İran'da yaşanan iç gelişmeler ve dış politika hamlelerinin halkta uyandırdığı rahatsızlık devrime yönelik en önemli tetikleyici oldu. 54 senelik Pehlevi Hanedanlığı'nın ABD ile ilişkilerinden rahatsız olan kesim ile toplumu dini ve kültürel açıdan yozlaşmaya mahkum ettiği, ayrıca ekonomik açıdan mağdur olan grupların başarılı bir organizasyonla yönetilmesi sonucu devrim gerçekleşmiş, sonuç olarak Şah devrilerek kaçmak zorunda kalmıştır (Hatterington 1982: 88). 1979 senesinde Ayetullah Humeyni tarafından gerçekleştirilen devrim ile Şiilik 1571'den beri ilk kez devlet ideolojisi ve toplum dinamiği olarak etkin bir rol almaya başlamıştır (Saray 1999: 17). O döneme kadar ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olmak için Suudi Arabistan ile yarış halinde bulunan İran yönetimi, Kum şehrinde ayaklanmaların başlaması, sonrasında Tebriz'in ele geçmesi, sadece Şii değil, sol muhalif hareketlerin de dahil olmasıyla manevra alanı kazanmak adına liberalleşme girişimlerinde bulunsa da, devrilmekten kurtulamamıştır (Baktiar 1989: 33). 16 Ocak 1979'da tatil bahanesiyle Şah Muhammed Rıza Pehlevi ve hanımı Şahbanu Farah'ın yurtdışına kaçması ve 1 Şubat 1979'da Ayetullah'ın sürgünde bulunduğu Paris'ten İran'a dönmesi ile İran'da Pehlevi monarşisi resmen sona ermiş oluyordu (Boran 2011: 181). Bunun akabinde içerideki devrimci zümreler arasında çatışmalar ortaya çıkmış, 1980 Eylül'ünde Irak ile savaşın da başlamasıyla yeni oluşan Şii otorite için mücadele süreci de başlamıştır. Bir yandan Saddam Hüseyin Irak'ı ile savaşırken, bir taraftan da devrimi ve rejimi ihraç etme gayesi taşıyan İran, Bahreyn gibi Sünni yönetimde bulunan ülkeleri de bu savaş sürecinde karşı cephede yer almak zorunda bırakıyordu (Arı 2012: 432).

Şiilik toplumun hayata bakış açısının şekillenmesinde ve bütün hamlelerin bu pencereden yorumlanmasına sebep olmuştur (Özdoğan 2014: 1). Siyasi, sosyolojik ve diplomatik olarak etkin faktör Şiilik olmuş ve bu anlayışın dayandığı "Velayet-i Fakih" kavramı İran devletinin Şiiliğin ve ezilen halkları (Müslüman halklar da dahil olmak üzere) korumada ve bu yolda bir dış politika belirlenmesinde araç olarak kullanmıştır. Bu bağlamda "Büyük Şeytan"¹⁶ ile mücadelesinde pragmatist olarak hareket ederek - çoğu tarihlerde bu politikadan feragat etse de - bunu günümüzde bile en etkin dış politika perspektifiyle devam etmektedir (Özdoğan 2014: 1).

¹⁶ Büyük şeytan olarak görülen ABD-İran ilişkilerinde tarihi süreç içerisinde oluşan Amerikan karşıtlığı etkili olurken, bu sefer küçük şeytan olarak adlandırılan Sovyetler Birliği ile ilişkilerde uluslararası sistemin yapısı etkili olmuştur (Gündoğan 2011:99).

İran rejiminin mezhep propagandası ile Pers gücünün yükselmesi için temel hedef hinterlandı olan makro bakışla Şii Hilali, daha dar bir bakışla da Afganistan Lübnan hattı içerisinde yayılmak olsa da; dönemsel olarak bu hat değişkenlik göstermiş ve belirli zaman aralıklarında da başarılı olmuştur. Çünkü İran'ın kendisine avantaj olacak Şii nüfus bu coğrafyada atıl olarak beklemektedir (Efegil 2012: 57). Bir diğer avantaj ise Ortadoğu ülkelerinde bulunan Şii nüfusun azınlıkta ya da ezilen tarafta yer almasıdır. İran bu vaziyet tespitini iyi yaparak bu kitle ile olan iletişimde zaman zaman son derece olumlu tepkiler almış, bazı bölgelerde ileriye dönük olarak sağlam adımlar atabilmiştir (Şahin 2008: 12). Bahreyn de İran'ın devrim ihracı politikasından en fazla etkilenen ülkedir. İran'ın burayı 14. vilayeti olarak görmesi, Bahreyn hükümetinin en öncelikli problemi olagelmiş ve hem iç hem de dış politikanın bu ekseninde şekillenmesinin önünü açmıştır (İnat 2004: 269). Kuruluşundan bugüne dek Bahreyn gündemini şekillendiren en önemli dinamiklerden birisi de budur.

Rafsanjani döneminde ılımlı dış politika adına Devrim ihracı politikasına müsaade edilmese de; İran yine de bölge ülkeleri tarafından tehdit olarak görülmekten kurtulamamıştır (Ramazani 2012: 398). Rejim ihracı politikası ABD'nin 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'ne yönelik terörist saldırılarının üzerine Afganistan'a girmesi ve 2003 senesinde Saddam Hüseyin rejiminin yıkılmasına yol açmış ve ilk bakışta başarısız olarak değerlendirilmiştir. Belirli bir dönem duraksayan rejim ihracı politikası sonraki yıllarda daha aktif bir hale dönüştürülmüştür. Örnek olarak da Saddam Hüseyin sonrası Irak'ta kurulan oluşan hükümet boşluğu Maliki hükümetiyle Irak'ın, İran kontrolüne altın tepside sunulması anlamına gelmektedir. Irak'taki %30 civarındaki Şii nüfus, İran'ın burada etki kurmasına yardımcı olmuş ve Lübnan hattında Esed ve Hizbullah'a askeri ve mali destek ulaştırabilmesinde büyük avantaj sağlamıştır. Fakat bu hamleler ABD ve İsrail düşmanlığı politikası altında yıllara yayılan imaj yenilemesi çalışmalarını bir kaç sene içerisinde yıkmış, yerini Sünni dünyasında oluşan bir İran karşıtlığına bırakmıştır (Karaağaçlı 2011). İran düşman ilan ettiği Batı ile her ne kadar medya üzerinden sert eleştirilerle algı yaratmaya çalışsa da; gizli müzakereler yapmaya devam etmiştir. Özellikle Ahmedinejad döneminde sıkça kullanılan bu politika sayesinde İsrail ve Batı ile pazarlıklar yapılmış, medya önünde ise klasik tehditler tavan yapmıştır (İnat ve Ataman 2013: 390).

Rejim kendi sürekliliği için "içe kapanma" yolunu tercih ederek ülkeyi altyapı yönünden çağa ayak uyduramamış bir sığığa mahkum etmiştir. Yeraltı kaynakları açısından zengin böyle bir ülkenin, bu kaynakları çıkartmakta kullanılan tesis ve altyapılarının Sovyet dönemi teknolojisine sahip olduğu belirtilirse, İran'ın Batı ile görüşmekte esasında ne kadar haklı olduğunu daha net anlama fırsatı bulunabilir (Özdoğan 2014: 1).

Üç koldan dışarı doğru devam eden rejim ihracı hedefi ve Batı ile görüşmeler, yeni bir dış politika tarzı arama çabaları, Ruhani'nin Cumhurbaşkanı olması ile daha aktif olarak devam etmiş, İran Suriye'de artık fiili olarak bulunmaya başlamış, Yemen, Irak ve Lübnan'da coğrafyayı doğrudan etkileyen belki de bir numaralı güç olmayı başarmıştır (İnat ve Ataman 2013: 399). Ayrıca Batı ile olan anlaşmazlığın son bulmasında tecridin kalkmasının ilk meyvelerini Ortadoğu'da daha rahat hareket ederek toplamaya başlamıştır.

İran tarihine baktığımızda Muhammed Hatemi, Haşemi Rafsancani, Hasan Ruhani gibi isimlerin Cumhurbaşkanı olduğu dönemlerde rejim yumuşamış ve daha fazla diplomasi yoluna giderek; hem nefes almış, hem de bu yumuşama ile içeriden gelecek 'demokrasi ve insan hakları' taleplerini asgari düzeye indirmeyi başarmıştır (Özdoğan 2014: 1). Sonuç olarak değişen sadece yüzler olmuş, ana hedef rejim ihracı ve rejimin sürekliliği hedefi olmuştur. 1979'da teolojik temelde kurulan devlet, rejim sadece İran'ın değil tüm Müslümanlarındır" imajı verse de; ilk yıkmak istediği tabular Sünni Devletlerin bulunduğu alanlar olmuştur. Bu siyasetin altında yatan neden ise tarihsel olarak Hz. Ömer zamanına kadar dayanan Arap - Fars rekabetidir. Sert karşılaşmaların yaşandığı bu politik gayeler uğruna çatışmalar halen devam etmektedir (Efegil 2012: 54).

Bu politikayı önlemek için de; yakınlaşan Sünni, Arap ve seküler iktidarlar Saddam Hüseyin'i destekleyerek, 1980 ve 1988 arası bu yayılma hedefini bir nebze de olsa durdurabilmeyi başarmışlardır. Kısa vadede kazananın olmadığı, yıllar süren bu savaşta Arap güçleri İran'ı bir müddet daha kendi sınırları içerisinde tutabilmiş, İran ise bu süre zarfında kendi rejimini ülke içerisinde güçlendirmiştir.

Rejim ihracının bir diğerk önemli ayağı ise Lübnan olmuştur. Lübnan'ın İran için önemli özelliklerinden birisi Hizbullah'a verdiği fiili destektir ve bu sayede Ortadoğu'da imaj tazeleyerek Müslüman aleminin gönlünde İslam'ın savunucusu rolüne soyunmuştur (Boran 2011: 63). Lakin desteklenen Hizbullah güçleri bir dönem çatışmalar yaşasa da; bugün İsrail ile savaşmak yerine Esed ailesinin bekası adına bir askeri müttefik haline dönüşmüştür (<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/hizbullah-esad-iliskisi>, 16 Nisan 2016 tarihinde erişilmiştir). Lübnan'da Hizbullah'a destek verirken İslam'ın savunucusu rolü arayan İran, aynı politikayı seküler Esed ailesini savunurken devam ettirmemiş, aksine Hama katliamında iktidara destek vermiştir (Özdoğan 2014: 1). Aksine şeriatla yönetilen Suudi Arabistan ile iyi ilişkiler kuramaması, Azerbaycan-Ermenistan sorununda ise Ermenistan'ı destekler politikalar gütmesi de yine İran'ın iddiasını çürütecek nitelikteki gelişmelerdir.

Bu gelişmeler ışığında Ortadoğu'da devletler arası diyalogdan ziyade, iktidarların halklar ile olan diplomasisi daha etkin olmaya başlamıştır. Arap milliyetçiliğinin çökmesi siyasal İslam'ın yükselişinin hissedildiği şu dönemlerde İran'ın ne denli yararlı bir dil takındığı Büyük Şeytan'ın yok edileceği vaatleri ile kullanılmaya başlanmış 1500 km menzilli füze denemeleri; Ortadoğu halklarının gözünde "İslam'ın Kahramanı İran" imajını tazelemeye çalışmaktadır. Bu vesileyle fiili olarak girmediği veya henüz giremediği ülkelere ilk olarak imajı ile bir giriş yapma, halk nezdinde sempati uyandırma gayreti benimsemektedir.

İran'ın bu politikaları sayesinde Ortadoğu da yaşanan tüm sorunlara baktığımızda; hepsinde İran'ın dolaylı ya da direkt olarak bağlantılı olabildiğini görmekteyiz. Sorunlara müdahil olma yollarından bir diğeri ise; çatışma taraflarından İran politikasına en yakın olan kesime destek vermek aracılığı ile gerçekleşmektedir. Bu sayede yöneldikleri sorunlar hususunda etkin güç olmak daha kolaylaşmış, bu da İran'ı Ortadoğu da hesaplar yapılırken gözden kaçırılmaması gereken bir aktör haline getirmiştir. Örnek olarak Lübnan ve Filistin sorunlarında din yönü ile birçok İslami gruba desteğini esirgemeyen İran, her zaman dominant olmayı başarmış, Türkiye'nin PKK sorununda seküler PKK, Şii - Azeri ve Hristiyan - Ermeni arasındaki sorunda ise Ermeniler yönünde tepkiler sergilemiştir (Özdoğan 2014: 1). Bunun bir diğerk örneği

Arap Baharı sürecinde 2016 senesi itibarıyla halen çatışmaların sürdüğü Suriye'de, şeriat talebiyle ortaya çıkan muhaliflerden yana değil de, seküler bir idare gerçekleştiren Nusayri Esed ailesinden yana taraf alıyor olmasıdır.

Bu bağlamda Bahreyn gibi Şii nüfusun fazla olduğu ülkeler, doğal bir hinterland olarak benimsenmiş, ilk yapılması gereken hamle olarak Şii muhalefet ile temasa geçilmiş ve finansal destek sağlama sürecine başlanmıştır. Özellikle Arap Baharında demokrasi isyanları ile devrilen rejimlerden farklı olarak; hem demokrasi hem Şii - Sünni geriliminin temellerini oluşturduğu Bahreyn, stratejik konumu dolayısıyla İran ve Suudi Arabistan için önemli, yeraltı kaynağı zengin bir ada devletidir (İnat ve Ataman 2013: 389). Bahreyn'de azınlıkta olmasına rağmen, yönetimi elinde tutan el-Halife ailesi, her anlamda Suud anakarasına bağlıdır. Bu bağlılık politik anlamda çok yoğun görülmekle birlikte, coğrafi anlamda da Kral Fahd köprüsü ile daha somut bir hale kavuşmaktadır.

1971'de İngiltere'den bağımsızlığını elde ettiği günden bugüne, Sünni yönetimin sosyal ve ekonomik olarak dengesizliklerin mağdur değil - avantajlı tarafında olması da İran'ı bu bölgeye çeken nedenlerden birisi olmuştur. 2008 ile 2012 yılları arasında gerçekleşen büyük protestolara rağmen; Bahreyn ordusu yabancılar ile güçlendirilmiş ve ülkede her yıl vatandaşlık verilen Sünni vatandaş sayısında artış sağlanmıştır (İnat ve Ataman 2013: 391). Bu rakam 2014 senesinde 300 binin üzerine ulaşmıştır.

2011 senesinde başlayan ve bölgeyi kasıp kavuran Arap Baharı daha sonraki yıllarda Mısır'a sıçramış, Mısır'da büyük eylemler vuku bulmuş, bu gelişmeler Bahreyn'deki Şii göstericilere de cesaret ve ilham vermiştir (Efegil 2012: 59). Birçok eserde "14 Şubat Hareketi" olarak da adlandırılan Bahreyn Arap Baharı, barışçıl gösterilerle başlamış ve halk nezdinde geniş çevrelere yayılabilmeyi başarmıştır (İnat ve Ataman 2013: 394). 11 Şubat 2012 tarihinde Mısır'da 30 seneye yakın hüküm süren Hüsnü Mübarek'in devrilmesinin başarılması tüm Ortadoğu halklarında ve Bahreyn muhalefesinde heyecan yaratmış, örgütlenmeleri sağlayan el-Vifak hareketi Manama sokaklarında 14 Şubat'a geniş bir destekçi kitlesiyle aynı hedef doğrultusunda buluşmayı hedeflemiştir. Fakat İnci Meydanında uygulanan orantısız kuvvet, el-Vifak'ı

daha sert ve radikal bir pozisyon almak durumuna sevk etmiştir. Yayılan olaylar sayesinde bir çok milletvekili gözaltına alınmıştır (İnat ve Ataman 2013: 399). İran ise 2012'de yaşanan bu olayları sert bir dille eleştirmiş, Ahmedinejad yaptığı açıklamalarda müdahalelerin çok sert olduğunu ve Şii liderlerin derhal serbest bırakılması gerektiğini, meydanların halka açılmasının insani bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir (<http://lenziran.com/2012/06/07/ahmadinejad-comment-on-bahrain-in-his-press-conference-of-june>, 16 Nisan 2016'da erişildi).

Daha sonraki yıllarda Bahreyn'de süregelen ekonomik, siyasi ve sosyal sorunları mezhepsel bir surete büründüren İran, esasında sorunu "sadece Şii halkın ezildiği" şeklinde lanse ederek; hem çevre ülkelerde bulunan Şii nüfusu amaçları doğrultusunda etkilemiş, hem de Bahreyn'de süregelen olaylar içerisinde yer alan mezhepsel paydada bulunduğu bireyleri örgütlemeyi hedeflemiştir (Efegil 2012: 61). Bunu yaparken ise başta el-Vifak olmak üzere bazı siyasi oluşumlarla ilişkilerini görünen ve görünmeyen boyutlarıyla geliştirmek konularında hareketli dönemler yaşamıştır. Bu konuda İran'dan destek alan Haq gibi radikal bir hareketin liderlerinden Hasan Müşeyman, protestoların artması sürecinde önemli rol oynadığı iddia edilen birisi olarak öne çıkmıştır (İnat ve Ataman 2013: 389). Rus Stratfor haber ajansına göre Manama yönetimi, Bahreyn Hizbullah'ını kurduğu iddia edilen İslam Topluluğu Cephesi Başkanı Hadi el Müderrisi de muhalefet ile hükümet arası görüşmeleri engellemekte ve ateşe körükle gitmektedir. (<http://www.siimezhebi.com/dosya-korfezde-ve-bahreynde-neler-oluyorx> , 21 Mart 2016'da erişildi).

İran, Bahreyn gibi monarşik Sünni rejimlere yönelik devrim ihracı politikasını uygularken kendisine yakın örgüt ve kuruluşlara maddi ve siyasi desteğini arttırmakta ve onları bir açıdan da kendisine mecbur bırakma amacı gütmektedir. Diğer taraftan da yumuşak gücü olan Şia ile Ortadoğu da etkin olmaya çalışmakta ve bu politikasını 1979 sonrası bütün süreçlerde uygulamaya koymuş bulunmaktadır (Şahin 2008: 12). Bu süreçte İran etkisinin daha net görülmesi adına Bahreyn örneğinde görüldüğü gibi Haq Hareketi'nin lideri de İran'da eğitim görmüş bir aktivisttir.

İran'ın 1979 sonrasında ortaya çıkan durum genelinde sahip olduğu yumuşak gücün¹⁷ unsurları incelendiğinde ise; ilk olarak kültürel ve siyasi temsilcilikler etkili olarak rol almakta, İran'ın Ortadoğu da 15 ülkenin 13 tanesinde elçiliği, ilaveten Mısır'da bir siyasi ofisi bulunmakta ve Ortadoğu'nun %85'i ile iletişimi devam etmektedir (Şahin 2008: 13). İkinci olarak Ortadoğu da çeşitli devletlerde Tahran tarafından finanse edilen 45 tane de Dostluk Derneği'nin bulunduğu bilinmektedir. (Yeğin 2015: 15). Üçüncü husus ise din ve etnisitedir. Nüfusun %95'i Müslüman olan 75 milyonluk İran'ın milli dili meşrutiyet döneminden bu yana Farsçadır ve Ortadoğu da en çok kullanılan dillerden birisidir. Dördüncü olarak medya ve iletişim kanallarının Tahran yönetimi tarafından bölgede planlı şekilde kullanıldığı göze çarpmaktadır (Yeğin 2015: 10). İran destekli televizyon ve radyo kanalları Arapça ve İngilizce yayın yapmakta ve Şii propagandasını en kısa yoldan tabana yayma çabası gütmektedir. Bunların en önemlileri ise Arapça yayın yapan el-Vifak ve Çeyhan'dır. İlaveten yayında olan televizyon kanalları Cem 1-2-3, el-Alem, Seher TV ve el-Kevser'inde bu propaganda doğrultusunda İran'dan destek alarak yayın yaptıkları iddia edilmektedir. Son unsur ise üniversitelerdir. Üniversitelerin çevre ülke üniversiteleriyle yaptıkları anlaşmalar ile karşılıklı şubeler açılmış ve bu çerçevede açılan programlarla öğrenci değişiminin gerçekleşmesi sağlanmıştır. Özellikle Afganistan'da Farabi Üniversitesi açılmış, Lübnan, Ermenistan ve hatta Tanzanya gibi ülkelerde şubeler açma yoluna gidilmiştir.

Körfez Bölgesinde etkin olmanın ana unsurlarından bir diğeri ise; bir çok ana gücü aynı anda geliştirmektir. İran ise sadece yumuşak gücü olan Şii'lik üzerinden jeopolitik avantajlarını da kullanarak konumunu geliştirmeyi amaçlar ve bu bölgede hareket ederken yalnızca Şii'lik ile değil, rejimlerin hassas konularda önemli tepkilerini de iyi kullanan bir ülkedir. Çünkü genel bir değerlendirme yaptığımızda; İran, Basra Körfezinde etkili bir güçtür ve bu durum Arap dünyasında yıllardır zihinlerde yer alan bir endişe olagelmıştır (Saray 1999: 86). Bütün Arap dünyası Şii olmamakla birlikte, bütün Şii Araplar da rejimlerine düşman ve İran'ın politik aracı olan unsurlar değildirler.

¹⁷ Diğer toplumların vatandaşlarının zihin dünyasını kuşatmayı hedefleyip ikna yolunu seçmektedir. Detaylı bilgi için (Nye 2004:11).

Arap Dünyasını İran'a karşı birleştiren sebeplerden önemli bir diğeri de ekonomik durumlardır. Bazı küçük Arap Devletleri arasında esasında bir Suudi endişesi de mevcut olmakla birlikte, kendi aralarında da bir çok sınır anlaşmazlığı yaşanmaktadır (Şahin 2008: 10).

Körfez ülkeleriyle Ahmedinejad döneminde her türlü adıma rağmen ilişkilerin bozulmasının önüne geçilememiştir. 2007 senesinde İran'ın Körfez ülkelerine serbest ticaret bölgesi oluşturma teklifinde bulunması dahi ilişkilerin gelişmesini sağlayamamıştır ve ilişkiler kısır kalmaya devam etmektedir (Özdoğan 2014: 1).

ABD'nin Afganistan'da Taliban, Irak'ta ise Saddam Hüseyin'e yönelik yaptığı uluslararası operasyonlar o dönemde net olarak görülemese de; esasında İran'a bu alanların kapılarını açmış, Arap ve diğer Ortadoğu ülkelerinde bu gelişmeler dikkatlice izlense de, uzun vadede sağlıklı öngörülerde bulunacak şekilde okunamamıştır (Özdoğan 2014: 1). Suudi Kralı Abdullah bu ilerlemenin gelecek yıllarda bir Şii Hilalinin kuruluşuna kolaylık sağlayacağı açıklamasında bulunmuşsa da, gereken hamleler Sünni bölge ülkeleri tarafından uygulamaya geçirilememiştir (<http://nationalinterest.org/feature/why-saudi-arabia-hammering-yemen-15748>, 12 Nisan 2016'da erişildi). 2011 yılının Aralık ayında Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) Kral Abdullah'ın bu açıklamasına istinaden İran'ı durdurma politikaları benimsemiş, bir diğer bölgesel Sünni nüfus ağırlıklı güç olan Türkiye ise Ürdün ve Fas'ı Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi'ne alarak alternatif bir hamleyle destekleme yoluna gitmiştir. 2009 yılında Kral Abdullah Arap Ligi'ni İran'a karşı birlik olmaya çağırmıştır. Son dönemde ise Suriye'de yaşanan durumda oluşan Arap desteği, yerini Suudi Arabistan ve Katar'ın liderliğini yaptığı muhalifleri destekleyen yapıya bırakmış, Esed ise İran'dan aldığı destekle devrik Libya lideri Muammer Kaddafi durumuna düşmekten bu süreçte kurtulmuştur.

Bu gelişmeler ışığında değerlendirildiğinde en çok göze çarpan husus olarak İran'ın gerek sert güç, gerek de yumuşak güç politikalarında merkeze mezhep faktörünü oturttuğu ve bu temelde yeni politikalar yaptığı 1979'dan günümüze süregelen bir yaklaşımdır. Genel olarak yayılmacı politikaların iktidarlarını tehdit ettiği Bahreyn gibi

bölge monarşileri ise bu politikayı kendileri için en büyük tehdit görmüşler, sert tedbirler ve bölgesel ittifaklar aracılığıyla karşı hamle yapmak durumunda kalmışlardır. Küresel güçlerin başında gelen ABD'nin bölgeyi yeniden dizayn süreciyle olan biteni anlamaya çalışırken bu ittifak, Saddam Hüseyin'in devrilmesi sonrası oluşan yapıyla önemli bir cephe kaybetmiştir. Akabindeki dönemde aynı uygulamanın Arap Baharı ile Bahreyn'de yaşanmaması adına her türlü tedbiri almaktan ise geri kalmamışlardır.

İran Devriminin yayılmacı politikası Bahreyn iktidarı elinde tutan el-Halife ailesi açısından önemli bir tehdit olarak boy göstermesiyle birlikte, hem Suudi Arabistan ve Mısır gibi bölgesel, hem de ABD ve İngiltere gibi küresel güçlerde Sünni iktidarlara İran karşısında sahip çıkılmasının önemini hatırlatan bir gelişme olarak okunabilir.

4.2. İran - Irak Savaşı (1980 - 88)

İran Irak Savaşının mezhep ve din ilişkisine ilaveten ekonomi ve diğer etkenlerle ilişkisi de doğru analiz edilmesi gereken bir gelişmedir. Esas olarak devrimin akabinde patlak veren ve uzun yıllar süren bu savaşı, bölgenin bütün dinamiklerden bağımsız olarak salt mezhep uyuşmazlığı ekseninde düşünmemiz; bizi rasyonel bir sonuca götürmeyecektir. Fakat bölgesel güçlerden önemli iki tanesinin bu denli uzun bir savaşa girişmiş olması, tüm bölgesel ve küresel aktörlerin kaçınılmaz şekilde müdahil olduğu ve geniş katılımlı bir mücadele alanını da beraberinde getirmiştir.

İki ülke arasında yaşanan sınır problemleri, ideolojik sorunlar, dinsel ve mezhepsel görüş farklılıkları, Kürt ve Kuzistan Arapları meseleleri ilişkilerin düzgün bir seyir izlemesinin önündeki başlıca engellerdi (Parasiliti 2004: 129). 1975 Cezayir Anlaşması ile sorunların askıya alınmasına rağmen; 1979 Devrimi ile bir karmaşa ortamına giren İran'ın bu durumunu fırsat bilen Saddam Hüseyin mevcut durumun ve Arap Birliği zirvesine ev sahipliği yapmanın kendisine sağladığı prestij ve liderlik yapma şansı tanımasıyla yetinmeyi düşünmemiştir (Fuller 1991: 46).

Mısır'dan doğan liderlik boşluğunun yanı sıra İran'ın içerisinde bulunduğu kaos ortamının yarattığı fırsatı değerlendirmek adına 1975 Cezayir Anlaşmasından vazgeçtiğini beyan etmiştir. Önce ideolojik ve psikolojik altyapıyı sağlamak adına kendisine yönelik saldırılarda parmağı olduğu gerekçesiyle Iraklı Şiilerin lideri Ayetullah Muhammed Bekir Al-Sadr ve kız kardeşini idam ettiren Saddam Hüseyin, bu hamle ile Sünni Arap ülkelerinin desteğini pekiştirmeyi amaçlıyordu (Renfrew 1987: 302).

İran'da yaşanan devrimin yayılmasını önlemek, 1975'de İran'a bıraktığı toprakları geri almak, Şat-ül Arap üzerindeki denetimi ele geçirmek, Kürtler üzerinde kesin hakimiyet kurmak, Kuzistan Araplarının özgürlüklerini ele almasını organize etmek suretiyle İran'ı buradaki petrol kaynaklarından mahrum bırakmak ve içeride ulusal birliği sağlayıp Arap dünyasının lideri konumuna yükselmek amacıyla Irak bu savaşı başlattı (Arı 2012: 435).

İran - Irak Savaşı Ortadoğu'nun yaşadığı en büyük trajedilerden birisidir ve galibi olmayan bir olaydır. 1 milyonu aşkın insan ölmüş, daha fazlası ise yaralanıp mülteci durumuna düşmüştür (Neilberg 2011: 143). 8 yılı aşkın süren bu savaş 22 Eylül 1980'de Irak ordusunun İran topraklarına girmesiyle başlamış, Batı destekli Irak savaşın başlarında büyük mesafe kaydetse de İran sınırları içerisindeki kalabalık İran nüfusunu geçerek ilerleme kaydedememiştir (Armaoğlu 2009: 1042).

Bir tarafta BAAS Rejimi, diğer tarafta ise devrimin ayaklarını oturtmaya çalışan İran, bu tarihe kadar dostane ilişkiler sergilememişlerdir (Efegil 2012: 58). Bu savaşın genel sebeplerini incelediğimizde; mezhepsel bir savaştan ziyade, küresel unsurların kışkırttığı ve bölgesel güçlerin alan hakimiyeti oluşturmak için giriştiği bir mücadele olarak okumamız daha izah edici olacaktır (Şahin, 2008, s. 10). Lakin genel olarak bu savaşın Ortadoğu'daki dengeleri sağlamak ve devrimin vermiş olduğu enerjiyle yayılmacı politikalar besleyen İran'ı durdurmak için, Irak'ın bir bariyer olarak kullanıldığı bir savaş olarak da niteleyebiliriz. Laik bir BAAS rejimi yönetiminde Sünni bir politika gütmeyen Saddam Hüseyin yönetimi ile rejim ihracı için en son yöntem olarak savaşı tercih edecek olan İran arasında geçen ve bütün körfez ülkelerini baştan

sona etkileyen bir güç mücadelesi vuku bulmuştur (Sander 2008: 571). Saddam ve Humeyni hiç bir geri adım atmamaya savaş tetiklemiş, safların oluşturulmasını hızlandırmış, küresel güçler de gerek tek ülkeye gerek her ikisine silah satışını hızlandırarak bölgede kan akmasının önünü açmışlardır. Özellikle Fransa İran'a sattığı yüksek teknoloji ürünü silahları, SSCB'nin ağır silah desteği, İsrail'in ise savaşın uzaması yolunda her iki tarafa da silah satması buna örnektir (Fuccaro 2009: 66).

Bu savaş her ne kadar mezhep temelli bir savaş olarak okuyamamış da; özellikle Bahreyn gibi Arap ülkelerini en derinden etkileyen yanı Sünni ve Şii olmak üzere iki farklı eylem tarzını ortaya çıkartmış olması ile bölge denklemleri açısından çok önemli bir şekillendiricidir (Bozarslan 2011: 52). Bunun net örneği olarak tüm Müslümanların büyük ölçüde aynı paydada buluşabildiği Filistin davasının sembol ismi Yaser Arafat'a alternatif Afgan cephesinden Abdullah Azam imgesi ile meydan okuması gösterilebilir (Rougier 2004, Aktaran: Bozarslan, 2011: 52).

İran - Irak Savaşının önemli etkilerinden birisi de dünya geneline olmuştur. Petrol fiyatlarına baktığımızda, dünya petrol rezervlerinin çok önemli bir kısmının bulunduğu Körfez coğrafyasında patlak veren bu savaş, başta ABD olmak üzere tüm batılı ülkelerin odak noktası haline gelmiştir. Bölgede etkin olan ve petrol sevkiyatını ani olarak kesebilecek bir ülkenin var olma ihtimali tüm Batı ülkelerini endişeye itiyordu (Saunders 2004: 77). 1974 Petrol Krizi döneminde acı tecrübeler edinen Batı sermayesi, İran - Irak savaşı sürecinde bu durumu tekrar yaşamak konusunda derin tedirginlik duymaktaydı.

Bu sebeplerden ötürü savaş, savaşanlardan herhangi birisi değil; kendilerinin kazanması adına çaba sarf eden Batı ve SSCB, 8 yıl sürmüş bu ağır savaşın önemli sorumluları arasında yer almaktadır. Çünkü bu savaştan sonra iki taraf da batıya daha bağımlı hale gelmiş ve bölge politikalarını uzun süreliğine Batının inisiyatifine bırakmışlardır (Gürses ve Kaynak, 2012: 121). Örnek verecek olursak; 1950'lerin başında ilk defa politik bir silah olarak kullanılmaya başlanan petrol; ABD ve İngiltere tarafından İran'a karşı koz olarak kullanıldı. Muhammed Musaddık tarafından gerçekleştirilen petrol şirketlerinin millileştirilmesi hamlesine karşılık ABD; İran

tarafına önce ambargo başlatarak ekonomisini zayıflattı, toplumda rahatsızlıkların artmasının ardından da CIA destekli bir darbe ile Şah'ın tekrar başa geçmesini sağladı ve kaybettikleri avantajı başta İngiliz petrol şirketleri olmak üzere uluslararası sermayeye geri kazandırdı (Saunders 2004: 79).

Batı 'iki devleti de zayıflatmak' fikrinde uzlaşsa da; bu ülkelerin üzerinden enerji odaklı savaş devam etmekte olup, müttefikler arasında çetin pazarlıklar da sürmüştür; petrol arzının durmaması için 1970 Libya, 1956 Mısır sorunlarında ABD'nin dominant etkisiyle müzakereler başlamış ve anlaşmalar sonucu petrol sevkiyatı 1973 Petrol Krizi dönemi hariç genellikle düzenli olarak devam etmiştir.

Tarihler 1973'ü gösterdiğinde Arap ülkelerinin petrol arzını kesmeleri olayında, Batının daha önceki sıkıntıları ve tecrübeleri dahilinde yaptığı petrol stok politikaları, etkisini bir nebze azaltsa da, krizin uluslararası manada derin yaralar oluşturmaya engel olamamıştır (Ural 2009: 49). Batı'nın İsrail yanlısı hareketlerine tepki olarak petrol silahını kullanan Araplar, Batıya istedikleri yıkıcı darbeyi vuramasa da, dünya ekonomisinde önemli bir daralma ve kriz oluşmasını sağlayabilmişlerdir. Bu sayede Batı şirketleri ve devletleri, daha önceden biriktirdikleri rezervle krizi aşmış, % 15'lik petrol arz kesintisine rağmen, petrol tüketim oranındaki düşüş % 5 seviyesinde kalmıştır (Ural 2009: 32).

Bahreyn ise doğal müttefiki ve anakarasına bağlı olduğu bölgenin önemli güçlerinden Suudi Arabistan ile birlikte hareket etme politikasını bu dönemde de sürdürmüştür (Efegil 2012: 63). Irak Devletinin en önemli misyonu Şii tehlikesinin bölgeye yayılmasında önemli bir set görevi görmesidir. Bu nedenle Bahreyn doğal olarak bu savaşta Irak yanlısı bir tavır sergilemiştir (Arı ve Arslan 2005: 149). Ayrıca Körfezde devam eden İran tehlikesi Bahreyn iktidarı için başka bir tercih şansı bırakmamış, hem fiziki hem ekonomik manada devam eden Tahran tehlikesi karar sürecinde Irak'ın aynı blokta olmak adına gayret göstermemesinin temel sebepleri olarak gösterilebilir.

İran'ın Kuveyt limanlarına yapmış olduğu saldırılar nedeniyle ABD donanması ile SSCB, Kuveyt gemilerini koruma yarışına dahi girmişlerdir (Gerges 2014: 134). ABD Körfez ülkelerinin güvenliğini sağlayarak petrol arzını korumuş ve bölgeden yakın zamanda çekilen İngiltere'nin yerine oluşturmaya başladığı hegemonyasını daha da güçlendirmiştir. İran - Irak savaşı başladığında petrol arzında meydana gelen çok ciddi değişiklikler göze çarpmamış, bunun sebebi olarak da; başta ABD olmak üzere Batının bölgedeki petrol üreticisi ülkelerin (Irak da dahil) korunması konusundaki hassas tavırları önemli yer tutmuştur (Akgün 2006: 78). İlâveten; bölge ülkelerinden Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri bir bölgedeki çıkarlarını korumak ve gerektiği durumda kendilerini savunmak amacıyla bir araya gelerek Körfez İşbirliği Konseyi'ni kurmuşlardır.

Bu durumun yanında Bahreyn ve bazı Arap ülkelerinin destekleri sürecinde lojistik açıdan önem arz eden Khark Limanındaki gemilerin İran hava saldırısıyla vurulması da, aslında bu ülkelere bir gözdağı olarak değerlendirilebilirdi. Bahreyn özelinde bu gelişmenin yanı sıra, İran destekli bir takım iç karışıklıkların başlatılması çalışmaları gerçekleştiği iddiası, savaşın İran ile Irak dışına taşmaya müsait olduğunun işaretlerini de veriyordu. Bahreyn'den sonra Kuveyt ve Mekke'de meydana gelen Şii hareketlenmeleri, İran'ı uzun yıllar değişmeyecek şekilde Arap ülkelerinin gözünde en önemli tehlike konumuna getiriyordu. Bu tehditler ekseninde Bahreyn için ülke içerisindeki ABD Deniz Kuvvetlerine ait 5. Filo'nun yeri çok daha vazgeçilmez bir hale dönüşüyordu.

Temmuz 1988'de Humeyni savaşa son vermeye karar verdiğinde, İran 598 no'lu BM kararını kabul etmiş ve kendi adına savaşın sona ermesi için önemli bir hamle gerçekleştirmiştir. Bu olay üzerine cesareti artan Saddam Hüseyin, İran'a karşı kaybettiği toprakları geri almak adına kimyasal silah kullanmaya kadar giden sert saldırılarda bulunmuştur. 6 Ağustos'a dek bu saldırgan politikalarını devam ettirmiş olan Saddam Hüseyin, Batının ve bölge ülkelerinin baskısıyla bu tarihte savaşa son vermiş, böylelikle sekiz yıl süren bu bölgenin en yıkıcı savaşlarından birisi durmuştur (Arı 2004: 356). İran - Irak Savaşı yoğun olarak Bağdat'ın güneyinde yaşayan Arap Şiiler için şiddetli bir sınav niteliğindedir. Bu süreçte Irak Devleti'ne mi yoksa mezhebi ve

kültürel bağlar dolayısıyla İran ile mi hareket edeceği büyük merak konusu idi. Nitekim bölgede kültürel ve mezhebi bağların, ulusal ve etnik bağlar kadar etkili olduğu görülmüştür. Bu noktada Saddam Hüseyin yönetimi Şiiilerin kararını almadan bir dizi yaptırıma gitmiş ve Şii dini lider Ayetullah Muhammed Bakır es-Sadr ve ailesini idam ettirmiştir. Bunun yanı sıra devlete ihanet sayılabilecek hatalar kesinlikle affedilmemiş fakat "havuç ve sopa" siyaseti uygulayarak Şiiilerin ekonomik yapılarında iyileştirmeye gitmiş ve kutsal Şii kentleri olan Necef ve Kerbela'ya ayrılan bütçeyi arttırmıştır (İzzeti 2005: 273). Sonuç olarak fark edilen durum da şudur ki; Irak Şiiileri bu savaş döneminde Irak Devletine olan bağlılıklarını korumuş fakat iç dünyalarında derin çatışmalar yaşamışlardır (Fuller 1991: 72). Bu çatışmanın dışarı çıkmaması sıkıntılı bir durumun oluşmasını engellerken; dışa vurulması vatan hainliği anlamına gelecekti. Dolayısıyla durumu Irak Şiiilerinin iç dünyasıyla bağlayabileceğimiz gibi; Saddam Hüseyin yönetiminin aldığı tedbirlerin caydırıcı olduğu şeklinde de değerlendirilebilir.

İki tarafın da kaybettiği bu savaşta Batılı ülkeler petrol arzını korumayı ön planda tutmuş ve bunu başarmış, aynı zamanda bölgenin iki önemli gücünün ciddi oranda güç kaybetmesini memnuniyetle izlemiştir. Bahreyn başta olmak üzere diğer Körfez ülkeleri ise Suudi Arabistan liderliği altında İran'a destek vermiş fakat bu nedenler arasında mezhepsel etkiden ziyade askeri ve ekonomik nedenler göze çarpmıştır (Karaağaçlı 2011, <http://www.bilgesam.org/incele/1166/bahreyn-krizi-ekseninde-suudi-arabistan---iran-catismasi/#.VzNOTW6D86M>, 24 Mart 2016'da erişildi). Çünkü İran - Irak savaşı mezhep geriliminden ziyade, bölgede dominant güç olma ve Arap - Fars çekişmesine dayandırılabilir durumdaydı. Doğal olarak Suudi Arabistan ile birlikte Saddam Hüseyin'den yana yer alan Bahreyn, savaş sonunda İran tehlikesinin geçici de olsa görülebilir şekilde durdurulabilmiş olmasının memnuniyetini yaşamaktaydı (Ahmetbeyoğlu 2004: 28).

Bölge açısından ciddi bir olgunlaşma dönemi olan bu 8 yıllık döngü, aslında kuşaklararası yaşanacak çatışmalar açısından da başlangıç noktası addedilebilir (Rosa 2010, Aktaran: Bozarslan 2011: 51). Bahreyn'in destek verdiği Irak, Ortadoğu'nun tüm devletleri için çok önemli bir durumdadır. Bunda bulunduğu konum ve sahip olduğu petrol rezervleri kadar, sosyolojik ve demografik yapısı da çok önemli yer tutmaktadır.

Şii nüfusun yoğun olduğu Irak'ın İran karşısında kaybedilmesi, Bahreyn başta olmak üzere tüm bölge ülkeleri için ciddi bir tehdit olarak okunmaktaydı.

4.3. Körfez Savaşları

19. yüzyılın sonuna gelinmesi ile Dünya politikasında çok önemli bir konum edinen medeniyetlerin beşiği Ortadoğu, aradan geçen yaklaşık 150 sene boyunca karmaşa ortamı ile hatırlanan bir bölge haline dönüşmüştür. Bunda özellikle yeraltı kaynaklarının kapital güçler tarafından kontrol etme arzusuna karşı, yerel ve bölgesel unsurların özgür hareket etme arzularının etkili olduğu yadsınamaz bir gerçektir (Castells 1997: 192).

Bölge içerisindeki savaşların hiçbir zaman bölgeyle sınırlı kalmamasının yanında, bölge dışından gelen küresel güçlerin de burada savaşlara dahil olmaları, bu toprakların reel politik açısından önemini vurgulayan unsurlardan birisidir. Saddam Hüseyin yönetimine karşı başlatılan ilk operasyondan birkaç sene sonra ikinci operasyon da gerçekleştirilmiş, bu süreçler Ortadoğu'nun istikrarsızlaşmasında ve mezhep savaşlarının ortaya çıkmasında tetikleyici olmuştur.

4.3.1. Birinci Körfez Savaşı (1990 - 91)

Soğuk Savaş sonrasında yeniden çizilmeye başlanan haritalar ve oluşturulması amaçlanan siyasal sistemin etkisini en çok gösterdiği Ortadoğu'da SSCB'nin dağılmasıyla soğuk savaşın bitmesinin de ardından ABD bölgeye çok daha rahat şekilde müdahale edebilecek fırsatı bulmuştur. İran Irak Savaşı'nda Devrim İhracı ve Büyük Şeytan ile savaş politikaları güdüp başarılı olamayan İran, dünyadan bu esnada beklediği desteği görememiş, Batı, Arap Dünyası ve Sosyalist ülkelerin savaş süresince Irak'a silah ve teknoloji yardımında bulunmaları üzerine dış politika anlayışını güncellemiştir (Salha 2010: 91). Sekiz sene süren bu savaşta iki taraf da ziyadesiyle zarar görmüş, ekonomik, siyasi ve sosyal manada amaçlarına ulaşamamışlardır. 1979'dan önce de var olan hegemon güç olma arzusu, Şah zamanındaki silah

yatırımlarının dahi onlarca milyar dolar seviyesinde olmasından anlaşılabilirdi ve bu durum bölge ülkelerini endişeye sevk eden bir durumdu. Dünyanın İran'ın önünü kesebilecek en iyi araç olarak desteklenecek bir Saddam Hüseyin'i görmesi ve Bağdat'ın arkasında hem diplomatik, hem ticari ve hem de askeri olarak durması , BAAS yönetiminin gereğinden fazla güvende hissetmesine sebep olmuş, sonuç olarak Saddam Hüseyin'in idamı ve rejiminin tarihin tozlu sayfalarında kaybolmasına kadar gidecek süreci başlatmıştır (Şahin 2010: 68).

Savaşın ikinci bir nedeni ise Irak ile Kuveyt arasındaki anlaşmazlıklar olmuştur. Kuveyt 1757'den beri el-Sabah ailesi tarafından yönetilmekteyken ülke 1961 senesinde İngiltere'den bağımsızlığını aldı ve dönemin Irak lideri General Kasım (Saddam Hüseyin'in siyasi karakterinin şekillenmesinde önemli bir aktördür) bu duruma sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Bunun nedeni ise 1946'dan beri çıkarılmakta olan yüksek miktarda petroldü. Ayrıca Osmanlı Devleti döneminde Irak vilayetine bağlı olan Kuveyt'in bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması kabul edilemez bir gelişmeydi (Linz 2012: 139). Fakat Irak 1963 senesinde Kuveyt'in Arap Birliği ve Birleşmiş Milletler tarafından tanınmasıyla bu iddialarından vazgeçmek zorunda kalmıştır (Küçük 2011: 64).

Saddam Hüseyin'in iktidar olmasıyla patlak veren İran - Irak Savaşı süresince ekonomik manada ciddi bunalıma giren ve borç yükü altında bulunan Irak, savaş sonrasında bu borçları ödeyemez hale gelmiştir (Linz 2012: 141). Diplomatik kanallarda Arap ülkelerini İran tehdidinden koruduğunu, sırf bu sebepten dahi tüm borçlarının silinmesi gerektiği savını dile getiren Bağdat yönetimi, her ne kadar kendisi sosyalist ve seküler bir yapı olsa da, Sünni otoritelerin Şii mollalardan korunmasında etkili olan yegane güç olduğunu öne sürmekteydi fakat bu savlar kabul görmedi (Şahin 2010: 64). Ayrıca Kuveyt'in yüksek miktarda petrol satışı fiyatları düşürmüş, bu da Irak'ı ciddi oranlarda zarara sokmuştur.

Irak Hükümeti Kuveyt'i savaş esnasında sınırı genişletmek, OPEC kurallarını çiğnemek, petrol miktarını düşürmek ve bir kısım Irak toprağını ve petrolünü ele geçirmekle suçlamıştır (Neilberg 2011: 113). Uluslararası görüşmelerde aradığı desteği

bulamayan Saddam son olarak ABD Büyükelçisi ile görüşme yapmış, bu görüşmedeki 'Kuveyt ile ABD arasında bir sınır koruma anlaşması olmadığı' yönündeki beyandan da cesaret alarak 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgale başlamıştır (Goldschmidt ve Davidson 2011: 347).

Kuveyt işgaliyle Dünya petrol üreticileri arasında ikinci sıraya gelen Irak büyük bir avantajı da ele geçirdi. Bu işgal Batıda büyük yankı bulmuş, ekonomileri petrole bağımlı olan bu ülkeye karşı gelişen durumlar gerekirse silahlı bir mücadeleye girmeye mecbur bırakmıştır (Küçük 2011: 37).

BM toplantı yaparak 660 No'lu kararı gereğince Irak'tan Kuveyt'i derhal boşaltmasını talep etmiş ve geniş bir ambargo başlatmıştır. Suudi Arabistan'da konuşlanan çok uluslu güçlerin sayısı arttırılırken, özellikle Bahreyn'de bulunan 5. Filo önderliğinde deniz kuvvetleri de Irak'ı çevrelemeye başlamıştır. Netice olarak gerek Irak'ın Kuveyt'i işgalinin, gerekse Körfez Savaşının ortaya çıkmasında mezhep faktöründen öte ekonomik faktörler öne çıkmıştır. İki sene önce birlikte İran'a karşı savaşan Arap ülkeleri, ekonomik sorunlar nedeniyle birbirleri ile savaşmaktan geri durmamıştır (Katzman 2011: 82). Güçlenip saldırganlaşan bir Irak hem İran, hem Sünni Arap iktidarları hem de Batı için büyük bir sorun olarak kabul edilmekteydi. Çünkü önlenemeyecek bir Saddam Hüseyin'in tüm Körfezi işgal etmesi ihtimaller dahilinde değildi ve bu girişimlerin en baştan durdurulması gerekliliği genel kabul gören bir husustu. BM'nin 678 No'lu kararı ile başlayan "Çöl Fırtınası" adlı operasyon ile bir gün içerisinde Irak birlikleri bozguna uğramış, 27 Şubat 1991'de ABD Başkanı Bush tarafından ateşkes ilan edilmesi kabul görmüştür (Ahmetbeyoğlu 2004: 71).

ABD ve bu hareket sürecinde yer alan 30 farklı ülke kuvvetleri Bağdat'a 20 km mesafede iken ilerlemeye devam edip Saddam Hüseyin iktidarını sona erdirmektense, savaşı erkenden bitirerek eve dönmeyi tercih etmişti (Küçük 2011: 27). Çünkü zayıflamış ve çökmek üzere olan bir Irak bölgede neredeyse hiçbir aktörün istemeyeceği bir durum olarak görülmekteydi. Hem mezhepsel ve etnik bir bölünmenin ne sonuçlar doğuracağı kestirilememesi ve bu sonuçlara hazırlıklı olunmaması, hem de bu oluşum sürecinin petrol arzı konusunda sıkıntılar yaratacağı fikirleri Irak'ın ikinci

Lübnan olabileceği endişesiyle Batılı kuvvetleri frenleyen başlıca faktörlerdi (Şahin 2008: 46).

Ayrıca bu savaşı başlatan ve geçmişine bakarak konuşulduğunda yeni savaşlar başlatma potansiyeli her daim çok yüksek bir lider olan Saddam Hüseyin'in devrilmiş olması, bölgedeki en büyük riskin ortadan kalkması bağlamında Sünni Arap rejimlerinin de elini rahatlatacak bir durum haline gelecekti. Körfeze yönelik uzun vadeli planlar besleyen ve elini güçlü tutmayı amaçlayan ABD, Saddam Hüseyin iktidarının bir süre daha devam etmesine müsaade ediyordu.

4.3.2. İkinci Körfez Savaşı (2003 - 2011¹⁸)

İkinci Körfez Savaşı ya da medyada sıkça görülen diğer bir adıyla Uluslararası Koalisyonun Irak Müdahalesi veya Irak İşgali isimleriyle tanımlayabileceğimiz süreç 20 Mart 2003'de ABD'nin öncülüğünde başladı. Savaşın nedeni olarak Batılı koalisyonun Irak'ı kitle imha silahlarına sahip olduğu - geçen 13 senede bu durumun gerçek olmadığı ortaya çıkmıştır - tüm uyarılar karşısında silahların imha edilmediği iddiası ile denetlenmek istemesi ve bu talebin Saddam Hüseyin yönetimi tarafından kabul görmemesi üzerine başlatılmıştır (Tanilli 2009: 201). Dönemin ABD Başkanı Bush, Saddam Hüseyin'i ayrıca el-Kaide'yi desteklemekle itham etmiş, ülkesinin demokrasi ve insan hakları konusunda çok geride olduğunu ileri sürmüştür (Ural 2009: 112). 6 yıl boyunca sürececek olan bu savaş Saddam Hüseyin'e idam ve Irak halkına demokrasi getirecek olsa da, 1 milyondan fazla insanın hayatına mal olmuştur (Akgün 2006: 64).

Savaş sonrası imzalanan anlaşma çerçevesinde ABD askerlerinin 5 sene sonunda Irak'tan tamamen çekilmesi ve gelecek 10 yıl içerisinde ülkeler arasında istihbarat işbirliğinin devam edeceği belirtilmiştir (Ural 2009: 58).

ABD sonrası kurulan merkezi hükümetin Nuri el-Maliki önderliğinde kurulması ve Şii parlamenter sayısının üstünlüğünün göze çarpması, yaklaşık 20 senelik zaman

¹⁸ İkinci Körfez Savaşı'nın bitiş tarihi olarak ABD Savunma Bakanı Leon Panetta'nın savaşın bittiği yönündeki açıklamaları esas alınmıştır (<http://www.haberturk.com/dunya/haber/697327-iraktaki-9-yillik-savas-bitti-video>, 16 Nisan 2016'da erişildi).

dilimine sığın iki savaşın en önemli kazananının belki de İran olduğunu ispatlar nitelikteydi. ABD görünen kısmıyla yoğun eleştiriye ve sert uyarılara tabi tuttuğu İran'a, bölgedeki en önemli rakiplerinden birisi olan Irak'ı altın tepside sunarak bölgenin Sünni monarşilerini tedirgin eden bir politika izlemiştir. Ayrıca ülkede istikrar ve güvenliğin sağlanamaması nedeniyle süregelen çatışmalar dış güçlerin de etkisiyle mezhepsel bir surete bürünmüş ve siyasi açıdan bir laboratuvar görevi üstlenmiştir (Gürses ve Kaynak 2012: 57).

Ülke için en tehlikeli çatışma kaynağı olan mezhep unsurunun ne denli büyük tehlikelere sebep olacağı Irak'ta net şekilde görülmüş, ABD tarafında hareket eden Bahreyn'in de aralarında bulunduğu bölge ülkelerini önemli ölçüde endişeye sevk etmiştir (İnat ve Ataman 2013: 392). Körfez monarşileri açısından İran Devriminin bölgeye yayılmaması vazifesiyle duvar görevi gören Irak'ın, bu şekilde Tahran'a teslim edilmesi, adeta İran Batı eliyle bölgede çok daha etkin bir duruma getirilmiştir. İran'ın bölgede bu denli serbest bırakılması, bölgede gerçekleşen tüm savaşlardan farklı olarak, mezhep, ırk ve siyaset faktörlerinin net olarak çarpıştığı bir sonucu ortaya çıkartmıştır (Tanilli 2009: 302).

Irak Savaşı sonrası oluşan ortamdaki Şii - Sünni bloklaşmaları ile adeta Irak ve bölgenin kalbine dinamit koyulmuş, bunun orta vadedeki sonuçları olarak, Sünnilerin ve Şiiilerin de kendi aralarında bölündükleri görülmüştür. Özellikle ilerleyen yıllarda Irak'ta siyasi ve sosyal açıdan ezilmeye ve dışlanmaya başlanan Sünnilerin, IŞİD gibi uluslararası nitelikteki terör örgütleri bünyesinde yer almaya başlaması olumsuz bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Maliki'nin 2010 seçimleri sonrası uyguladığı dışlayıcı politikalar IŞİD'e desteği arttırmış, Irak ordusunun da tasfiye edilmiş olmasının etkisiyle bu terör örgütü Musul gibi çok büyük bir vilayeti dahi kolaylıkla ele geçirebilerek alan kazanmaya başlamıştır.

Bu tarihten sonra ülke iki düşman güç olan Suudi Arabistan ve İran'ın mücadelesinde vekalet savaşına sahne olmuş, buna uzun yıllar Saddam rejimi altında ezilmiş Kürt nüfusun talepleri de eklenince, bölgedeki politik denklemler iyice içinden çıkılmaz bir hal almaya başlamıştır (Gillespie 2002: 13). Kendisini Sünni dünyanın

lideri olarak gören Suudi Arabistan ile Şii inancının yegane gücü olduğunu düşünen İran arasında bölge hakimiyetini hedefleyen pragmatist bir savaş meydana gelmiş fakat bu savaşta daha geniş bir ittifakla elini güçlendirmek isteyen iki taraf da, konuya mezhep faktörünü hızlıca dahil etmiştir (Karaağaçlı 2011, <http://www.bilgesam.org/incele/1166/bahreyn-krizi-ekseninde-suudi-arabistan---iran-tismasi/#.VzNOTW6D86M>, 16 Mart 2016'da erişildi). Ortadan kalkan BAAS rejimi ve Saddam Hüseyin istemsizce de olsa, iki gücü bir anda karşı karşıya getirmiş ve ülkesi, içerisinde dış destekli küçük aktörlerin savaştığı bir bölge halini almıştır. Örnek verecek olursak; Irak işgali ile ülkeye yerleşen el-Kaide unsurları, Maliki'nin Sünnileri dışlayıcı politikalarından faydalanarak bu tabanda etki alanı oluşturabilmiş, geline durumda Musul'u işgal edebilecek ve Irak, Suriye gibi bölge ülkelerinin müdahale etmekten aciz kalacağı bir terör örgütüne dönüşebilmiştir.

Bahreyn ise İran tehdidiyle karşı karşıya olduğunu çok iyi bilerek, dış politikada diğer konularda yaptığı gibi Irak konusunda da aynı tarafta yer almıştır. İran bir yandan Irak'ta yerleşmeye devam ederken, diğer yandan da Suriye, Lübnan, Yemen ve Bahreyn gibi ülkelerdeki faaliyetlerini arttırmayı hedeflemiştir. Bahreyn'de olduğu gibi siyasi ve sosyal desteğini, kendi politikalarına yakın olan el-Vifak gibi muhalif kuruluşlara cömertçe sunan Tahran yönetimi, bölgede bu misyona uygun kuruluşlara ilgisini gün geçtikçe arttırmıştır (Öztürk 2014: 361). Örneklendirmemiz gerekirse, Şia için önem arz eden Kerbela ve Necef gibi dini merkezler İran için de son derece önemlidir. Bu hususta görülen odur ki, Irak Şiiilerinin önemli bir kısmı savaş süresince kendi ülkeleri yerine mezhepsel paydada buluştukları İran'ı, devrim muhafızlarından aldıkları askeri eğitimler sayesinde desteklemiştir. İran destekli el-Dawa partisi baskılar nedeniyle İran'a sığınmak zorunda kalmıştır. İran destekli Şiiilere karşı, Iraklı Sünnileri destekleyen Suudi Arabistan ve Bahreyn, Katar ve Kuveyt gibi müttefikleri, Şii yayılmacılığını engellemeyi amaçlamaktadırlar (Karaağaçlı 2011, <http://www.bilgesam.org/incele/1166/bahreyn-krizi-ekseninde-suudi-arabistan---iran-catismasi/#.VzNOTW6D86M>, 16 Mart 2016'da erişildi). İran ile yapılması muhtemel bir savaştan kaçınan İran, bunun yerine Irak Sünnilerine verdiği desteği arttırarak ABD - SSCB Soğuk Savaşı tarzı bir vekalet savaşına kendisini hazır görmektedir. Bu politika çerçevesinde Sünni Arap Bloğu, Türkiye ve Azerbaycan ile iyi ilişkiler kurarak, İran'ı

Kuzey ve Batı cephelerinden de çevrelemeyi hedeflemektedir (Ahmetbeyoğlu 2004: 48). Ayrıca Suriye'de de muhaliflere verilen desteklerin tedariki de eklendiğinde, dünya silah ithalatçıları sıralamasında çok önemli bir yere gelmiştir.

Sonuç olarak Irak işgali Sünni Arap ülkeleri açısından iç açıcı bir gelişme olmamış, işgal kuvvetleri saflarında yer alan Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar ve Bahreyn gibi Körfez ülkeleri, İran'ın beslediği Şii yayılmacılığından en öncelikle etkilenecek olan ülkelerdir (Karaağaçlı 2011, <http://www.bilgesam.org/incele/1166/bahreyn-krizi-ekseninde-suudi-arabistan---iran-catismasi/#.VzNOTW6D86M>, 16 Mart 2016'da erişildi).

İşgalden sonra Irak, büyük ölçüde İran kontrolüne girmiş, merkezi hükümetin Şiileri, Suudi Arabistan ve Bahreyn gibi Körfez ülkelerinin Sünnileri, dış güçlerin de Kürtleri desteklemesiyle içinden çıkılması pek de kolay olmayan bir kaos ortamına dönüşmüştür.

Yüzyıllardır Ortadoğu'daki en tehlikeli savaş unsuru olan mezhep, artık bölge kavgalarındaki yerini net şekilde almış, taraflar bu şekilde saf tutmak konusunda tereddüt etmemeye başlamışlardır (Özdoğan 2014: 1) Bahreyn ise gerek sosyal yapısı gerek de siyasi tarihi açısından, bu ittifak oluşturma sürecinde çok büyük ölçüde Suudi Arabistan'dan yana tavır almıştır (Öztürk 2013: 361). Bölgedeki yayılmacı İran politikasını, Irak'ta durdurarak, kendi içerisindeki muhalefetin İran desteğini azaltmayı hedeflemiştir. İran destekli İnci Meydanı Ayaklanmaları gibi ayaklanmaları bu ittifaklar sayesinde bastırabilmeyi hedeflemiş ve bu hedeflerinde de gözle görülür ölçüde başarılı olmuştur. Hem iç hem de dış politikada en önemli tehdit olarak görülen İran yayılmacılığına karşı, en önemli destekçi Suudiler olmuş, Bahreyn'den askeri ve mali desteğini de hiçbir zaman esirgememiştir (Şahin 2008: 13). Bahreyn ise uluslararası arenada Suudi yanlısı politikalarını sürdürmüş, 4 Ocak 2016'da İran Büyükelçisini sınır dışı etme kararı almıştır. Bu tarz gelişmeler Ortadoğu'daki bölgesel gerilimi arttırırken, yaklaşan yoğun çatışmayı Bahreyn'in kendi kapısında da hissetmesine sebep olmaktadır. Bu yönden mezhep kavramı üzerinden mümkün olan tüm ittifaklar ve tehdit algılamaları oluşurken, mevcut iktidar, kendi makamının güvenliğini koruyabilmek

adına bu kavramı çok açık şekilde araç olarak kullanabilmektedir. Bu yöntem etik olarak sıkıntılı bir temele dayanması ve dinen makbul olmamasına rağmen, Bahreyn dış politikasının da önemli bir argümanı haline gelmiştir.

4.4. İran'ın Nükleer Faaliyetleri

Ortadoğu adı verilen bölgenin yeniden dizayn sürecine girdiği 21. yüzyıl, 'Dünya jandarması' rolüne soyunmuş Amerika Birleşik Devletleri dış politikası ortaya çıkan etkileşimleri doğrudan etkilemiştir. 11 Eylül saldırılarından sonra teröre ve destekçilerine karşı savaş adı altında önemli bir dış politika argümanı elde eden Bush yönetimi, teröre destek verdiği iddiasıyla İran yönetiminin de dahil olduğu Suriye, Irak ve Kuzey Kore gibi ülkeleri 'Haydut Devletler' ya da 'Şer Ekseni' olarak adlandırmıştır (Arı 2012: 437). Özellikle devrim sonrasında uluslararası teröre destek çıkan ülkeler arasında İran'ı listenin en başına koyan ABD, bu politikası doğrultusunda İran'ın nükleer enerji faaliyetlerine uzun süre net olarak karşı çıkmış ve bu yönde hamleler yapmıştır. (Gawdat, 2003, s. 93) 1983'de Beyrut'ta gerçekleşen bombalı saldırı ile bu listeye alınan ve ABD ve İsrail çıkarlarına aykırı hamleleriyle listenin başına yükselen İran, şer ekseninin de en önemli ayaklarından birisi olarak görülmektedir (Spencer 2002:23). Bu suçlamalara karşılık İran bir taraftan sürekli olarak bu suçlamaları reddetmiş, diğer taraftan da atağa kalkarak Halkın Mücahitleri Örgütü olarak adlandırılan sürgündeki İranlı muhaliflere destek vermeleri dolayısıyla Batılı ülkeleri terör destekçisi olmakla itham etmiştir (İnat 2004: 265).

Şah döneminde ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olarak gösterilebilecek olan İran, Washington yönetimi tarafından makbul bir ortak olarak görülmekteydi. Bu doğrultuda 1960'da ABD desteğiyle başlanan nükleer çalışmaların, 1974'de Paris ile zenginleştirilmiş uranyum alma konusundaki anlaşmayla ileri düzeyde Batı desteğiyle temelleri atılmıştır. 1979'da Şah'ın devrilmesiyle birlikte ABD'nin de yoğun baskısının da etkisiyle Fransa bu anlaşmayı iptal etmişse de bu durum İran'ın zenginleştirilmiş uranyum üretmesini ancak 1990'a kadar önleyebilmiştir (Arı 2012: 438). Bu teknolojisinin yanında uzun menzilli füze üretimi konusunda da atağa geçerek önce

1985 yılında Kuzey Kore'nin desteğiyle 310 km menzilli Şahap-1 füzelerinin menzilini 500 km menzilli Şahap-2 ile güncelleyen, sonrasında da Fecr-3 ile 1500 km, Şahap 3-A ve Şahap 3-B ile 2000 km'ye ulaştırması endişe yaratmış, bu endişe de 2400 km uzaklıktaki hedefleri vurmasının yanında nükleer başlık taşıyabilen Meşkat füzeleri ile zirve yapmıştır (Cordesman 2014: 19). Bu kapasiteye ulaşılması ile ABD'nin başta Bahreyn'de bulunun 5. Deniz Filosu olmak üzere bölgedeki önemli deniz üsleri tehdit altına girmiş, bu tehdidin de Tahran yönetimi tarafından kendilerine yapılacak olası saldırılarda misilleme olarak gerçekleşme ihtimali de uyarı olarak dile getirilmiştir (Hildreth, 2012: 59).

Devrim sonrası aktif bir dış politika izleyen İran'ın en önemli argümanlarından birisi nükleer güç olmuştur. İran her ne kadar yeraltı kaynakları yönünden zengin ve enerji yelpazesi geniş bir ülke olsa da; ilerleyen yıllarda nükleer enerjiyi silah olarak kullanmayacağını garanti edememektedir. Arap ülkeleri ile doğal rekabet halinde bulunan Tahran'ın nükleer faaliyetleri Arap ülkeleri ve rejimler tarafından yüksek sesle eleştirilmemiştir. Bu durumun nedenlerinin başında ise Batı'nın bu konuda daha baskın, daha etkili ve daha endişeli pozisyon almasıdır.

İran'ın olası bir nükleer gücü başta İsrail olmak üzere tüm coğrafyayı tehdit edeceğinden, ABD ve diğer Batılı ülkeler Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi vasıtasıyla İran aleyhine çeşitli ambargo kararları almışlardır (Sinkaya 2010: 89). Yaptırımların uygulanması için Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonundan yardım isteyen Batı, sonunda Tahran yönetimi ile müzakere masasına oturmuştur. Tezat olan bir konu ise Batının nükleer silah geliştirme iddialarının İran'ın komşu ülkeleri tarafından çokça seslendirilmemesidir (Sinkaya 2010: 91). Olası bir silah üretimi ihtimalinde bu tehlikeye karşı ilk tepki verecek olan komşular, sakin tavırlar sergilemekte ve tartışmanın ön saflarında bulunmamaktadırlar (Efegil 2012: 67). Arap Dünyasından bir kesim kamuoyu ise İran'ın nükleer silah edinmesinin en tehlikeli kısmının ise İran'ın mevcut sisteminde var olan eksikliklerin, telafi edilemeyecek hatalar doğurabilmesi ihtimali olduğunu belirtmektedir. Eleştiriler Hamaney'in olası bir tehlikede nükleer silah kullanmaya başvurabileceği ve hiçbir devletin tehdit etmemesine karşın hala saldırgan politikalar izlemesi, bu eleştirilerin en büyük destekçisi olarak

sunulmaktadır. Bu konuda İran'a yöneltilen en büyük eleştirilerden bir diğeri ise Şii sisteminin yukarıdan aşağıya inen bir silsile halinde çalışması ve devlet yönetimlerinin verdiği her kararın sorgu ve denetime tabi tutulmadan uygulanmasıdır (Şahin 2008: 13). Şii geleneklerinin ve ideolojisinin buna uygun olduğu ve rasyonel adımlar atılmamasının bu riskin bir kanıtı olduğu Arap kamuoyunda sıklıkla dile getirilmektedir.

Eleştirilen ikinci argüman ise İran'ın NPT¹⁹ sınırlarını aşma çabasının olmadığını ve füze rampa sistemlerinin İsrail'i vurabilme ihtimalinin zayıf olması nedeniyle asıl tehlikenin çevre ülkeler için geçerli olduğu belirtilmektedir (Ahmetbeyoğlu 2004: 17).

Bölgedeki güç dengesinin bozulmasının iki muhtemel sonucu olabilir. Nükleer güç sayesinde Tahran yönetiminin bölgede çok daha etkin bir güç haline evrilmesi ve Şii Hilali politikası çerçevesinde artık işgal aşamasına geçilebilmesi bu endişeler arasında yer almaktadır. Buna örnek olarak 1970'lerde İran'ın Bahreyn üzerinde hak iddia etmiş olması ve 1992'de Musa ve Tumb adalarını işgal etmesi gösterilebilir (Sinkaya 2010: 93).

İran'ın nükleer güce sahip olması bölgedeki Şii Hilali politikasının uygulanabilecek vaziyete ilerlemesine, Hizbullah'ın Filistin görüşmelerine darbe vurmasına, Yemen'deki isyancıların güçlenmesine ve Arap rejimlerinin istikrarsızlaştırılabilmesi anlamına gelmektedir (Karaağaçlı 2011, <http://www.bilgesam.org/incele/1166/bahreyn-krizi-ekseninde-suudi-arabistan-catismasi/#.VzNOTW6D86M>, 16 Mart 2016'da erişildi).

Bir diğer tehlike ise İran'ın kullandığı nükleer enerjinin eski Rus teknolojilerine dayanması, dolayısıyla herhangi bir teknik kaza sonucu yaşanacak sızıntı durumunda Basra Körfezinde büyük bir faciaya neden olabilecek durumdadır.

Belirtilen olumsuz eleştirilerin karşılığı olarak ortaya atılan kamu yaklaşımlarından birisi ise; İran'ın nükleer gücünün bölgedeki yegane Müslüman olmayan ve Müslüman nüfusa zulmeden İsrail'in karşısında dengeleyici bir güç

¹⁹ Non-Proliferation of Nuclear Weapons - Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması.

olabileceği ve Ortadoğu'daki ABD - İsrail hegemonyasının dizginlenebileceği, İran'ın da NPT Anlaşması çerçevesinde barışçıl nükleer enerji sahibi olmasının en büyük hakkı olduğunun altı çizilmektedir (Sinkaya 2010: 91).

İran ise Irak ile sekiz sene boyunca sürdürdüğü savaş sırasında Batının desteğinin Irak tarafında olduğunu iddia ederek, olası bir sorun halinde kendi kendisine yetebilen bir ülke olmayı amaçladığını, geliştirdiği nükleer gücü ile donatılmış bir İran ordusunun "İslam'ın Onuru" olabileceği savını ileri sürmektedir (Ahmetbeyoğlu 2004: 17). İsrail'in yıllardır gerçekleştirdiği Filistin işgalinin, İslam Dünyası için büyük bir utanç olduğunu ve bunun artık sonlandırılması gerektiği açıklansa da, yapılmak istenen İran - İsrail arası nükleer güç dengesinde yeni bir soğuk savaşın başlatmaktır. İran bu sayede İslam Dünyasında lider ülke konumuna gelebilecektir. Bu pragmatik politika da doğal olarak Arap Dünyasında tepki ile karşılanmaktadır.

Doksanlı yıllarda Rafsancani'nin ılımlı dış politikası 1997'den sonra Hatemi döneminde komşularla kurulan iyi ilişkiler ile devam etmiştir. Özellikle içeride rahatsızlık oluşturan ekonomik problemlerin giderilmesi adına komşu ülkeler için bir tehdit olmaktansa, onlarla güven verici ilişkiler kurmak gayesiyle çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 2005 yılında ise Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle daha radikal bir tutum takınılmış, nükleer beklentiler artık daha gür sesle dile getirilmeye başlanmıştır. 2008 Aralık'ta gerçekleşen İsrail'in Gazze Harekatı Hizbullah'ın İran tarafından Hamas'ın ise Araplar tarafından desteklenmesine neden olmuştur (Gürses ve Kaynak 2012: 38). Bu gergin ortamda İslam Dünyası için istenilen bir nükleer güç, İran adına olumlu bir imaj sergilemiştir.

Arap devletleri arasında İran'ın nükleer gücüne karşı çıkan bir diğer bölgesel güç ise Mısır'dır. Mısır İran'ın nükleer gücüne karşı çıkmakta ve bunun tamamen silahlanma amacıyla yapıldığını, çalışmaların NPT çerçevesinde yürütülmediğini dolayısıyla da Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na (IAEA) karşı olan mükellefiyetlerin yerine getirilmediğidir (Sinkaya 2010: 90). Özellikle Körfez bölgesinde bulunan Arap ülkeleri (Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar) İran'ın aktif nükleer güç politikasından son derece rahatsız olduklarını beyan etmektedirler. Örnek verecek olursak; İran ile ticareti

en yoğun gerçekleştiren ülkenin Kuveyt olmasına karşın, en çok tedirginlik gösteren ülkelerin başında Kuveyt gelmektedir (Karaağaçlı 2011, <http://www.bilgesam.org/incele/1166/bahreyn-krizi-ekseninde-suudi-arabistan---iran-catismasi/#.VzNOTW6D86M>, 16 Mart 2016'da erişildi).

İkinci bir örnek ise Bahreyn'dir. İran'ın 1970'i yıllarda Bahreyn üzerinde hak talep etmesi hatta bu adaları kendi vilayeti olarak görmesi buna güzel bir örnek olarak sunulabilmektedir (Sinkaya 2010: 91). Pek mümkün gözükmesine de, İran'a karşı Bahreyn'in de dahil olduğu bir sıcak savaş durumunda yoğun Şii nüfus varlığı nükleer tehditlerin uygulanabilirliğini azaltacak olsa da, oluşması muhtemel bölgesel koalisyonu karşı İran için inanılmaz etkili bir silah olması güçlü ihtimaller arasındadır.

Dış politikada en önemli müttefiki olan Suudi Arabistan'ın, bu nükleer faaliyetlere yönelik net tepkisi, Bahreyn'in de diplomatik olarak pozisyonunu netleştirmesini kolaylaştırmıştır. Birleşmiş Milletler başta olmak üzere örgüt veya devlet niteliğindeki küresel güçlerin dahil olduğu bu tartışmalı süreçte, Bahreyn de İran'ın nükleer faaliyetlerine en çok karşı çıkan ülkeler arasındaki yerini hızlıca almıştır.

Ayetullah Hamaney'in danışmanlarından Huccet-ül İslam Natık Nuri 2009 senesinde Batının Arap ülkeleri, İran'ın ise Batı tarafından işgalinin çok tehlikeli ve başarı sağlayamayacak sonuçlar getireceğini belirtmiştir. Bu yüzden İran'ın nükleer gücünün varlığının Bahreyn yararına bir durum olduğu ve tarihsel bağın halen devam ettiği iddiaları, İran yönetimi tarafından Manama'ya sunulmaktadır.

Amerikan 5. Filosuna ev sahipliği yapan Bahreyn'de Kral Şeyh Salman bin Hamad el-Halifa 2007 senesinde İran'ın nükleer silah yapacağını öne süren ilk devlet adamıdır (Sinkaya 2010: 91). Bunun arkasından sorunun diplomatik yollarla çözülmesi gerektiğini, eğer İran'ın emellerinin barışçıl olması durumunda ise bunun İran halkı için en doğal haklardan birisi olacağını belirtmiştir. Kral'ın ABD öncülüğünde sürdürülen görüşmeleri desteklemiş, İran'a kontrolsüz şekilde taviz verilmesi durumunun endişe verici olduğunu söylemiştir (Matthiesen 2013: 78). Tahran yönetiminin Bahreyn'deki

Şii nüfus üzerinden uygulamaya çalıştığı politikalar tedirginlik yaratmış ve Körfez İşbirliği toplantılarında bir çok kez dile getirilmiştir.

KİK, tarafsız bir Ortadoğu ülkesinde uranyumun zenginleştirilmesine dair bir konsorsiyum oluşturulmasını talep etmiş, İran ise bu talebi reddetmiştir. 2009 yılında Kuveyt'te gerçekleşen toplantıda, İran'a yapılacak askeri müdahaleye karşı çıkılmış ve Tahran'ın UAEA çerçevesinde barışçıl bir şekilde denetlenmesi istenilmiştir (Sinkaya 2010: 69). Bu çabalara rağmen KİK içerisinde de bir fikir ayrılığı yaşanmakta ve ortak bir karar alınamamaktadır. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn gibi ülkeler tepkilerini İran'a karşı savururken, Kuveyt ve Katar gibi ülkelerin Bahreyn'den farklı olarak İran'a karşı tutumlarında soru işaretleri bulunmaktadır. İran ise Bahreyn ve Katar ile birlikte toplantı talebinde bulunarak kendi politikalarının tehdit oluşturmadığını ve yanlış anlaşıldığını belirtmek istemiştir (Karaağaçlı 2011, <http://www.bilgesam.org/incele/1166/bahreyn-krizi-ekseninde-suudi-arabistan---iran-catismasi/#.VzNOTW6D86M>, 16 Mart 2016'da erişildi). Açıklamaların sahibi Muttaki kamuoyunda oluşan algının aksine Arap toplumunun korkması gereken gücün Batı ve Suudi Arabistan gibi monarşik ve otoriter rejimler olduğunu, İran'ın ise Müslüman toplumların en önemli müttefiki konumunda bulunduğunu öne sürmektedir.

Sonuç olarak varılabilecek net nokta, Viyana Görüşmeleri ile ambargoların kaldırılması ve kontrollü nükleer enerjiye sahip olunması Arap Dünyasında bir tedirginlik yaratsa da, Arap liderler ve KİK, İran'a ambargo uygulama faaliyetinden çok uzaktaydılar. Arap otoritelerinin tek umudu olarak gösterilebilecek ABD müdahalesi de Ruhani'nin başarı sağladığı nükleer müzakereler ile suya düşmüştür.

İran'ın daha çok yayılmasının Arap ülkelerindeki mevcut istikrarı ciddi şekilde sarsacağı çok açık olup, Bahreyn gibi Şii nüfusun yoğun olduğu ülkelerde iktidarlarda tedirginliğin gün geçtikçe artmasına ve muhalefetlerde ise sesin daha gür ve yüksek şekilde çıkmasına sebep olarak gösterilebilmektedir (Özdoğan 2014: 4). Arap liderlerin bu noktadaki yegane amacı ise İran'ın farklı mezhep doğrultusunda şekillenen devlet yapısı veya dış politikası değil, kendi statükolarının korunması ekseninde şekillenmektedir. Eğer statüko korunacaksa İran yayılmacılığı çok büyük bir sorun

teşkil etmemekte, bunun yerine kendilerinin de bulunduğu müzakerelere bir çıkış kapısı olarak görmektedirler (Ural 2009: 81).

4.5. Arap Baharı

2011 senesinde Tunus'ta başlayan isyan ateşi, Kuzey Afrika ve tüm Ortadoğu'yu kasıp kavuran bir gelişme halini almıştır. Arap coğrafyasında özgürlük ve adalet konularındaki taleplerin patlaması hususunda domino etkisi yaratmış olan bu etkileşimlere kısaca Arap Baharı denilmiştir (Ottaway ve Hamzawy 2011: 6). Bu devrimlerden sonra milyonlarca kişi sokaklara dökülmüş, totaliter rejimler sırayla sarsılmış ve devrim kimi ülkelerde zaferle sonuçlansa da, kimi ülkelerde önceki dönemlerin arandığı bir ortam oluşmasına kadar uzanmıştır (Oğuzlu 2012: 49). Bu olaylar nüfus yapısına göre meclis ve kamuda temsil edilmek isteyen Şiilerin taleplerini sağlamasa da, protesto silsilesinin devrim mi yoksa uyanış mı olduğuna dair en güzel kararı muhtemelen ilerleyen yıllarda verebileceğiz (Öztürk 2011: 460).

Tanımlanması gereken ilk unsur bölge devletlerinin yapısıdır. Neredeyse bu coğrafyadaki tüm sistemler anti-demokratik ve totaliterdir (Oğuzlu 2012: 49). Bilgi çağı ve internet ile bilgilenen ve haklarını savunmak isteyen kitleler, bir işportacının kendisini yakmasıyla birlikte sırayla yıkılmış ve yerini tarihin tozlu sayfalarına bırakmışlardır (İnat ve Ataman 2013: 392). Arap Baharının Bahreyn'e etkileri katkısız olmakla beraber, diğer bölge ülkelerinin 2010 sonrasında tanıştıkları durumla, Bahreyn çok daha uzun süredir zaten bir mücadele içerisinde bulunmaktaydı (Fuccaro 2009: 36). Önceki olaylardan belki de en önemli farkı; gösterilerin dünya genelinde yankı bulması ve Suudi askerlerinin devreye girerek bu ayaklanmayı kanlı şekilde bastırmasıdır (Öztürk 2011: 462). Yani Bahreyn Baharı halihazırda yıllardır süregelen bir kavramdı ve iktidar ile muhalefet arasında ciddi bir farklılaşma mevcuttu. 1980'ler ve 1990'larda zaten meydana gelen bu eylemler sürecinde Bahreyn yönetiminin sürekli olarak İran'ı olayları kışkırtmakla suçlamış olması, Arap Baharı gösterilerinin de bu düzleme oturtulmasını kolaylaştırmıştır (Lidston 2009: 11).

Bahreyn'in bölge ülkelerinden farklı özelliklerini anlamadan, Arap Baharı'nın etkilerini anlayabilmek zordur (Gerges 2014: 14). 2010 seçimleri sonrası başlayan siyasi kriz ve protestolar henüz ortadan kalkmamışken Arap Baharının patlak vermesi, Bahreyn gösterilerinin sadece farklı bir isim ve yeni bir hava ile devam etmesine sebep olmuştur (Öztürk 2011: 461). 1971'de İngilizlerden bağımsızlığı kazanmadan önceki süreçte de, el-Halifa ailesinin iktidarının başladığı 1782 sonrası dönemde sürgün edilen Şii liderlerin ardından hak arama talepleri başlamış, bölgede yıllardır artan veya azalan dozajda hareketlenmeler görülmüştür. 2011 senesinde daha da alevlenip, Kral'ın istifasını istemeye kadar giden olaylar yaşanmıştır (Ayhan 2011, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=1534>, 4 Mart 2016'da erişildi). Bahreyn isyanını diğer isyanlardan ayıran en temel özellik de, bu isyanın bir çok aktörü içine müdahil eden bir duruma dönüşmesidir (Ottaway ve Hamzawy 2011: 7).

Sosyolojik olarak ülkenin % 70'ini büyük çoğunluğu Caferi kolundan Şii nüfusun oluşturmalarına rağmen, iktidar ve elit tabaka Sünnilerden oluşmaktadır (İnat ve Ataman 2013: 394). Ayrıca nüfus olarak Bahreyn, % 54 göçmen nüfustan oluşan farklı bir Ortadoğu ülkesidir (http://www.census2010.gov.bh/news/news_en26.html, 8 Mart 2016'da erişildi). Bu büyük kitle neredeyse her anlamda toplumdan dışlanmakta, sosyal, ekonomik ve siyasi haklarının büyük bir çoğunluğundan mahrum bırakılmaktadır. 2010 yılındaki seçimlerde alt meclisin Şiilerin 16-18 milletvekili çıkartacak şekilde dizaynı da, Şii nüfusu sokaklara dökmüş ve gösterilere sebep olmuştur (Ayhan 2011, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=1534>, 18 Mart 2016'da erişildi). 8 Mart'ta el-Haq Partisi Başkanı Muşeyman, Bahreyn için koalisyon bildirgesi açıklamıştır (<http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/03/2011320144855687985.html>, 11 Nisan 2016 tarihinde erişilmiştir). Muhalif lider 11 Mart günü, gençlik hareketi ise 14 Şubat'ı devrim hareketi günü ilan ettiler (İnat ve Ataman 2013: 394). Öyle ki; 14 Şubat Hareketi ilerleyen dönemdeki bir çok siyasi protesto gösterilerinde eylemcilerin tişörtlerine dahi yansımıştır (Matthiesen 2013: 63). Siyasal hak talebiyle başlayan bu gösterilerde muhalefet Kral'dan, temsilde adalet ve güçlü olmakla birlikte daha bağımsız bir Başbakan talebinde bulundu (Ottaway ve Hamzawy 2011: 7). El-Vifak önderliğindeki Manama Belgesi ise halkın temsilinde adaletini, yabancıların ülke vatandaşlarına alımının durdurulmasını, ordunun insan hak ve özgürlüklerine saygılı bir

çizgiye çekilmesini ve bağımsız bir yargı sistemi oluşturulmasını talep ettiler. Bunu yaparken bazı marjinal grupların yol kesme ve 'bazı bölgeleri kurtarma' girişimleri, demokratik taleplere gölge düşürmüştür (Matthiesen 2013: 63). Ayrıca bir diğer yönü de ekonomik eşitsizliklere atıfta bulunmasıdır. Ülke ekonomisinin adil, şeffaf ve tam rekabete uygun hale getirilmesi için bir diyalog sürecinin başlaması gerektiği belirtilmektedir.

Tüm bu istekler Kral tarafından görmezden gelinmiş ve 2011 senesinde el-Vifak'ın da aralarında bulunduğu muhalif siyasi oluşumlar yasaklanmıştır (Akınhay ve Özen 2003: 197). Ocak 2011'de çıkan olaylara gösterilen sert müdahale ve verilen ağır cezalar Dünya kamuoyunda da geniş yankı bulmuştur. Ertesi sene gösterilerin yıldönümünde de İnci Meydanına inen göstericilere kolluk kuvvetlerinin müdahalesi çok sert olmuş, bir çok gösterici ömür boyu hapis cezasına çarptırılmıştır. Son çare olarak Bahreyn'in Suudi Arabistan'a katılma isteği bölge ülkelerinden Katar ve Umman'ın tepkisi sonucu rafa kaldırılmıştır (Ayhan 2011, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=1534>, 18 Mart 2016'da erişildi). Esasında bu gösterilerde çok sayıda Sünni vatandaşın da müdahil olması, el-Halifa iktidarının görmezden geldiği bir durum olsa da, bir kısım Sünni vatandaş, eşitlik, insan hakları ve adalet için Arap Baharı sürecinde sokaklara dökülmüştür (Matthiesen 2013: 11). Gösterilerin Tunus ve Mısır'ı takip eden kısa süre içerisinde Manama sokaklarına taşmasıyla birlikte muhalif kanat gösterilerin katılımını arttırmak için halkı gösterilere davet etmiş, facebook ve twitter gibi sosyal medya platformları üzerinden faaliyetlerini sürdürmüştür (<http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/02/2011214925802473.html>, 10 Mart 2016'da erişildi). Gösterilerin daha öncekiler gibi mezhepsel ya da etnik temele oturtulmadan demokrasi, adalet ve insan hakları temelinde gerçekleşerek halk nezdinde daha geniş tabana yayılması amaçlanmıştır. (Bahrain Independent Commission 2011:65, <http://www.state.gov/j/drl/rls/rm/2012/195516.htm>, 18 Mart 2016'da erişildi). Yine de gösterilerin Şii yoğunluklu noktalarda başlaması, el-Vifak'ın bir süre çekimser görünüş sonrasında olaylara dahil olması ve hatta devletin sert müdahalelerine tepki olarak milletvekillerinin istifasına kadar sürecin ulaşması, eylemlere katılan Sünni aktivistlerin varlığını gölgelemiş ve mezhepsel gösteriler olduğu yönünde iktidarın elini güçlendirmiştir (Öztürk 2011: 461). Gösterilerin gerçekleştiği diğer ülkelerin neredeyse

tamamında durumla ilgili demokrasi vurgusu yapan ABD yöneticilerinin, Bahreyn konusunda gösteriler devam ederken ziyaret yapmaları ve çok daha ılımlı konuşmaları, Batılı güçler için el-Halife iktidarının önemini daha iyi vurgular (<http://www.aljazeera.com/news/americas/2013/06/20136611456263506.html>, 10 Mart 2016'da erişildi). Bölge ülkelerinin verdiği önemi göstermek adına da; Suudilerin gönderdiği 1.000 kişilik birlik, Birleşik Arap Emirlikleri'nden 500 polis ve Kuveyt'ten gelen deniz kuvvetlerini göstermek açıklayıcı olacaktır (<http://www.reuters.com/article/us-kuwait-bahraind-USTRE72G8NR20110317>, 10 Mart 2016'da erişildi).

Bahreyn olaylarının bir diğer önemli yönü de uluslararası mücadeledir. İran - Suudi Arabistan rekabeti bu noktada en belirleyici unsurların başında gelir. Dış güçlerin devamlı olarak olaylara müdahale ederek sonuç alınmasını engellemekte, İran kanadı muhaliflerin, Suudi kanadı ise iktidarın yaşanan olaylarda hız kaybetmelerini istememektedir (Karaağaçlı 2011, <http://www.bilgesam.org/incele/1166/bahreyn-krizi-ekseninde-suudi-arabistan---iran-catismasi/#.VzNbRW6D86M>, 20 Mart 2016'da erişildi). Bu bölgede İran'ın giderek hegemonyasını arttırması, Suudi hanedanını çok rahatsız etmekte, ayrıca kendilerine bu kadar yakın Bahreyn gibi bir noktayı kaybetmenin, anakarayı kaybetmek manasına gelebileceği riskini yakından hissettirmektedir (İnat ve Ataman 2013: 395). İran'ın son yıllarda Bahreyn üzerinde hak veya ilhak talebinde bulunmasa da, muhalifle çok ciddi bağlantılar kurmuş, muhalefet liderlerini dini ve siyasi eğitimlerden geçirerek Bahreyn'e geri yollamıştır (Akkaya, 2013: 22).

Suudi Arabistan ve Mısır gibi bazı Sünni monarşilerin hoşlanmadığı bir diğer oluşum da Sünni formatlı olmasına rağmen Müslüman Kardeşlerdir. Müslüman Kardeşler Bahreyn'deki Arap Baharı sürecinde yaşanan eylemlerde, protestolara destek vermemiştir. Ülkede reform taleplerinin gerekli olduğunu, lakin bu denli sert çatışmaların ülke için mevcut durumdan daha iyi bir hal getirmeyeceğini ve el-Halifa iktidarının Esad veya Mübarek kadar kötü iktidarlar olmadığını belirterek sürece müdahil olmamıştır (Matthiesen 2013: 67).

Bahreyn ve Suudi Arabistan'ın İran konusundaki endişelerinin yerinde ve mantıklı olduğu, son dönemde Yemen'de yaşanan çatışmalarda İran'ın rolünün okunmasıyla doğruluğu teyit edilebilir. Bu noktada İran'ın Suriye'deki faaliyetleri, Suriye ile yoğun benzerlik taşıyan Bahreyn için endişeleri arttırmıştır (Gelvin 2015: 117). İran'ın Husilere verdiği destek, Arap Baharı sürecinde Bahreyn'de ortaya çıkan sosyolojik gelişmelerin esasında dışarıdan her iki tarafı da kışkırtan hamleler olabileceği tezini de güçlendirmiştir (Ulrichsen 2014: 334). Saddam Hüseyin'in set görevi gören yapısının ortadan kalkması ve Irak'ın Şii kontrolüne geçmesi, Yemen'de Husilerin iktidara karşı ayaklanmaları, Hizbullah'a yönelik silah yardımları gibi gelişmeler İran'ın Şii Hilali politikalarının yerinde bir endişe olduğunu ve bu amacın aslında Tahran için çok da uzak olmadığını gösterir niteliktedir (Efegil 2012: 62). Bu plandaki en büyük engellerden birisi olan Suudi Arabistan'ın köşeye sıkıştırılması da çok stratejik bir yer tuttuğundan, Güneyde Yemen, doğuda ise Bahreyn olaylarıyla Riyad yönetimi zorlu bir sürecin içerisine dahil edilmiştir (Özdoğan 2014: 1). Diğer ülkelerde hissedilenden çok daha fazlasının görüldüğü dış güçlerin varlığı, Bahreyn'de net şekilde hissedilirken, olayların denklemini değiştiren unsurlardan bir diğeri de ülke içerisindeki mezhepsel bölünme olmuştur (Kuşçu 2011, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=2119>, 18 Mart 2016'da erişildi). Mısır'da halk ve yönetim arasında mezhepsel bir ayrışma yokken, Bahreyn'de mezhep olayı da ön plana çıkarak tartışmalara yeni bir boyut katmıştır. Sokağa dökülen ve hak, özgürlük ve demokrasi taleplerinde bulunan bireyleri, mezhepsel farklılıklarından ötürü İran güdümü ve Bahreyn'i İran'a teslim etme niyetinde kişiler olmakla suçlamak, Şii tehdidinden endişe duyan Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez Ülkelerinin bölgeye ilgisini ziyadesiyle devşirmiştir. Bu noktada Kuveyt ve Suudi Arabistan bu tehditten ziyadesiyle endişe etmişlerdir. Suriye'de benzer şekilde başlayan olayların geldiği noktayı görerek, benzer bir durum oluşmaması için bölgedeki müttefik ülkelerle sert tedbirlere girişmesi, demokrasi ve insan hakları taleplerin daha da yoğunlaşmasını da tetiklemiştir (Gelvin 2015: 126).

Manama iktidarı göçmen politikasını genişleterek ülkeye Sünni Hintli ve Pakistanlı Müslüman getirerek nüfus dengesini Şiiler aleyhinde değiştirmeyi hedeflemektedir (İnat ve Ataman 2013: 397). Bu göçmenlere vatandaşlık ve pasaport verilmesinin yanı sıra, devlet kurumlarında yapılacak istihdamda Şii bir Bahreynli

vatandaş yerine, sonradan vatandaşlık verilmiş bir göçmen daha avantajlı duruma gelebilmektedir (Foreign Affairs Committee 2014, <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201314/cmselect/cmfaaff/88/8802.htm>, 18 Mart 2016'da erişildi). Bu mezhepsel farklılık dış politikayı da etkileyerek, Anti-İran propagandasının ilgi göstereceği bir durum haline gelmesini kolaylaştırmıştır. 2003'de ABD'nin Irak'a müdahalesinden sonra bölgede yoğun şekilde hissedilen bu rahatsızlığın, ilerleyen yıllarda hem Bahreyn hem de bölge siyasetini şekillendirmede çok etkili olacağı tahmin edilmektedir.

V. BÖLÜM

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Devletler, dış politika yapım sürecinde topluma her ne kadar idealist veya manevi değerler doğrultusunda hareket ediyormuş imajı çizse de; genel olarak pragmatist ve ulusal çıkarlar doğrultusunda bir siyaset izlemektedirler. Burada 'ulusal çıkar' kavramından ülke için neyin geçerli olduğu hususunda özellikle Ortadoğu devletlerinde en belirgin durum, ülkedeki iktidarın çıkarlarının korunuyor olmasına tekabül eder. Yöneticiler, çıkarlar doğrultusunda özenle hareket ederlerken, bu uğurda kullanılabilecek maddi ve manevi değerlerle de ters düşmemeye genellikle özen gösterirler.

Laik bir yapıya sahip olmayan toplumlarda manevi değerlerin kullanılabilmesi daha kolaylaşırken, bu manevi değerleri kullanmanın zora girdiği durumlarda beşeri ve somut bazı alternatifler devreye girebilir. Örnek verecek olursak, büyük çoğunluğu Müslüman olan Ortadoğu'da, devletler kendileri gibi Müslüman olan ve laiklik iddiasında dahi bulunmayan ülkelerle olan ilişkilerinde, dini dahi farklı yorumlayarak ayrışmanın ve argüman geliştirmenin önünü açabilirler. Bu durumun topluma mal edilmesi özellikle dini konularda çok kolay değilken, halihazırda topluma mal olmuş algılamalar üzerinden hareket alanları geliştirilebilmektedir.

Dinen birbirinden farkı olmayan bireylerin, esasında yüzlerce yıl önce yaşanmış olaylardan yola çıkarak farklı kimliklere bürünüp, birbirine yabancılaşması, Avrupa'nın Orta Çağ'da yaşadığı bir durum olup, maalesef günümüzde İslam coğrafyası üzerinde etkisini hala göstermektedir. Hz. Muhammed'den sonraki halifenin kim olacağı tartışmasıyla başlayıp, günümüzde bir diğerini dinsizlikle suçlama boyutuna gelen, hatta

Yahudi ve Hristiyan'dan daha büyük düşman olarak değerlendiren mezheplerin varlığı, çatışmanın da hem kaynaklarından birisi olmakta, hem de çıkarlar uğruna kullanılabilmektedir.

Peygamberin vefat etmesinden sonraki dönemde halifelerin belirlenmesi, 4 Büyük Halife²⁰ döneminin (632-661) sonu gelmeden çatışmaların yaşanmaya başlaması ve bu uğurda Hz. Muhammed'in torunlarından Hz. Hüseyin'in dahi katli, o dönemin kimi otoriteleri tarafından ulusal çıkar olarak addedilse de, İslam Dünyasında sebep olduğu ayrışmalarla, milyonlarca Müslümanın birbirinin kanını akıtmasına sebep olarak dini nihai amacından tamamen uzaklaşmıştır. Dönemin yöneticileri tarafından siyasi rekabet aracı olmakla birlikte, toplum genelinde de kabul görerek boyutlarını arttırmıştır.

Dinin hem siyasi hem de itikadi ve fıkhi olarak farklı yorumlanması düzleminde boyut değiştirerek; adeta farklı dinlermiş durumuna gelebilen mezheplerin varlığı Peygamber döneminden sonra çıkıp, beşeri koşullardan doğrudan etkilenmiştir. Dünyanın farklı köşesinde aynı dine inananların, birbirlerini 1500 sene önce yaşanmış bir takım tartışmalardan yola çıkarak ayrıştırması, çok da sağduyulu bir hamle olarak görülemez.

İnsanların doğu toplumlarında kimlik olarak kendisini tanımlarken, din, ırk ve mezhep kavramlarını daha da öne çıkartması, bu noktada her daim olumlu etki yapmayabilir. Son dönemde oluşan algı ile insanların kimliklerini tanımlarken, ırkından öte dini ve mezhebi durumlarını öne çıkartması, ayrışmayı derinleştirmekten fazla bir şey getirebilecek durumda değildir.

Hz. Ali - Muaviye mücadelesinden sonra, Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail mücadelesi döneminde palazlanan, sonraki süreçte de İran İslam Devrimi ile hız kazanan mezhep faktörünün siyasi boyutlarının daha net anlaşılması adına iki dönemin karşılaştırılması da yol göstericidir. O dönemde insanlarda ırk kavramının kimlik olarak

²⁰ Dört Büyük Halife dönemi; Hz. Muhammed'in vefatının ardından İslam toplumunun başında sırasıyla Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin bulunduğu yaklaşık 30 yıllık zaman dilimini ifade eder.

en öne geçmemesi ve hatta kullanılmaması, durumun mezhep temeline indirgenmesinde etki yaratmıştır. Ayrıca o dönem itikadi ve fıkhi kaynaklara erişmenin zorluğu da göz önünde bulundurulduğunda, kitlelerin bu konularda sürüklenebilmesi bugünden çok ciddi farklılıklar gösterebilir. Günümüzde ise durumun çok daha karmaşık bir hal alması ve bireylerin kendilerini donatmaları mümkündür. Yaklaşık 500 sene öncesinde aynı din mensubu iki devlet tebaasının, mezhep temelinde bu denli büyük çatışmalara girerek diğer din mensuplarına taarruz etmemeleri, esasında bu tespitin siyaseten çok fazla hayırlı olmayacağını işaret etmiştir.

Tarih boyunca yaşamış neredeyse her bireyin kendi iç dünyasında bir yaratıcı bulma ihtiyacı yaşadığı düşünülse de; genellikle tek tanrılı dinler, tarihin akışını şekillendiren akımlar olmuştur. İslam medeniyeti de insanlık tarihini olumlu ve olumsuz etkileyen olaylar silsilesinde gözle görülür paya sahiptir. Olumlu manadaki gelişmelerin aksine özellikle son dönemde vuku bulan çatışmalar, İslam medeniyeti hakkında yanlış yorumlamaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durumun esasında İslam diniyle alakalandırılması kolay olmasa da, yine dinle alakalı beşeri oluşumların yani mezheplerin gösterdiği manevra alanları, bu faaliyetlere karışanların gerekçe olarak İslam'ı gösterebilmesini kolaylaştırır.

Henüz Dört Halife dönemi dahi bitmemişken, Peygamberimizin damadı, akrabası ve en yakınlarından birisi olan Hz. Ali'nin halifeliğinde dahi ortaya çıkan bu marjinal inançlar, önce 661'de onun şehit edilmesinin, ilerleyen dönemde de yine siyasi entrikalarla entegre edilip Hz. Muhammed'in torunlarından Hüseyin ve yakınlarının Kerbela'da Yezid tarafından 680 senesinde şehit edilmesiyle boy göstermiştir. Tabi ki bu yapılanların İslam dini ve onun yegane kaynağı Kuran-ı Kerim ile izah edilebilmesi pek mümkün olmayacağı için, özellikle otoriter yönetimler döneminde mezhep faktörü üzerinden dine yeni yorumlamalar katılarak, iktidarın korunması yolunda dini felsefeler üretilebilmiştir. Haricilerin ortaya çıkışıyla başlayıp, günümüzde el-Kaide ve IŞİD gibi örgütlerin varlığıyla farklı boyutlar kazanan itikadi yaklaşımlar, halifenin kim olması ve nasıl seçilmesi soruları üzerinden başlayıp, adeta başka bir din suretine bürünmüş ayrışmalardır. Aynı din mensubu iki bireyin manevi algılarının bu kadar

farklılaşmasında mezheplerin, mezheplerin bu denli farklılaşmasında da sosyolojik, ekonomik ve siyasi faktörlerin etkin rolü görülmüştür.

İçerisinde yaşanılan dönemde mezheplerin radikalleşmesinin farkına varmak çok kolay olamazken, dışarıdan objektif bir bakışla esasında mezheplerin siyasi faaliyetler için bazı odaklar tarafından nasıl kullanılabildiğini fark etmek zor değildir. Bu olumsuzluklara rağmen, Hz. Muhammed'in vefatından yaklaşık 100 sene sonra ortaya çıkan mezhepler, bireylerin tabiiyetiyle güçlenmiş, bireylerin dini yaşamları öncelikli olmak üzere, ekonomik, sosyal ve siyasi tüm güncel durumlara adapte olmasını da kolaylaştırabilmiştir. İlaveten İslam dininin fetihlerle çok kısa sürede, çok geniş bir coğrafyaya yayılması, bu coğrafyaların da doğu ve batı gibi iki farklı kültüre ait olmaları²¹ bireylerin dini algılarının da bu noktada farklı suretlere bürünmelerine sebep olmuştur. Bu doğrultuda mezhepleri sadece olumsuz sonuçlar doğuran yaklaşımlar olarak değerlendirmek de bizi rasyonel sonuca götürmeyecektir. Aralarında mevcut beşeri suistimallerin ve teorik olarak dine ters düşen noktaların tespiti, ilerleyen dönemlerde de oluşabilecek muhtemel sapmaları frenleyebilecek yegane durumdur.

Hz. Ali yanlısı bir oluşum olan Şiiilerin, belki de ayrı durumdaki en önemli mezhep vaziyetine gelmesi ve diğer mezheplerden farklı tutumları, İslam dünyasının Şiiiler ve Sünniler olarak kategorize edilmesini mümkün kılarsa da, halihazırda bulunan ve tarihte var olup ortadan kaybolmuş çok sayıda mezhep mevcuttu. Fakat bugünün jeopolitik durumu ile değerlendirme yapacak olursak, Ortadoğu nezdinde siyaseten en çok kullanılan ayrışma kalıpları da Müslüman - Yahudi ile Sünniler ve Şiiilerdir.

Ortadoğu'nun neredeyse tüm Müslüman devletleri içerisinde mevcut bulunan Şii nüfus, politik olarak çok fazla hareketli vaziyette olmamasına rağmen; İran İslam Devrimi ile ideolojik boyut kazanmış ve bölgede özellikle Sünni otoriteler için tehdit olarak değerlendirilmiştir. Bu Sünni otoritelere Suriye, Irak, Yemen, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Katar da dahil olmak üzere bir çok bölge ülkesini hatta tamamını dahil edebiliriz. Lakin Şii nüfusun ağırlıkta ve tüm çabalara rağmen siyaseten azınlıkta olması dolayısıyla günümüz Bahreyn'ini net bir örnek olarak inceleme şansına sahibiz.

²¹ Hz. Muhammed'in vefatını takip eden 100 sene içerisinde İslam Devleti toprakları Batıda İspanya ve Doğuda Hindistan'a kadar uzanıyordu.

Caferiliğin yayıldığı Bahreyn'de, İngilizler başta olmak üzere dış güçlerin müdahil olduğu süreçler ve yoğun Şii nüfusun politize olarak iktidar tarafından dışlanması, ülkeyi olumsuz manada derinden etkilemiştir. Bu olumsuz etkilere en basit durumlardan dahi örnek vermek gerekirse; Şii vatandaşların kamudan dışlanması, kolluk kuvvetlerine alınmaması, nüfus içerisindeki oranlarını azaltmak için dışarıdan Sünni göçmen getirerek vatandaşlık verilmesi gibi olaylar, hem huzursuzluk, toplumsal kaos ve ayrışma yaratmakta hem de ülkenin sosyal ve ekonomik manada ilerleyebilmesini engellemektedir.

Toplum içerisinde bireylerin hak ve özgürlük arayışı için bir araya geldikleri topluluklar olan siyasi partiler, genellikle ülkedeki farklı beklentilere göre bir araya gelen kitlelerden oluşur. Bu oluşumların yapılanmaları doğru analiz edildiğinde vatandaşların eksikliğini hissettikleri durumları ortaya koyar. Bahreyn'de siyasi muhalefetin oturduğu eksenin mezhep temelinde tomurcuklanan hak, özgürlük, eşitlik ve demokrasi talepleri, Basra Körfezindeki bu ada toplumunun eksikliklerini ortaya koymaktadır. Esasında uzun dönemlerden beri var olan bu mezhepsel ayrışma, son dönemde yaşanan olaylarla birlikte ivme kazanmış, bölgesel ve küresel güçlerin de dahil olmasıyla etkisinin sınırları aşarak dünya geneline yayılmasını sağlamıştır.

İnsanlığın başladığı bölge olarak bilinen bu topraklar, aynı zamanda ilk cinayetin de işlendiğine inanılan yerdir.²² Tarih boyunca dinlerin ortaya çıktığına inanılan bu bölgeler savaflara sebep olagelmıştır. 15. ve 16. yüzyıllardaki coğrafi keşiflerden önce dini, sonra ise hem dini, hem ekonomik, hem de siyasi çıkarlar konusunda birçok güç için vazgeçilmez bir öneme sahip olmuş bu bölge, özellikle son 200 senedir kavga ortamından arınamamıştır. Bunda petrol rezervlerinin yoğun şekilde bulunması çok etkili olmuştur. Dünya üretim sisteminde henüz vazgeçilemeyecek kadar önemli olan bu fosil yakıtlar, bölgedeki hakimiyetin dünya hakimiyetini sağlayacağı intibasıyla birleştiğinde dünyada hegemon güçlerin bu bölgeye ilgilerini anlamlandırabilmektedir. Adolf Hitler'in Almanya'sından, Napolyon'un Fransa'sına, SSCB'den Büyük Britanya

²² Kabil ile Habil, Tanah'ta, Eski Ahit'te, Kur'an'da ve hadislerde bahsi geçen dini şahsiyetler. Kabil, Âdem ve Havva'nın büyük, Habil ise küçük oğludur. Kabil'in, kardeşi Habil'i öldürdüğüne ve tarihteki ilk katil olduğuna ve bu cinayetin Mezopotamya'da işlendiğine inanılır (TDV İslam Ansiklopedisi 1994: 363).

İmparatorluğu'na kadar bir çok güç, bu topraklar için çok uzaklardan gelip savaşmaktan çekinmemiştir. Yakın tarih incelendiğinde de bölgeden Osmanlı Devleti çıkartılmış, ele geçirilen alanlar dönemin Batılı güçlerince paylaşılmıştır.

Halifelik sayesinde bölge insanı üzerinde etki alanı kurabilen Osmanlı'nın, mikro milliyetçi ayaklanmalar ile gücünün azalması ve sonrasında da dağılması ile küresel güçler bölgeyi kontrol edebilme şansı bulmuş veya farklı bir yaklaşımla bölgeyi kontrol edebilen ülkeler küresel güç olabilmişlerdir. Bu topraklardaki idari yapılanmaları uzun süre şekillendirecek gücü elinde bulunduran İngilizler, 20. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla yavaş yavaş bölgeden çekilmeye ve yerini Amerika Birleşik Devletleri'ne bırakmaya başlamışlardır.

1971 senesinde İngilizlerin Bahreyn'i terk etmesiyle birlikte, ülkeyi zaten 200 senedir İngiliz mandası altında yöneten Sünni el-Halifa ailesinin iktidarına teslim etmeleri, ardından da İran'da Şii menşeli İslam Devriminin vuku bulması ile karmaşa içerisinde geçecek yılların işaretleri görülmeye başlanmıştır. İran Devriminin "Şii Hilali" ve "Rejim İhracı" gibi politikalarıyla, içerisinde barındırdığı Şii nüfusu kendisine tehdit görmeye başlamış ve savunma doktrinini de bu yönde geliştirmiştir. Bu doktrin çerçevesinde ülkesinde yaşayan ve vatandaşı durumunda olan kişileri, mezhep faktörüne göre sınıflandırarak dışarıdan getirdikleri göçmenler karşısında dahi geri planda tutmuşlardır.

Dış politikadaki boyutunu da incelediğimizde; çoğu monarşi ile yönetilen bölge devletlerinin birbirleriyle ilişkilerinde çoğunlukla iktidarlarını korumaya dönük bir pragmatizm sergiledikleri görülmektedir. Lakin bu politikaların topluma daha rahat enjekte edilebilmesi sürecinde, aynı dine tabi toplumlarla olan ilişkilerde başarısızlıklar oluşması muhtemeldir. Bu noktada mezhep ayrışmalarının başladığı günden bugüne dek, siyasi erklerin yardımına koşan unsur beşeri mezhep kavramıdır. Aynı dine mensup iki devletin ilişkilerinde, politikalarını tabana aşılayabilmek için mezhep yönünden farklılıkları vurgulamak, hatta diğer mezhep tebaasını dinden çıkmakla suçlamak görülebilen bir vaziyettir.

Bu teorik boyut çerçevesinde Bahreyn dış politikası incelendiğinde, mezhep kavramının bölgesel ittifakların oluşumunda da, iç politik hamlelerde de öne çıkarılması görülmektedir. Bunun önemli bir diğer ayağı ise; bölgede en büyük tehdit olarak görülen İran ile ilişkilerin de büyük ölçüde bu doğrultuda oluşmasıdır. Daha uzun ölçekli sonuçları araştırdığımızda ise ABD, İngiltere ve Rusya ile ilişkilerin seyrinde de, bu faktör çerçevesinde oluşan siyasal dengelerin göz ardı edilmediği, lakin tek belirleyicinin de bu olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Bölgenin yakın tarihinde (Bahreyn'in 1971 senesindeki bağımsızlığı sonrası) yaşanan İran Devrimi, Irak-İran Savaşı, Arap Baharı, İran'ın Nükleer Faaliyetleri ve her iki Körfez Savaşı vakalarında, Bahreyn'in belirlemiş olabileceği strateji doğrultusunda izlediği taktikler ve bu noktada mezhep etkisinin gözlenmesi mümkündür. Devrimin bölge monarşileri için oluşturduğu tehdit, akabinde patlak veren İran - Irak Savaşı'nda bu tehdidin durdurulabilmesi amacıyla savaş taraflarından Saddam Hüseyin rejiminin desteklenmesi, esasında dini inanışlardan veya yüzyıllar önce yaşanmış halifelik çekişmelerinden alakasız şekilde bölgedeki iktidarlarını kaybetmemek maksadıyla yapılmış hamlelerdir.

Son dönemde İran'ın dış politikada önemli atılımlarından bir diğeri olan Nükleer faaliyetler de, bölge ülkelerini doğrudan tehdit etmiş, taraflar nükleer enerjinin dostane amaçlarla kullanılacağını ve bu durumda her ülkenin hakkı olduğunu beyan etseler de, çekişme anlarında bu teknolojinin aslında silah olarak da pratikte alan bulabileceği gündeme gelmiştir. Bu duruma karşılık dostane amaçlarla üretilen nükleer teknolojinin İran'ın hakkı olduğunu medya önünde belirten Bahreynli yöneticiler, perde arkasında Washington ile yaptıkları görüşmelerde İran'ın bu teknolojiye sahip olmasının mutlaka engellenmesi gerektiği konusunda Amerikan hükümetine baskı kurmaya çalışmaktadırlar.

Tunus'ta başlayıp bütün bölgede yıllardır süregelen iktidarları dahi yıkan Arap Baharı, mezhepsel boyutlarıyla en net olarak Bahreyn'de görülmüştür demek yanlış olmayacaktır. İran ve Suudi Arabistan arasındaki vekalet savaşının adeta arenası

konumunda olan Bahreyn, Şiiiliğin güçlenmesini tehdit olarak gören ABD ve müttefikleri tarafından da desteklenmiştir.

İktidarların, kendilerine tabi bireylerin dünyevi inanışlarını kullanarak politikalarını tabana benimsetmeleri, etik olmamasının yanında her daim sağlıklı sonuçlar verebilmekten de uzak kalacaktır. Ulaşılması mümkün gözükme de, dünya üzerindeki otoritelerin bireyleri yönetmek noktasında dini inançlardan ve altyapılarından bağımsız şekilde, daha demokratik paydalarda buluşmaması durumunda, benzer uygulamaların sürmesi olasıdır.

KAYNAKLAR

- AlJazeera (2014). "Bahrain backs off on opposition party ban", (<http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/04/201141573222422175.htm>, 24 Aralık 2015'te erişildi).
- Academic Library (2015). "Bahrain's Importance", (http://academlib.com/8499/political_science/bahrains_importance#668, 24 Ocak 2016'da erişildi).
- Ahmetbeyoğlu, Ali (2004). *Milletlerarası Ortadoğu Kaos mu, Düzen mi? Konferans Bildirileri*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı.
- Akgün, Birol (2006). *11 Eylül Sonrasında Dünya, ABD ve Türkiye*. İstanbul: Tablet Kitabevi.
- Akınhay, Osman ve Özen, Özcan. (2003). *Dünyanın Bütün Sokakları İsyanda*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Akkaya, Gülşah Neslihan (2013). "Güvensizlik ve Mezhepçilik Girdabında Bahreyn", (<http://odak.setav.org/page/guvensizlik-ve-mezhepcilik-girdabinda-bahreyn/5661>, 11 Ocak 2016'da erişildi).
- Al Arabiya News (2009). "Bahrain Blocks Paper After Ahmedinejad 'Slur'", (<http://www.alarabiya.net/articles/2009/06/22/76676.html>, 30 Mart 2016'da erişildi).
- Alagöz, Mehmet (2008). "Bahreyn: Ortadoğu'da mezheplerin çatıştığı yeni bir alan mı?", (<http://www.bilgesam.org/incele/1354/-bahreyn--ortadogu-damezheplerin-catistigi-yeni-bir-alan-mi-/#.Vzt7Y26D86M>, 21 Ocak 2016'da erişildi).

Ali Yaşar SARIBAY, Global ve Yerel Eksende Türkiye, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

Alex Mintz ve Karl DeRouer, Understanding Foreign Policy Decision Making, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

AlJazeera (2011). "Middle East's Shifting Alingment", (<http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/04/201141573222422175.htm>, 25 Ocak 2015'te erişildi).

Allouche, Adel (2001). *Osmanlı Safevi İlişkileri*. Çev. A. E. Dağ, İstanbul: Anka Yayınları.

Arı, Selçuk, ve Arslan, Okan (2005). *Uluslararası İlişkiler ve Din/Tanrı Tarafsız mı?* İstanbul: Platin Yayınları.

Arı, Tayyar. (2012). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Bursa: MKM.

Arı, Tayyar. (2004). *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Arı Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 2011, Bursa, MKM Yayıncılık.

Armaoğlu, Fahir (2009). *20.yüzyıl Siyasi Tarih*. İstanbul: Alkım Yayınları.

Ataman, Gökşen ve Ayşe Nur (2014). "Sembolizm ve Aktivizm Arasında İslam İşbirliği Teşkilatı". SETA Analiz 76: 7-29.

Ayhan, Veysel (2011). "Bahreyn'de Şubat İntifadası; Dışlanmışların İsyanı", (<http://www.tuicakademi.org/bahreynde-subat-intifadasi-dislanmislerin-isyani/>, 22 Mayıs 2016'da erişildi).

Baktiar, Bakman (1989). "The leftist Challenge; The Mojahidin-e Khalq and the Tudeh Party". *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies* 13: 33.

- Bandar, Salah al (2006). *Bahrain Human Right Report*. Londra: Bahrain Human Right Center.
- Barbier, Mauricie (1999). *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset -*. İstanbul: Kaktüs Yayınları.
- Başkan, Birol (2011). "Bahreyn yıkılırsa çok büyük deprem olur", (<http://www.timeturk.com/tr/2011/03/16/bahreyn-yikilirsa-cok-buyuk-deprem-olur.html>, 22 Ocak 2016'da erişildi).
- Bates, Michael (1998). "Studies in Early Islamic History". *The Journal of the American Oriental Society* 4: 82-107
- BBC (2009). "Bahrain court bans opposition group for three months", (<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-29801796>, 22 Kasım 2015'te erişildi).
- BBC (2011). "*Iran threatens to block Strait of Hormuz oil route*", (<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-16344102>, 3 Mart 2015 tarihinde erişildi).
- BBC (2015). "Bahrain opposition leader Sheikh Ali Salman jailed", (<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-33147198>, 7 Nisan 2015 tarihinde erişildi).
- BBC (2015). "Bahrain profile - Timeline", (<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-14541322>, 7 Nisan 2015'te erişildi).
- Belfer, Mitchell (2014). "Demographic Warfare". *Central European Journal of International and Security Studies* 2: 21-29
- Bey, Feridun (1859). *Mecmua-i Münşeatü's - Selatin*. İstanbul: Takvimhane Matbaası.
- Bingöl, Vahdettin (2013). *Sünni - Şii Çatışması*. Ankara: Orion Kitabevi.

- Boran, Yıldırım (2011). *Ortadoğu'da Direniş*. İstanbul: Siyah Beyaz Kitap.
- Bozarslan, Hamit (2011). *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi - Arap İsyanlarından Önce ve Sonra*. Çev. M. I. Durmaz. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Brzezinski, Zbigniew. (1997). *Büyük Satranç Tahtası*. Washington D.C.: İnkılap Yayınevi.
- Bulut, Halil İbrahim (2010). *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Büyükkara, Mehmet Ali (2005). "Bir Bilim Dalı Olarak İslâm Mezhepleri Tarihi ile İlgili Metodolojik Problemler". *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes' elesi* 489.
- Büyükkara, Mehmet Ali (2010). *İslam Mezhepleri Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Camii, Muhammed Mescid-i (1995). *Ehl-i Sünnet ve Şia'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*. Çev. E. Okumuş, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Castells, Manuel (1997). *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Choueiri, Youssef M. (2011). *Ortadoğu Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften*. Çev. F. Aytuna. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Cordesman, Anthony H. (2014). "Iran's Rocket and Missile Forces and Strategic Options". *Center for Strategic and International Relations*.
- Country Studies (2011). "*Bahrain's Geography and Population*", (<http://countrystudies.us/persian-gulf-states/34.htm>, 28 Aralık 2014 tarihinde erişildi).
- Crone, Patricia, ve Hinds, Martin (1986). *God's Caliph*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Çakmak, Haydar (2009). *Türk Dış Politikası 1919-2008*. Ankara: Platin Yayınları 2009
- Çetinkaya, Nihat (2014). *Kızılbaş Türkler Tarihi Oluşumu ve Gelişimi*. İstanbul: Kripto Basın Yayın.
- DEİK. (2011). *Bahreyn Ülke Bülteni*. İstanbul
- Deniz, Taşkın (2012). "Büyük Ortadoğu Projesi-NATO ve G-8 İlişkisi". *New World Sciences Academy*. 7(4): 363-365.
- Efegil, Ertan (2012). "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar". *Ortadoğu Analiz* 4 (48): 53 - 68.
- Efegil, Ertan (2012) *Dış Politika Analizi Ders Notları*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Ekinci, Mustafa (2002). *Yavuz Sultan Selim Döneminde Osmanlı - Safevi İlişkileri*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- El Katip, Ahmet (2015). *Nedenleri Tarihte Kalmış Siyasi Ayrılık Sünnilik Şiiilik İslam Birliği*. İstanbul: Mana Yayınları.
- El-Awa, Said (1980). *On the Political System of The Islamic State*. Washington: American Trust Publications.
- Embassy of the Kingdom of Bahrain (2010). "History", (<http://www.mofa.gov.bh>, 4 Ekim 2015'te erişildi).
- Erboğa, Abdullah (2015). "Bahreyn". *Ortadoğu Yıllığı 2014*. Ed. K. İnât, ve M. Ataman. İstanbul: Açılım Kitap. 315 - 335.
- Ercan, Yavuz (2002). *Yavuz Sultan Selim Dönemi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Ereli, Ambassador Asad (2011). "US embassy cables: Guide to Bahrain's politics", (<http://www.theguardian.com/world/us-embassy-cables-documents/168471>, 20 Ekim 2015'te erişildi).
- Erhan, Çağrı (2001). "ABD'nin Ulusal Güvenlik Anlayışı". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56(4): 82.
- Esed, Muhammed (1978). *İslam'da Yönetim Sistemi*. Çev. B. Eryarsoy. Yöneliş Yayınları: Beyrut.
- Esman, Milton J., ve Rabinovich, Itabar (1988). *Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*. Çev. Z. Avşar. London: Cornvell University Press.
- Fırlalı, Ethem Ruhi (1984). *İmamiyye Şiası*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Foreign Affairs Committee (2014). "The UK's relations with Saudi Arabia and Bahrain", (<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201314/cmselect/cmfaff/88/8808.htm>, 19 Aralık 2015'te erişildi).
- Forster, Edward Morgan (1951). *Two Cheers For Democracy*. Londra: Harvest Book.
- Fuccaro, Nelida (2009). *Histories of City and State in the Persian Gulf, Manama since 1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fuller, Graham E. (2005). *Siyasal İslamın Geleceği*. çev. M. Acar, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Fuller, Graham E. (1991). *The center the Universe: The geopolitics of Iran*. San Francisco: Westview Press.
- Gawdat, Bahgat (2003). Iran, The United States, and The War on Terrorism. *Studies in Conflict and Terrorism* , 26 (2), 93.

- Gelvin, James L. (2015). *The Arab Uprisings - What Everyone Needs to Know*. London: Oxford University Press.
- Gerges, Fawaz A. (2014). *The New Middle East, Protest and Revolution in the Arab World*. New York: Cambridge University Press.
- GFP (2016). "Global Fire Power", (<http://www.globalfirepower.com/bahrain>, 24 Mart 2016'da erişildi).
- Gillespie, Carol Ann (2002). *Bahrain*. Philadelphia: Chelsea House Publishers.
- Gleave, Robert (2011). "Şiilik". *Ortadoğu Tarihi - Dini Siyasi Kültürel ve Ekonomik Perspektiften*. Ed. Y. M. Choueiri. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Global Security (2011). "Bahrain - Political Parties", (<http://www.globalsecurity.org/military/world/gulf/bahrain-politics-parties.htm>, 4 Mayıs 2016 tarihinde erişildi).
- Goldschmidt Jr., Arthur, ve Davidson, Lawrence (2011). *Kısa Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Göngen, Mehmet Ali (2014). "Arap Baharı Karşısında ABD'nin Tutumu". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 33: 2-14.
- Gündoğan, İnan (2011). "Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi". *Ortadoğu Analiz* 3 (29): 99.
- Gürses, Emin, ve Kaynak, Mahir (2012). *Yeni Ortadoğu Haritası*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Haber Türk (2011). "ABD'nin Irak Macerası Resmen Bitti", (<http://www.haberturk.com/dunya/haber/697327-iraktaki-9-yillik-savas-bitti-video>, 26 Mayıs 2016'da erişildi).

- Hakyemez, Cemil (2014). *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Hatterington, Norris S. (1982). "Industrialisation and Revolution in Iran: Forced Progress or Unmet Expectation?". *The Middle East Journal* 88.
- Hildreth, Steven A. (2012). Iran's Ballistic Missile and Space Launch Program. *Congressional Research Service* 7: 58 - 60.
- Hizmetli, Sabri (1995). *İslam Tarihi: Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*. Ankara: Yeni Çizgi Yayınları.
- Hodgson, John (2010). "Basra: Strategic Dilemmas and Force Options". *Complex Operations Case Studies Series* 8.
- Holsti, K. J. (1974). *International Politics, a framework for analysis*. London
- Hourani, Albert (1997). *Arap Halkları Tarihi*. Çev. Y. Alogan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hussain, Assaf (1980). "International Islam". *The Economist*, 12.
- Hussain, Assaf (1983). *Islamic Movements in Egypt, Pakistan and Iran*. London: Mansell.
- İnan, Kenan. (2002). "II. Bayezid Dönemi". *Türkler..*
- İnat, Kemal, (2004). *ABD'nin Haydut Devletleri*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- İnat, Kemal, et al. (2016). "İran - Suudi Arabistan Rekabetinin Bölgesel Yansımaları". *SETAV* 148: 22-24.
- İşyar, Ömer (2008). *Karşılaştırmalı Dış Politikalar*. İstanbul: Dora Yayınları.

Izzularab Mohammed (2012). “Kuveyt’teki Kriz Nereye Kadar?”. Çev. Habib Hürmüzlü. *OrtadoğuAnaliz*.4(39): 92.

Index Mundi (2014). "Natural Gas Proven Reserves Definition", (<http://www.indexmundi.com/map/?v=98>, 23 Kasım 2015'te erişildi).

International Crisis Group. (2005). *Bahrain’s Sectarian Challenge*. Brussels: International Crisis Group.

Inter-Parliamentary Union. (2010). "Chronicle of Parliamentary Elections", (<http://www.ipu.org>, 3 Ocak 2016'da erişildi).

İzzeti, İzzetullah (2002). *İran ve Bölge Jeopolitiği*. çev. H. Uygur. Tahran: Küre Yayınları.

Kandemir, Nüzhet (2010). “İrak’ın Dünü ve Bugünü”. *Stratejik Düşünce*. 1(3): 80-81.

Karaağaçlı, Abbas (2011). *Bahreyn Krizi Ekseninde Suudi Arabistan - İran Çatışması*. İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Karaca, Behset. (2003). *Safevi Devleti’nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı Safevi İlişkileri*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Karadeniz, Hasan Basri (2002). "Osmanlı Devleti’nin Beylikleri İlhak Siyaseti ve Dulkadirli Beyliği’ni İlhakı" *Türkler* 9: 493-497.

Katip, Ahmet el (2015). *Sünnilik Şiilik*. İstanbul: Mana Yayınları.

Kay, David (2003). "İrak'ta Kitle İmha Silahı Yok", (<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=90861>, 21 Mayıs 2016'da erişildi).

Katzman, Kenneth (2011). *Bahrain: Reform, Security, and U.S. Policy*. Congressional Research Service.

- Keiswetter, Allen (2012). "The Arab Spring: Implications for US Policy and Interests", (<http://www.mei.edu/content/arab-spring-implications-us-policy-and-interests>, 2 Mart 2016'da erişildi).
- Kennedy, Hugh (2011). "Hilafet". *Ortadoğu Tarihi - Dini Siyasi Kültürel ve Ekonomik Perspektiften*. Ed. Y. M. Choueiri. İstanbul: İnkılap. 60-74.
- Kılınç, Zeynel Abidin (2011). *Türk İslam Düşünce Tarihi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Kışlakçı, Turan (2008). "*İslam dünyası neresi?*", (<http://www.timeturk.com/tr/makale/turan-kislakci/islam-dunyasi-neresi.html>, 24 Aralık 2015 tarihinde erişildi).
- Kocaoğlu, Mehmet (1998). *Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu, Parçalanmak istenilen topraklar ve istismar edilen insanlar*. İstanbul: Sabah Kitapları.
- Kohl, Keith (2008). "*Will New Oil Fields Avert the Peak Oil Crisis?*", (<http://www.energyandcapital.com/articles/world-oil-production/601>, 26 Nisan 2016'da erişildi).
- Köprülü, Mehmed Fuat (2005). *Anadolu'da İslamiyet*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Kubat, Mehmet (2014). *İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Kitap Dünyası.
- Köni, H. (2001) *Genel Sistem Kuramı ve Uluslararası Siyasetteki Yeri* ASAM Yayınları, Ankara.
- Küçük, Anılcan (2011). "*I. Körfez Savaşı (1991)*", (<http://www.tuicakademi.org/ikorfezsavasi1991/>, 16 Mart 2016'da erişildi).
- Küçük, Abdurrahman, ve Tümer, Güney (1993). *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Küçükdağ, Yusuf (2008). "Anadolu'yu Şiileştirmek İsteyen Şah İsmail'e Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Önlemler". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1-17.

- Kürkçüoğlu, Ömer (1980) "*Dış Politika*" Nedir? *Türkiye'deki Dünyü ve Bugünü*". Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 35/01.
- Kütükoğlu, Bekir (1993). *Osmanlı- İran Siyasi Münasebetleri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Lewis, Bernard (1988). *The Political Language of Islam*. Çev. Ü. Oskay. Chicago: University of Chicago Press.
- Lidston, Digby (2009). *Fed Up With Immigration and Discrimination*. Manama: FT Special Report.
- Linz, Juan (2012). *Totaliter ve Otoriter Rejimler*. İstanbul: Liberte Yayınları.
- Lippman, Thomas W. "Washington's uneasy alliance with Bahrain" (https://www.washingtonpost.com/opinions/washingtons-uneasy-alliance-with-bahrain/2011/08/03/gIQATWw5uI_story.html, 4 Mayıs 2016'da erişildi).
- Lynch, Marc (2013). "*How Syria Ruined the Arab Spring*". (<http://foreignpolicy.com/2013/05/03/how-syria-ruined-the-arab-spring/>, 12 Mart 2015'te erişildi).
- Matthiesen, Toby (2013). *Sectarian Gulf*. California: Stanford University Press.
- Memiş, Ekrem (1985). "Filistin Kime Aittir?" *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1: 223-227.
- Moor Ahmed (2011). "Hizbullah-Esad İlişkisi", (<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/hizbullah-esad-iliskisi>, 30 Mart 2016'da erişildi).
- Muğniyye, Cevad (1989). *eş-Şia ve'l Hakimun*. Beyrut.
- Munton, Donald, (1976) "*Comperative Foreign Policy: Fads, Fantasies, Orthodoxies, Perversities*", The Free Press, London.

- Mücahid, Huriye Tevfik (2005). *Farabi'den Abduh'a Siyasi Düşünce*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Neilberg, Micheal (2011). *Dünya Tarihinde Savaş*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ntv (2011). "Bahreyn neden önemli?", (<http://haber.sol.org.tr/dunyadan/abd-5-filosundan-irana-hurmuz-yaniti-haberi-49866>, 26 Mart 2016'da erişildi).
- Oğuzlu, Tarık (2012). "Türkiye ve Arap Baharı: Türk Dış Politikasında Liberal, İddialı ve Batılı Eksenin Yükselişi". *Akademik Ortadoğu* , 6: 41 - 60.
- Onat, Hasan (2015). "Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri", (<http://www.hasanonat.net/index.php/98-mezhep-kavram-ve-mezheplerin-dogus-sebepleri>, 3 Nisan 2016'da erişildi).
- Onat, Hasan (2014). "Mezheplerin Stratejik Boyutu ve Mezhep Çatışması", (<http://www.hasanonat.net/index.php/112-mezheplerin-stratejik-boyutu-ve-mezhep-catsmas>, 21 Aralık 2015'te erişildi).
- Onat, Hasan (2003). *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Ottaway, Marina, ve Hamzawy, Amr (2011). "Protest Movements and Political Change in the Arab World". *CARNEGIE Endowment for International Peace* 28: 7.
- Özdoğan, Talip (2014). *İnancın Siyasete Bıçtığı Rol: Şiiliğin İran Siyaseti Üzerindeki Etkisi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Özler, Mevlüt (1996). *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*. İstanbul: Nun Yayıncılık.
- Özgür, Nurcan (1996), "Balkan Devletlerinin Dış Politika Uygulamalarında Etnik Sorunların Rolü (1989- 1997)" İstanbul, Der Yayınları.

- Öztuna, Yılmaz (2001). *Büyük Türkiye Tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Öztürk, Ahmet (2011). "Bahreyn". *Ortadoğu Yıllığı 2010*. Ed. K. İnat, M. Ataman, ve İ. N. Telci. İstanbul: Açılım Kitap. 437 - 460.
- Öztürk, Ahmet (2012). "Bahreyn". *Ortadoğu Yıllığı 2011*. Ed. K. İnat, M. Ataman, ve İ. N. Telci. İstanbul: Açılım Kitap. 353 - 373.
- Öztürk, Ahmet (2013). "Bahreyn". *Ortadoğu Yıllığı 2012*. Ed. K. İnat, M. Ataman, ve İ. N. Telci. İstanbul: Açılım Kitap. 387 - 409.
- Parasiliti, Andrew (2004). "Iraq's Military Containment in Iran". *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies* 13: 129.
- Purple, Matt (2016). "Why Saudi Arabia is Hammering Yemen?", (<http://nationalinterest.org/feature/why-saudi-arabia-hammering-yemen-15748>, 30 Mart 2016'da erişildi).
- Putnam, R. D. (1988). *Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two Level Games*. International Organization, No.42.3, 427–460.
- Ramazani, Roullah (2012). *Iran's Foreign Policy: Both North and South*. Washington.
- Renfrew, Nita (1987). "Who Started the War". *Foreign Policy* 66: 302.
- Rosecrance, Richard N., (1963) *Action and Reaction in World Politics*. Boston
- Rosa, Maria (2010). *Acceleration une Critique Sociale du Temps*. Paris: La Decouverte.
- Rosenau, James (1961). *International Politics and Foreign Policy, A reader in Research and Theory*, New York, The Free Press.
- Rougier, Bernard (2004). *Le Jihad au Quotidien*. Paris: Paris Puf.

- Salha, Samir (2010). "*Seim sonrası Bahreyn Demokrasisi*", (<http://www.timeturk.com/tr/2010/11/02/secim-sonrasi-bahreyn-demokrasisi.html>, 26 Mart 2016'da erişildi).
- Salihi, Emin (2011). "Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler Ve "Şii Hilali Söylemi". Bilge Strateji 3: 4.
- Sander, Oral (2008). *Siyasi Tarih 1918-1994*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Saray, Mehmet (1999). *Türk İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet (2003). *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sarıkaya, M. S. (2009). *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Saudi Gazette. (2016). "*Bahrain targets \$1 billion tourism receipts by 2020*", (<http://saudigazette.com.sa/business/bahrain-targets-1-billion-tourism-receipts-by-2020/>, 29 Şubat 2016'da erişildi).
- Saunders, Francis Stonor (2004). *Parayı Verdi Düdüğü Çaldı / CIA ve Kültürel Soğuk Savaş*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Savory, Roger M. (1995). "Safawids". *Brittanica The Encyclopedia of Islam New Edition* 764 - 774.
- Schlumberger (1991). "*World Oil Reserves*", (http://www.slb.com/~media/Files/resources/mearr/wer10/rel_pub_mewer10_1.pdf, 29 Şubat 2016 tarihinde erişildi).
- Sen, Amartya (2006). *Kimlik ve Şiddet*. Çev. A. Kardam. İstanbul: Optimist.
- Sevim, Cenk (2012). "Küresel Enerji Jeopolitiği Enerji Güvenliği". *Journal of Yasar University* , 26: 4378-4391.

- Shirer, William L. (1990), *The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany*, Simon and Schuster
- Sinkaya, Bayram (2010). "İranın Nükleer Programına Arap Ülkelerinin Yaklaşımı". *Ortadoğu Analiz* 2 (15): 88 - 97.
- Sol Haber (2011). "ABD 5. Filosundan İran'a Hürmüz Yanıtı", (<http://haber.sol.org.tr/dunyadan/abd-5-filosundan-irana-hurmuz-yaniti-haberi-49866>, 21 Mart 2016'da erişildi).
- Sotloff, Steven (2011). "*The Importance of Bahrain*", (<http://thediplomat.com/2011/01/the-importance-of-bahrain>, 3 Ağustos 2015'te erişildi).
- Sönmezoğlu Faruk (1989) *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- Spencer, Jack (2002). "Do Iraq, Iran and North Korea Trully Constitute An Axis of Evil?" *USA Today Magazine* 130 (2864): 21.
- Sümer, Faruk (1999). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şahin, Abdullah (2010). *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Şahin, Mehmet (2008). "İran Dış Politikasının Dini Retoriği". *Akademik Ortadoğu* 2: 2.
- Şakir, Ziya (1975). *Mezhepler Tarihi*. İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi.
- Şamî, Nizamüddin (1987). *Zafernâme*. Çev. N. Lugal. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şehristani, Muhammed (1961). *el-Milel ve'n-Nihal*. Kahire: Ceylani Yayınları.
- Şeriati, Ali (2013). *Şia*. Ankara: Fecr Yayınları.

Tanilli, Server (2009). *Din ve Politika*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

The National Democratic Institute for International Affairs. (2008). "*Bahrain's October 24 and 31, 2002 Legislative Elections*". National Democratic Institute.

The Telegraph (2015). "*UK starts construction of new naval base in Bahrain*", (<http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/defence/11968937/UK-starts-construction-of-new-naval-base-in-Bahrain.html>, 2 Kasım 2015 tarihinde erişildi).

The World Bank (2015). "*The World Bank Data*", (<http://data.worldbank.org/country/bahrain>, 13 Şubat 2016'da erişildi).

Toumi, Habib (2014). "*A Day of Firsts in Bahrain Elections*", (<http://gulfnews.com/news/gulf/bahrain/a-day-of-firsts-in-bahrain-elections1.1416034>, 30 Ekim 2015'te erişildi).

TRT Haber (2014). "*Bahreyn'de Seçim Sonuçları Açıklandı*", (<http://www.trthaber.com/haber/dunya/bahreynde-secim-sonuclari-aciklandi153517.html>, 24 Aralık 2015'te erişildi).

Tunaya, Tarık Zafer (1970). *Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri*. İstanbul: Baha Matbaası.

U.S. Customs and Border Protection (2014). "*Bahrain Free Trade Agreement*", (<http://www.cbp.gov/trade/free-trade-agreements/bahrain>, 22 Ocak 2016'da erişildi).

Uğur, Ahmet (1989). *Yavuz Sultan Selim*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Ulrichsen, Kristan Coates (2014). "*Bahrain's Uprising, Domestic Implications and Regional and International Perspectives*". *The New Middle East, Protest and Revolution in the Arab World*, New York: Cambridge University Press.

United Nations Development Programme (2015). "*Human Development Reports*". United Nations.

- Ural, Abdullah (2009). *11 Eylül Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları*. İstanbul: Akademik Kitap.
- Uzunçarşılı, İbrahim Hakkı (1969). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Walker, Martin (2006). "The revenge of the Shia." *The Wilson Quarterly* 19: 16-20.
- World Aluminum (2016). "Primary Aluminum Production", (<http://www.world-aluminium.org>, Mart 7, 2016'da erişildi).
- World Bank (2014). "GDP Ranking", (<http://www.data.worldbank.org/data-catalog/GDP-ranking-table>, 14 Haziran 2015'te erişildi).
- Yaman, Ali (2015). "Şah İsmail Hatai, (Hatai) Sultan Selim (Yavuz) ve Ebu Suud Efendi Örnekleri Ekseninde Tarihsel Şahsiyetler ve Toplum Mühendisliği". *Safeviler ve Şah İsmail*, A. Yaman, A. Taşğın, ve N. Musalı içinde, (s. 67). İstanbul: Ömsöz Yayıncılık.
- Yazıcı, Tahsin (1970). "Şah İsmail". *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Yeğin, Abdullah (2015). "İran'ın Yumuşak Gücü". *SETA* 118: 1 - 19.
- Yergin, Daniel (2009). *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power*. New York: Free Press.
- Yiğit, Üzeyir, Abdurrahman, Babacan, ve Tahiroğlu, Mehmet. (2013). *Bahreyn İnsan Hakları Raporu*. Ankara: Mazlumder.
- Yıldız, Harun. (1999). *Din, Siyaset ve İdeoloji: Haricilik Düşüncesinin Doğuşu*. Samsun: Sidre Yayınları.

Yücel, Yaşar, ve Sevim, Ali. (1991). *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Zweiri, Mahjoob, ve Zahid, Muhammed. (2007). *"The Victory of Al Wefaq: The Rise of Shiite Politics in Bahrain"*. Athens: Research Institute For European And American Studies (RIEAS).

